
Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

σε συνεργασία με
τη ΛΙΛΑ ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
την ΑΝΝΑ ΠΑΠΑΡΓΥΡΙΟΥ
και τη ΔΑΝΑΗ ΣΑΡΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΘΗΝΑ

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

σε συνεργασία με

τη ΛΙΛΑ ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

την ΑΝΝΑ ΠΑΠΑΡΓΥΡΙΟΥ

και τη ΔΑΝΑΗ ΣΑΡΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΘΗΝΑ

2022

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Copyright © INE ΓΣΕΕ
ISBN: 978-618-5668-07-5

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ
Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α, 106 81, Αθήνα
Τ: 210 332 7710 • Φ: 210 330 4452
www.inegsee.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Art Direction – Design: Αμαλία Χριστακοπούλου
Παραγωγή – Εκτύπωση: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ • www.kambili.gr
Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα

*Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή
μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη.
Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:	Οικονομική ανάπτυξη και ευτυχία των πολιτών: Ένα μείζονος σημασίας επιστημονικό, πολιτικό και κοινωνικό διακύβευμα	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:	Οι έρευνες	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:	Η μέτρηση της ευτυχίας	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:	Βιοτικό ύψος και ευτυχία	97
Συμπεράσματα		129
Παραρτήματα		145
Βιβλιογραφία		159

1

Οικονομική ανάπτυξη και ευτυχία των πολιτών: Ένα μείζονος σημασίας επιστημονικό, πολιτικό και κοινωνικό διακύβευμα

Η παρούσα εργασία αποτελεί συνέχεια των μελετών *Οικονομική ανάπτυξη και ευτυχία των πολιτών: Ανθρώπινη ανάπτυξη και η θέση της Ελλάδας στον διεθνή χώρο και Η Ελλάδα δέκα χρόνια μετά: Η ευδαιμονία στην Ελλάδα το 2020 μέσα από διεθνείς στατιστικές εκθέσεις*, οι οποίες εκδόθηκαν το 2020 και το 2021 αντίστοιχα από το ΙΝΕ ΓΣΕΕ συμβάλλοντας στην επεξεργασία και τη συγκρότηση μιας οικονομίας της ευτυχίας. Η συγκεκριμένη έρευνα, της οποίας κεντρικό αντικείμενο συνιστά η εξέταση της ευτυχίας των Ελλήνων πολιτών, όπως αυτοί τη βιώνουν, καθώς και η διερεύνηση των σχέσεων που την καθορίζουν και των παραστάσεων που διατηρούν οι πολίτες σε σχέση με αυτή τη συγκεκριμένη υποκειμενική τους εμπειρία, αποσκοπεί στην *ενοποίηση του οικονομικού και του κοινωνικού παράγοντα* στη μελέτη της οικονομίας της ελληνικής κοινωνίας.

Πράγματι, θέτοντας ως βασικό αντικείμενο ερευνητικής δραστηριότητας την ίδια την έννοια της *ανάπτυξης*, αλλά υπό ένα νέο πρίσμα, που θα μπορεί να εντάσσει το σύνθετο ζήτημα της ευτυχίας των πολιτών, επιδιώκουμε να συνεισφέρουμε σε αυτόν τον διάλογο με την επεξεργασία ερευνητικών προγραμμάτων, των οποίων κεντρικό στόχο αποτελεί η συγκρότηση της γλώσσας της ειδικής αυτής οικονομίας της ευτυχίας,

του τρόπου (ανα)παραγωγής της, του τρόπου λειτουργίας και ανάπτυξής της, δηλαδή μιας κοινής γλώσσας (και, κατά συνέπεια, μιας «γραμματικής» και των εργαλείων της) που θα της επιτρέψει έναν αποτελεσματικό και ορθολογικό τρόπο επικοινωνίας με τους βασικούς τομείς της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης της ελληνικής κοινωνίας.

Ειδικότερα, οι εργασίες του INE ΓΣΕΕ, έχοντας ως στόχο την επεξεργασία νέων εργαλείων μέτρησης και διαμόρφωσης μιας καταλληλότερης επιστημονικής, αλλά και ευρύτερα κοινωνικής, παράστασης για τις στατιστικές πληροφορίες σχετικά με την ανάπτυξη –γεγονός που θα νομιμοποιήσει τη ζητούμενη εγκαθίδρυση της σχέσης μεταξύ, αφενός, των συνηθισμένων μετρήσεων των μεγάλων κοινωνικοοικονομικών μεταβλητών (λ.χ. ανάπτυξη, πληθωρισμός, ανεργία κτλ.) και, αφετέρου, της αντίληψης που έχουν γι' αυτές τις πραγματικότητες οι ίδιοι οι πολίτες–, αποσκοπούν να μετατρέψουν την παράλληλη αυτή στόχευση σε ένα κομβικής σημασίας επιστημονικό, πολιτικό και κοινωνικό διακύβευμα. Σε αυτή την προοπτική, ως *work in progress*, η παρούσα μελέτη με αντικείμενο την αντικειμενικοποίηση των βιωμάτων και των παραστάσεων των Ελλήνων για την κατάσταση της ποιότητας της ζωής τους, δημιουργώντας την πρώτη σχετική βάση ερευνητικών δεδομένων, έρχεται να προστεθεί και να συμπληρώσει την αντίστοιχη βάση δεδομένων που συγκροτήσαμε με τη χρήση όλων των διεθνών έγκυρων στατιστικών δεδομένων, η οποία μας επέτρεψε να τοποθετήσουμε την κατάσταση της χώρα μας σε σχέση με την ευδαιμονία των πολιτών της μέσα στο διεθνές περιβάλλον.¹

Έχοντας πλέον στη διάθεσή μας αυτές τις δύο βάσεις δεδομένων, οι οποίες θα είναι δυνατό να επικαιροποιούνται περιοδικά και συστηματικά, θα μπορούμε να συγκρίνουμε τόσο τη θέση της χώρας μας σε σχέση με τις άλλες χώρες όσο και να εξετάζουμε την εξέλιξη της κατάστασης της ευδαιμονίας των Ελλήνων πολιτών.

Οι βάσεις αυτές, και οι συμπληρωματικές εργασίες και μελέτες που είναι δυνατό να γονιμοποιηθούν από αυτές, μπορούν προοδευτικά να διασφαλίσουν μια *τριπλή θεμελιώδη λειτουργία*. Κατ' αρχάς τη λειτουργία της διασφάλισης της επιστημονικά θεμελιωμένης επιστημονικής καινοτομίας της σύνδεσης του οικονομικού και του κοινωνικού παράγοντα. Γνωρίζοντας, όπως έχουν δείξει ήδη και οι μελέτες του INE ΓΣΕΕ, τα όρια του ΑΕΠ ως δείκτη των οικονομικών επιδόσεων και της κοινωνικής προόδου, την αδυναμία αλλά και την απόλυτη αναγκαιότητα να μπορέσουν οι οργανισμοί παραγωγής στατιστικών δεδομένων να μας πληροφορούν για τον υποστηρίξιμο χαρακτήρα των πολιτικών σε οικονομικό, οικολογικό και κοινωνικό επίπεδο, η προσπάθεια των εργασιών που θα βασίζονται σε αυ-

1. Βλ. Παναγιωτόπουλος (2020α) και Παναγιωτόπουλος (σε συνεργασία με τον F. Lebaron και την G. Perosa) (2021α).

τές τις βάσεις δεδομένων θα συνίσταται στην υπέρβαση της διάστασης μεταξύ των συνήθων μετρήσεων των κοινωνικοοικονομικών μεταβλητών και της αντίληψης των πολιτών γι' αυτές τις πραγματικότητες αλλά και της σύγχυσης της σχέσης μεταξύ μετρήσεων των επιδόσεων των αγορών και μετρήσεων της ευδαιμονίας των πολιτών. Θεωρώντας πως τα άτομα, μέσα στις συναλλαγές τους, αναζητούν τόσο υλικά όσο και συμβολικά οφέλη, θα επιδιώξουμε μια διεύρυνση του υλιστικού τρόπου θεώρησης της οικονομίας σε αντικείμενα τα οποία, εξαιτίας της φύσης τους, αποκλείονταν, αναδεικνύοντας την πολιτική λειτουργία της παραγωγής ενός νέου τρόπου αντίληψης για την προσέγγιση της κοινωνίας, τόσο ως μορφών λόγου όσο και ως καινοτομικών θεσμικών εργαλείων. Γνωρίζοντας πως πολλές οικονομικές μεταρρυθμίσεις από αυτές που πραγματοποιήθηκαν διεθνώς τα τελευταία χρόνια με στόχο την αύξηση του ΑΕΠ παρήγαγαν ταυτόχρονα σοβαρές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής των πολιτών, οι συγκεκριμένες εργασίες αποσκοπούν να λειτουργήσουν ως προτάσεις-εργαλεία νέων τρόπων μέτρησης και χρήσης του συστήματος των εθνικών λογαριασμών, εντάσσοντας νέα μετρήσιμα δεδομένα που θα μας επιτρέψουν να αποτιμήσουμε καλύτερα και ορθότερα την εξέλιξη των οικονομικών επιδόσεων και της κοινωνικής προόδου.

Τέλος, θα επιχειρήσουν να επιτελέσουν τη λειτουργία της κατάρτισης συνδικαλιστικών στελεχών ικανών να παράγουν έναν πολιτικό-συνδικαλιστικό λόγο, αποτελεσματικό, επιστημονικά θεμελιωμένο και κοινωνικά αναγκαίο και δίκαιο, στενά συνδεδεμένο με τις πραγματικές ανησυχίες και προσδοκίες των εργαζομένων και των πολιτών, με τις ίδιες τις «πραγματικές εμπειρίες» για τις οποίες μιλούσε ο Russel (2004). Γνωρίζοντας πως δεν είναι η αγορά αλλά το κοινωνικό και συνδικαλιστικό κίνημα το οποίο «εκπολίτισε» την οικονομία της αγοράς, συμβάλλοντας επίσης σημαντικά στην αποτελεσματικότητά της, οι συγκεκριμένες μελέτες θα εφοδιάσουν τα συνδικαλιστικά στελέχη με τις αναγκαίες κατηγορίες αντίληψης και αποτίμησης για την ορθολογική μέτρηση της κοινωνικής προόδου της ελληνικής κοινωνίας και με τα αντίστοιχα απαραίτητα στοιχεία ώστε η δράση τους να αποκτήσει νέους στόχους, νέα μέσα και νέα συμβολικά όπλα, ικανά να κλονίσουν τις κοινές πεποιθήσεις και να δώσουν απτή και αισθητή μορφή στην αναγκαία διάρρηξη της στενής οροθέτησης του «κοινωνικού» που περιορίζεται αυστηρά στον εργασιακό κόσμο (διασύν-δεση των διεκδικήσεων στον εργασιακό τομέα με τις διεκδικήσεις σε θέματα υγείας, στέγα-σης, περιβάλλοντος, επιμόρφωσης, έμφυλων σχέσεων, ψυχαγωγίας κ.ά.).

2

Οι έρευνες

«Οι επινοήσεις περί καθαρής οικονομίας, αν και χρήσιμες μέσα στο πλαίσιο της θεωρητικής έρευνας, δεν θα μπορούσαν ωστόσο να αποτελέσουν βάση πρακτικών εκτιμήσεων επί πραγματικών καταστάσεων...

Οι εκτιμήσεις είναι ομόφωνες αποκλειστικά και μόνον με την προϋπόθεση ότι ο οικονομικός στόχος και οι συνθήκες της κοινωνικής δομής είναι αυστηρά δεδομένες, ότι δεν απομένει παρά να επιλέξει κανείς ανάμεσα σε πολλά οικονομικά μέσα και ότι, τέλος, τα οικονομικά αυτά μέσα διαφοροποιούνται αποκλειστικά μεταξύ τους ανάλογα με την ασφάλειά τους, τη συχνότητά τους και την ποσοτική τους αφθονία, ενώ, αντιθέτως, είναι πανομοιότυπα όσον αφορά τα άλλα σημεία που θα μπορούσαν ενδεχομένως να έχουν σημασία για τα ανθρώπινα συμφέροντα...

Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, δηλαδή σε όλες εκείνες που δεν εμπίπτουν στον τομέα της καθαρής τεχνικής, η εκτίμηση παύει να είναι ομόφωνη, καθότι παρεμβαίνουν άλλες αξιολογήσεις, οι οποίες δεν είναι πλέον δυνατό να προσδιοριστούν με τρόπο καθαρά οικονομικό».

Max Weber

A. Η ποσοτική έρευνα

Ο στόχος της στατιστικής ανάλυσης που ακολουθεί είναι ο εντοπισμός εκείνων των κοινωνικοδημογραφικών παραμέτρων οι οποίες συσχετίζονται σημαντικά με τον δείκτη ευτυχίας και με τους παράγοντες που τον συνθέτουν. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν βασίστηκαν σε πανελλαδική έρευνα της Metron Analysis, η οποία διεξήχθη για λογαριασμό του INE ΓΣΕΕ τον Ιούλιο του 2021 σε τυχαίο δείγμα 1.202 νοικοκυριών.

Αναλυτικότερα, σχετικά με τα στοιχεία διεξαγωγής της έρευνας, θα πρέπει να σημειωθεί πως χρησιμοποιήθηκε η Computer assisted στις τηλεφωνικές συνεντεύξεις και στο σύνολο των περιοχών της ηπειρωτικής και της νησιωτικής Ελλάδας. Ο πληθυσμός της έρευνας αφορούσε άνδρες και γυναίκες 17 ετών και άνω που μπορούσαν να επικοινωνήσουν επαρκώς στην ελληνική γλώσσα ανεξαρτήτως εθνικότητας.

Το μέγεθος δείγματος, συγκροτημένο από ένα τυχαιοποιημένο δείγμα σταθερών και κινητών τηλεφώνων (Random Digit Dialing) και με μέγιστο δειγματοληπτικό σφάλμα $\pm 2,5\%$, αποτέλεσε αντικείμενο ποιοτικών ελέγχων, ενώ αξίζει να σημειωθεί πως το 22% των συνεντεύξεων ελέγχθηκαν μέσω παράλληλης συνακρόασης και το 100% μέσω ηλεκτρονικών ελέγχων. Τα αποτελέσματα της έρευνας σταθμίστηκαν εκ των υστέρων με βάση τις πληθυσμιακές κατανομές ηλικίας, φύλου και επιπέδου εκπαίδευσης, ενώ οι ώρες διεξαγωγής της έρευνας εκτείνονταν από Δευτέρα έως Παρασκευή 10:00-15:00 και 17:30-21:30 και Σάββατο 10:00-15:00, με έμφαση στις απογευματινές ώρες ώστε να εκπροσωπηθούν οι εργαζόμενοι. Αναφορικά με το ερευνητικό προσωπικό, για τη διεξαγωγή της έρευνας εργάστηκαν 27 ερευνητές και 3 επόπτες τόσο από τα κεντρικά γραφεία της εταιρείας στην Αθήνα όσο και απομακρυσμένα μέσω του Virtualized Data Center της εταιρείας και πριν την έναρξη της έρευνας οι συνεντευκτές έλαβαν κατάλληλη σεμιναριακή εκπαίδευση για τους στόχους της έρευνας και τη δομή του ερωτηματολογίου.

Ειδικότερα, το ερωτηματολόγιο της έρευνας αποτελούνταν από 42 αριθμημένες ερωτήσεις. Οι περισσότερες ήταν κλειστού τύπου και σε ορισμένες περιπτώσεις ανοικτού (όπως τα επαγγέλματα-εργασία). Η τελική μορφή του ερωτηματολογίου καθορίστηκε έπειτα από 5 εις βάθος συνεντεύξεις (cognitive interviews) που πραγματοποιήθηκαν σε τυχαίο δείγμα του πληθυσμού. Στόχος ήταν να αποτυπωθεί και να μετρηθεί ένας δείκτης ευτυχίας, γι' αυτό οι ερωτήσεις που τον αφορούσαν βασίστηκαν σε υποσύνολο ερωτήσεων του Oxford Happiness Questionnaire. Έτσι, διατυπώθηκαν 10 ερωτήσεις στάσεων με τη χρήση κλίμακας διαφωνίας (1) – συμφωνίας (6), οι οποίες τοποθετήθηκαν στην αρχή του ερωτηματολογίου και παρουσιάζονται στο Παράρτημα 1. Τέλος, καταγράφηκαν απαντήσεις σε 20 κοινωνικο-δημογραφικές ερωτήσεις οι οποίες αποτυπώνονται στο Παράρτημα 2.

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται οι ποσοστιαίες κατανομές των 20 κοινωνικο-δημογραφικών παραγόντων που αφορούν το δείγμα των 1.202 ατόμων της έρευνας.

Πίνακας 1: Ποσοστιαίες κατανομές κοινωνικο-δημογραφικών παραγόντων

Κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες		Ποσοστό (%)
1. Περιοχή κατοικίας κατά NUTS1 ²	Αττική	34
	Βόρεια Ελλάδα	29
	Κεντρική Ελλάδα	25
	Νησιά Αιγαίου/Κρήτη	12
2. Φύλο ερωτώμενων	Άνδρες	50
	Γυναίκες	50
3. Ηλικία ερωτώμενων	17-34 ετών	28
	35-44 ετών	18
	45-54 ετών	16
	55-64 ετών	14
	65+ ετών	24
4. Εκπαίδευση ερωτώμενων	Κατώτερη	28
	Μέση	51
	Ανώτερη	21
5. Αριθμός μελών/Μέγεθος νοικοκυριού	Ένα μέλος	13
	Δύο μέλη	23
	Τρία μέλη	19
	Τέσσερα μέλη	31
	Πέντε+ μέλη	14
6. Οικογενειακή κατάσταση	Έγγαμοι	55
	Άγαμοι	31
	Λοιποί ³	14

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

2. Βόρεια Ελλάδα: Μακεδονία και Ήπειρος· Κεντρική Ελλάδα: Θεσσαλία, Ιόνια νησιά, Δυτική Ελλάδα, Στερεά Ελλάδα και Πελοπόννησος· Νησιά Αιγαίου/Κρήτη: Βόρειο Αιγαίο, Νότιο Αιγαίο και Κρήτη.
3. Διαζευγμένοι/ες, χήροι/ες.

Κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες		Ποσοστό (%)
7. Ύπαρξη και πλήθος παιδιών	Κανένα παιδί	35
	Ένα παιδί	14
	Δύο παιδιά	37
	Τρία+ παιδιά	14
8. Θέση στην απασχόληση	Ελεύθεροι επαγγελματίες	15
	Μισθωτοί	31
	Άνεργοι	10
	Μη ενεργός πληθυσμός ⁴	44
9. Ιδιοκτησιακό καθεστώς κατοικίας	Ιδιόκτητη	71
	Μη ιδιόκτητη	29
10. Διαμονή στον ίδιο τόπο κατοικίας σε παιδική ηλικία	Ναι	56
	Όχι	44
11. Κοινωνικοοικονομική τάξη κατά ESOMAR ⁵	A/B	11
	C1	22
	C2	38
	D/E	29
12. Μηνιαίο καθαρό εισόδημα νοικοκυριού ⁶	Έως 750 ευρώ	23
	751-1.000 ευρώ	26
	1.001-1.500 ευρώ	22
	1.501-2.000 ευρώ	15
	2.000+ ευρώ	14
13. Επίπεδο εκπαίδευσης πατέρα ⁷	Κατώτερη	61
	Μέση	23
	Ανώτερη	16
14. Επίπεδο εκπαίδευσης μητέρας	Κατώτερη	64
	Μέση	21
	Ανώτερη	15

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

4. Νοικοκυρές, συνταξιούχοι, φοιτητές, στρατιώτες κ.ο.κ.
5. Βλ. Παράρτημα 3.
6. Το 15% δεν απάντησε στην ερώτηση για το μηνιαίο καθαρό εισόδημα νοικοκυριού.
7. Στην ερώτηση για το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα δεν απάντησε το 6%, ενώ αντίστοιχο ποσοστό δεν απάντησε και για το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας.

Κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες		Ποσοστό (%)
15. Επίπεδο εκπαίδευσης πατρογονικού παππού ⁸	Κατώτερη	83
	Μέση	11
	Ανώτερη	6
16. Επίπεδο εκπαίδευσης μητρογονικού παππού	Κατώτερη	85
	Μέση	10
	Ανώτερη	5
17. Επαγγελματική ομάδα πατέρα ⁹	Ομάδα Α	17
	Ομάδα Β	21
	Ομάδα Γ	62
18. Επαγγελματική ομάδα μητέρας	Ομάδα Α	12
	Ομάδα Β	18
	Ομάδα Γ	26
	Οικιακά	45
19. Επαγγελματική ομάδα πατρογονικού παππού	Ομάδα Α	6
	Ομάδα Β	10
	Ομάδα Γ	83
20. Επαγγελματική ομάδα μητρογονικού παππού	Ομάδα Α	6
	Ομάδα Β	14
	Ομάδα Γ	80

Στον Πίνακα 1 επισημαίνεται ότι στις δημογραφικές πληροφορίες που αφορούσαν τους πατρογονικούς/μητρογονικούς παππούδες το ποσοστό των ερωτώμενων που δεν απάντησαν αφορούσε κυρίως άγνοια. Ειδικότερα για το επίπεδο εκπαίδευσης των προγόνων, τα υψηλά ποσοστά (άνω του 40%) όσων δεν απάντησαν κατέστησαν τις δύο αυτές μεταβλητές μη χρήσιμες για τη συνέχεια της ανάλυσης, οπότε αφαιρέθηκαν. Επίσης, οι ερωτήσεις που αφορούσαν επάγγελμα (πατέρα, μητέρας, πατρογονικού και μητρογονικού παππού) ήταν ανοικτού τύπου. Με βάση το λεκτικό των απαντήσεων που δόθηκαν πραγματοποιήθηκε κωδικογράφηση σε τρεις ομάδες σύμφωνα με τον μονοψήφιο κωδικό ISCO-88. Η

-
8. Στην ερώτηση για το επίπεδο εκπαίδευσης πατρογονικού παππού δεν απάντησε το 47%, ενώ για το επίπεδο εκπαίδευσης μητρογονικού παππού δεν απάντησε το 46%.
 9. Λιγότερο από το 5% δεν απάντησε στην ερώτηση που αφορούσε το επάγγελμα της μητέρας και του πατέρα, ενώ το 22% δεν απάντησε για το επάγγελμα του πατρογονικού παππού και το 19% για το επάγγελμα του μητρογονικού παππού.

επαγγελματική ομάδα Α περιλαμβάνει ανώτατα διοικητικά, δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, επιστημονικά και τεχνολογικά επαγγέλματα, καθώς και τους εργαζομένους στις ένοπλες δυνάμεις. Η επαγγελματική ομάδα Β περιλαμβάνει υπαλλήλους γραφείου, πωλητές ή απασχολούμενους σε υπηρεσίες, ενώ η επαγγελματική ομάδα Γ περιλαμβάνει απασχολούμενους σε γεωργία, κτηνοτροφία, εργάτες, τεχνίτες κ.ο.κ. Ειδικότερα, στην ομαδοποίηση επαγγελμάτων για τη μητέρα, προστέθηκε η κατηγορία «οικιακά».

Με βάση τα παραπάνω, το 62% των ερωτώμενων είχαν πατέρα που εργαζόταν/εργάστηκε στην επαγγελματική ομάδα Γ, ποσοστό που συνάδει με το ποσοστό κατώτερης εκπαίδευσης πατέρα (61%). Από την άλλη, αν και η κατανομή του επιπέδου εκπαίδευσης της μητέρας είναι αντίστοιχη με εκείνη του πατέρα, η πλειονότητα των μητέρων απασχολείται/απασχολήθηκε με οικιακά (45%). Σε ό,τι αφορά τους πατρογονικούς/μητρογονικούς παππούδες, η συντριπτική πλειονότητα όσων από τους ερωτώμενους έδωσαν απάντηση τοποθέτησε τους παππούδες στην κατηγορία τόσο της χαμηλής εκπαίδευσης (83% για τον πατρογονικό και 85% για τον μητρογονικό) όσο και στα επαγγέλματα της ομάδας Γ (83% για τον πατρογονικό και 80% για τον μητρογονικό).

Τέλος, όσον αφορά πιο ειδικά τη μέθοδο ανάλυσης δεδομένων, για την περιγραφική ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν ποσοστιαίες κατανομές συχνοτήτων για τις κατηγορικές μεταβλητές και μέτρα θέσης ή/και μεταβλητότητας για τις διατάξιμες ή συνεχείς μεταβλητές. Για τον υπολογισμό συσχετίσεων μεταξύ διατάξιμων/συνεχών μεταβλητών υπολογίστηκαν οι αντίστοιχοι συντελεστές συσχέτισης Pearson, ενώ ταυτόχρονα υπολογίστηκε και ο συντελεστής αξιοπιστίας Cronbach- α . Για τον υπολογισμό δι-παραγοντικών συσχετίσεων μεταξύ μίας κατηγορικής μεταβλητής και μίας διατάξιμης/συνεχούς μεταβλητής χρησιμοποιήθηκαν οι στατιστικοί έλεγχοι Student-test (για κατηγορική μεταβλητή με δύο επίπεδα) και Anovatest (για κατηγορική μεταβλητή με περισσότερα των δύο επιπέδων). Στις περιπτώσεις στατιστικά σημαντικών συσχετίσεων μεταξύ κατηγορικών μεταβλητών με περισσότερα των δύο επιπέδων και συνεχών μεταβλητών πραγματοποιήθηκαν πρόσθετοι έλεγχοι Bonferroni, προκειμένου να διαπιστωθεί ποια επίπεδα της κατηγορικής μεταβλητής διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους.

Επίσης, πραγματοποιήθηκε ανάλυση παραγόντων (factor analysis), ώστε να εξακριβωθεί η ύπαρξη λιγότερων σε πλήθος διατάξιμων/συνεχών μεταβλητών που ερμηνεύουν την πληροφορία που υπάρχει σε αντίστοιχες απαντήσεις του ερωτηματολογίου. Η επιλογή του πλήθους των παραγόντων έγινε ούτως ώστε να εκφράζει ικανό ποσοστό της αρχικής πληροφορίας (περίπου 60%) και χρησιμοποιήθηκε η τεχνική varimax ώστε να βελτιστοποιηθεί η ερμηνευσιμότητα της αρχικής λύσης παραγόντων.

Για τη μελέτη της συσχέτισης μεταξύ μίας κατηγορικής μεταβλητής και μίας διατάξιμης/συνεχούς μεταβλητής, λαμβάνοντας υπόψη την επίδραση που μπορεί να έχουν άλλες κατηγορικές μεταβλητές, διαμορφώθηκαν μοντέλα πολλαπλής παλινδρόμησης (multiple regression model). Στην αρχή εντοπίστηκαν μέσω των δι-παραγοντικών συσχετίσεων εκείνες οι κατηγορικές μεταβλητές που έχουν έστω και ενδεικτική συσχέτιση με τη διατάξιμη/συνεχή μεταβλητή σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha=10\%$ (potential significant factors). Για κάθε κατηγορική μεταβλητή με v - επίπεδα διαμορφώθηκαν κατάλληλες $v-1$ - dummies μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν για να μελετηθεί η επίδραση της εν λόγω κατηγορικής μεταβλητής στο μοντέλο παλινδρόμησης. Για την επιλογή του βέλτιστου μοντέλου παλινδρόμησης χρησιμοποιήθηκε η τεχνική manual forward best model selection ξεκινώντας από την κατηγορική μεταβλητή με τη μεγαλύτερη επίδραση στο μοντέλο και ελέγχοντας στη συνέχεια την επίδραση όλων των υπόλοιπων παραγόντων (potential significant factors). Όλες οι εν λόγω στατιστικές αναλύσεις πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha=5\%$.

B. Η ποιοτική έρευνα

«Για την κοινωνιολογία, οι σημασιολογικές ερμηνείες μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς δεν είναι ποτέ, ακόμη και στην περίπτωση της μεγαλύτερης προφάνειας, παρά απλές κατηγορικές υποθέσεις. Είναι συνεπώς απαραίτητο να υποβάλλονται σε όλες τις δυνατές επαληθεύσεις, καταφεύγοντας κατά βάση στα ίδια μέσα με εκείνα που χρησιμοποιούμε όσον αφορά οποιαδήποτε άλλη υπόθεση...»

Max Weber

Η ποιοτική έρευνά μας βασίστηκε σε τυχαίες συνεντεύξεις, οι οποίες κατασκευάστηκαν γύρω από την υπόθεση της ενότητας των πρακτικών, των ειδικών κοινωνικών παραγόντων που καθορίζουν τις πρακτικές, την τροπικότητά τους, καθώς και την οπτική των ερωτώμενων ως προς τους παράγοντες αυτούς, οπτική που αντιμετωπίστηκε ως προϊόν του κοινωνικού κόσμου και ως εκ τούτου με την τάση να τον αναπαράγει. Οι συνεντεύξεις αυτές διενεργήθηκαν με βάση τις αρχές των εις βάθος συνεντεύξεων.

Στη βάση της πεποίθησης πως και η συνέντευξη ως κατάσταση αλληλόδρασης δεν αποτελεί μια ουδέτερη τεχνική, πως ο ερευνητής οφείλει να μην την αντιμετωπίσει απλώς ως εργαλείο μελέτης, αλλά να τη μετατρέψει σε αντικείμενο μελέτης, προκειμένου να ελέγξει τις *επιδράσεις της κατάστασης* της συνέντευξης στην παραγωγή των πληροφοριών που παρέχει, αυτά τα ειδικά *idola fori*, προσπαθήσαμε να ενεργοποιήσουμε μια σειρά τεχνικών και πρακτικών ώστε να διασφαλιστεί, όσο ήταν δυνατό, αυτός ο έλεγχος.¹⁰

Έτσι, κατ' αρχάς, πριν τις συνεντεύξεις είχαμε στη διάθεσή μας την ανάλυση των στατιστικών στοιχείων, η οποία μας επέτρεπε να έχουμε μια σαφή και εποπτική άποψη για τη συστηματικότητα των πρακτικών και των παραστάσεων της ομάδας στην οποία ανήκαν οι ερωτώμενοι. Επίσης, τα στοιχεία αυτά μας επέτρεψαν να προετοιμάσουμε κατάλληλα τη συνέντευξη, να διευκρινίσουμε ορισμένες φαινομενικές αντιφάσεις που παρουσιάστηκαν στα στατιστικά δεδομένα, καθώς και να αποφυγούμε να θέσουμε ήδη γνωστά ζητήματα, γεγονός που θα κούραζε τον ερωτώμενο και θα μείωνε το ενδιαφέρον του για τη συνέντευξη.

10. Βλ. σχετικά De Montlibert (1996), Rubin and Rubin (1995), καθώς και το πρώτο μέρος των Marc et Picard (1989).

Πράγματι, *ex integro*, η προετοιμασία της κάθε συνέντευξης αποτελούσε σημαντικό τμήμα της ερευνητικής μας πρακτικής. Η επεξεργασία της κάθε περίπτωσης, με βάση τα «στοιχεία» του ερωτώμενου που είχαμε στη διάθεσή μας από τα στατιστικά μας πορίσματα μας επέτρεπε, μέσω μιας προ-ανάλυσης των όρων παραγωγής του ερωτώμενου και της σχέσης του με τη ζωή του και την ποιότητά της, να υιοθετήσουμε την κατά το δυνατόν κατάλληλη «σωματική αλλά και διανοητική πόζα». Έτσι, για παράδειγμα, η κατάλληλη επιλογή της στιγμής και του τρόπου διατύπωσης της κάθε ερώτησης κατά τη ροή της συνέντευξης επέτρεπε στον ερωτώμενο να διακρίνει ότι κατανοούσαμε επαρκώς το «αντικείμενο» και τη θέση από την οποία έβλεπε αυτό που ρωτούσαμε.

Η κατάλληλη όμως προετοιμασία της συνέντευξης περνούσε, κατ' αρχάς, αναγκαστικά, από το ίδιο το γεγονός της τυχαιότητας αυτών των 50 περιπτώσεων. Πράγματι, έπρεπε να τεθεί το ερώτημα των όρων οι οποίοι επέτρεψαν την αποδοχή της πρότασής μας από τους συγκεκριμένους ερωτώμενους και να εξάγουμε τις συνέπειες ως προς τη λογική και τη μορφή της σχέσης επικοινωνίας που θα εγκαθίδρυε η ερευνητική μας σχέση.

Όσοι προέρχονταν από ανώτερα οικονομικά στρώματα, όπως και από τα ανώτερα τμήματα των μεσαίων τάξεων, απέδιδαν νομιμότητα στον ερευνητή, δίχως ο ίδιος να έχει την ανάγκη να την επιβάλει και να την προτάξει.¹¹ Γνωρίζαμε, επίσης, πως ακόμη και αν δεν είχαν ανάλογη εμπειρία, είχαν συνηθίσει να μιλούν αναλυτικά στις καθημερινές τους συζητήσεις, να συναλλάσσονται και να διαλέγονται με εκπροσώπους οργανισμών, είχαν εξοικειωθεί να μιλούν με όρους οργάνωσης, άρα με αφηρημένους όρους, να συζητούν για την ποιότητα της ζωής τους, καθώς αυτή αποτελούσε βασικό θέμα «της κουλτούρας της φόρμας και της διάκρισης» στον πυρήνα του βιοτικού τους ύφους, να προσέχουν τις λέξεις που χρησιμοποιούν, να επιδιώκουν να γίνουν κατανοητοί με ακρίβεια, να δίνουν αποχρώσεις στον λόγο τους, να επιχειρούν να εξηγήσουν και να διαχειρίζονται τις αντιφάσεις που αναδύονται στη (συν)ομιλία τους (Schatzman and Strauss, 1968). Με άλλα λόγια, γνωρίζαμε πως η διαφορά τους στο επίπεδο της σκέψης και της επικοινωνίας ως προς τις άλλες τάξεις εντοπίζεται στον αριθμό και στη φύση των προοπτικών και των απόψεων που υιοθετούν κατά την επικοινωνία, στην ικανότητά τους να μπαίνουν στη θέση και να ασπάζονται την άποψη του συνομιλητή τους, στην ικανότητα και την τάση τους να υιοθετούν και να διαχειρίζονται εννοιολογικές ταξινομήσεις, και, τέλος, στην ικανότητά τους να καθιστούν εφικτή την οργάνωση της επικοινωνίας μέσω σύνθετων μορφολογικών και υφολογικών γλωσσικών σχημάτων και λογικών ταξινομήσεων (Schatzman and Strauss, 1968).

11. Χαρακτηριστικό αυτού του γεγονότος ήταν και η εύκολη αποδοχή της ηλεκτρονικής καταγραφής των συνεντεύξεων.

Έτσι, είχαμε συνείδηση πως όλα αυτά τα δομικά χαρακτηριστικά που θα καθόριζαν την επικοινωνία μας με τα συγκεκριμένα κοινωνικά υποκείμενα, ενώ θα διευκόλυναν τόσο την αναγκαία αρχική αποδοχή της κοινωνικής σύμβασης που εγκαθίδρυε η ερευνητική σχέση όσο και την ίδια την οργάνωση και τη λογική της συζήτησης, την ίδια στιγμή θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ανασταλτικά και ως εμπόδια στην προσπάθειά μας να αναδυθούν όλα αυτά τα απαραίτητα στοιχεία που «διακοσμούσαν» το πλαίσιο εντός του οποίου παραγνώριζονταν όλοι αυτοί οι παράγοντες που υποθέταμε ότι καθόριζαν τις υπό διερεύνηση πρακτικές και παραστάσεις των συγκεκριμένων ατόμων.

Ειδικότερα, το γεγονός, όπως το αντιμετωπίσαμε στη πράξη, πως οι ερωτώμενοι είχαν την ικανότητα όχι μόνο να περιγράφουν λεπτομερώς, αλλά και να τείνουν να ενστερνίζονται τις απόψεις «ειδικών» περί της ευτυχίας και της ποιότητας της ζωής, να τοποθετούνται στη θέση των «θεωρητικών» της ζωής και της «υπαρξιακής κατάστασης του ανθρώπου», για παράδειγμα, να γίνονται συχνά ελλειπτικοί υιοθετώντας αφαιρετικά και θεωρητικά σχήματα, να αποστασιοποιούνται από τα γεγονότα τα οποία έθεταν οι ερωτήσεις μας και να λειτουργούν ως σκηνοθέτες της δράσης και των πρακτικών που τους ζητούσαμε να περιγράψουν, μας υποχρέωνε, από τη μια μεριά, να χρησιμοποιήσουμε όλα αυτά τα χαρακτηριστικά στην προοπτική δημιουργίας συνεχών αποσαφηνίσεων, πράγμα το οποίο επέτρεπε η ίδια η λογική που καθόριζε τον τρόπο της παράστασής τους, και άρα στη διευκόλυνση του εντοπισμού των πληροφοριών που αναζητούσαμε (λ.χ. τονίζοντας «πολύ σημαντικό αυτό, δηλαδή...» ή «εξαιρετική παρατήρηση, δηλαδή...»). Από την άλλη πλευρά, όμως, τα ίδια αυτά χαρακτηριστικά απαιτούσαν ιδιαίτερη προσοχή από πλευράς μας προκειμένου να εξετάσουμε και να οριοθετήσουμε τον έλεγχο που ασκούσαν οι ερωτώμενοι στο μέρος των πληροφοριών που ήθελαν να μας παραχωρήσουν. Έτσι, συχνά, επιχειρούσαμε περιστροφικές διασταυρώσεις του περιεχομένου των απαντήσεων μέσω διαφορετικών τρόπων διατύπωσης των ερωτήσεων, προκειμένου να αμβλύνουμε τον έλεγχο στον οποίο υπέβαλλαν το περιεχόμενο των απαντήσεων που μας έδιναν.

Αποφύγαμε, επίσης, συστηματικά και πλήρως τις οποιοσδήποτε υποδείξεις, ερμηνείες από την πλευρά μας, και φυσικά, κάθε γλωσσική ή σωματική πρακτική, η οποία θα εμπειρείχε απειλή και ρίσκο για τον ερωτώμενο¹², «απειλητικές πληροφορίες» που θα έθεταν σε επιφυλακή τα άτομα¹³, όλα αυτά δηλαδή που θα πολλαπλασίαζαν την κοινωνική απόσταση

12. «Δεν υπάρχει αλληλόδραση μέσα στην οποία οι συμμετέχοντες να μη διατρέχουν ένα σοβαρό ρίσκο να βρεθούν ελαφρά αναστατωμένοι ή αντίθετα ένα μικρό ρίσκο να βρεθούν σοβαρά προσβεβλημένοι» (Goffman, 1973: 230).

13. Αναλυτικότερα βλ. Berg (1995), Shafir and Stebbins (1991), Flick (1998) και Λυδάκη (2001).

μεταξύ ερευνητή και ερωτώμενου και θα περιόριζαν τον βαθμό συμμετοχής των ερωτηθέντων στη σχέση που δημιουργούνταν με τη συνέντευξη (Strauss and Corbin, 1990· Straus, 1987). Το κλίμα εμπιστοσύνης που οφείλαμε να δημιουργήσουμε διευκολυνόταν από την συνειδητή επιλογή μας να συμπεριλάβουμε στα αντίστοιχα με μας κοινωνικά χαρακτηριστικά των επιλεγέντων και το φύλο.

Έτσι, οργανώνοντας μια συζήτηση κατά την οποία η διατύπωση των ερωτημάτων εξαρτιόταν μόνο από το συγκεκριμένο πλαίσιο της κάθε συνέντευξης, η συγγένεια των χαρακτηριστικών μας¹⁴ με αυτά των ερωτηθέντων επέτρεπαν τον ίδιο τρόπο χρήσης της γλώσσας στην περιγραφή των υπό διαπραγμάτευση αντικειμένων. Επίσης, σε ανθρώπους που είχαν την κοινωνικά προσδιορισμένη αίσθηση της οφειλόμενης προσοχής, δώσαμε ιδιαίτερη προσοχή στην ανταλλαγή βλεμμάτων (λ.χ. δεν χάναμε ποτέ τον ομιλητή μας από τα μάτια), σε αυτό το όργανο αίσθησης το οποίο, όπως έλεγε ο Simmel, επιτελεί «μια μοναδική κοινωνιολογική λειτουργία»¹⁵.

Επιπλέον, δεδομένου πως οι εις βάθος συνεντεύξεις που διενεργήσαμε δεν είχαν κλινική στόχευση¹⁶, ήμασταν πολύ προσεκτικοί ώστε να μην προδώσουμε την αντίληψη που είχαν οι ερωτώμενοι τόσο για τον εαυτό τους όσο και για μας, προσπαθώντας να μη μετώσουμε καμιά πληροφορία ασύμβατη με την αντίστοιχη εικόνα τους, να μη δώσουμε μια άστοχη πληροφορία που θα παρείχε στα άτομα μεγαλύτερη ή μικρότερη αξία από αυτή που πίστευαν ότι όφειλαν να δεχτούν.

Δώσαμε προσοχή, επίσης, στο ύφος και στις τροπές του λόγου δεδομένου πως οι ελάχιστες, οι κοφτές και οι μισοτελειωμένες φράσεις που ορισμένες φορές χρησιμοποιήθηκαν έλεγαν, συχνά, περισσότερα πράγματα από αυτά που ακούγονταν. Πολλές φορές, για να θυμηθούμε μια σκέψη του Γκαρφάνκελ, τέτοιες φράσεις αποτελούσαν από την πλευρά των ερωτωμένων διερευνητικές πρακτικές των κοινών τόπων μεταξύ ερευνητή και ερωτώμενου (Garfinkel, 1984: 35-75). Τέλος, όποιες φορές η ανάμνηση ή ο σχολιασμός γεγονό-

14. Συνολικά, ως το επαναλάβουμε, γνωρίζοντας την πιθανή αναντιστοιχία που θα μπορούσε να υπάρξει μεταξύ της κοινωνικής θέσης μας και αυτής των ερωτώμενων, και άρα τον κίνδυνο να συλλάβουμε όχι την αλήθεια του αντικειμένου μας αλλά τη σχέση μας με αυτό, επιδίωξαμε, κατ' αρχάς, μέσω της επιλογής των ερωτωμένων να αντιστοιχίσουμε όσο ήταν δυνατό το φύλο, την ηλικία, τη μόρφωσή μας με αυτά των ερωτωμένων. Ελπίζαμε με αυτόν τον τρόπο να διευκολυνθεί ο έλεγχος, όσο ήταν δυνατόν, του «ασύνειδου της επικοινωνίας μας, ότι δηλαδή ήταν (και παραμένει αναγκαστικά άρρητο) στην (κάθε) κοινή αποδοχή επικοινωνιακή σύμβαση». Βλ. Bourdieu (1999: 69-84).

15. Ο Simmel (1981: 223-238) έλεγε πως «το βλέμμα δεν παίρνει χωρίς να δώσει». Σχετικά με τη συνέντευξη ως σωματικό τρόπο προσοχής, βλ. Παπαγαρουφάλη (2002: 29-46).

16. Σχετικά με τη λογική αυτών των συνεντεύξεων, βλ. Παναγιωτόπουλος (2008).

των προκαλούσε το γέλιο των ερωτηθέντων προσπαθήσαμε να ανταποκριθούμε προκειμένου να καταδείξουμε με φυσικό τρόπο στους συνομιλητές μας πως μοιραζόμαστε κοινές παραστάσεις ζωής¹⁷.

17. Για εμάς δείκτης της επιδιωκόμενης, όσο είναι δυνατό, «μη βίαιης επικοινωνίας», όπως έλεγε ο Bourdieu (1994: 913), η οποία χαρακτηρίζει όλες τις μορφές επικοινωνίας των οποίων το περιεχόμενο δεν αποτελεί προϊόν επιβαλλόμενων σχημάτων και παραστάσεων, αποτελεί η έκφραση «δεν ήθελα να πω αυτό (ακριβώς)», δηλαδή κάθε μορφή αυτολογιοκρισίας που ενεργοποιείται στις περιπτώσεις μιας «κοινωνικά ασύμμετρης σχέσης» μεταξύ ερευνητή και ερωτώμενου.

Γ. Παραστάσεις και δομές

«Για μένα ευτυχία ήταν και είναι, όταν επιστρέφω πτώμα από τη δουλειά, να τρώω με όλη την οικογένειά μου, με τα παιδιά μου και τη γυναίκα μου. Αυτό».

Σερβιτόρος, 70 χρονών

Δεν αρκούσαν όμως όλες αυτές οι προφυλάξεις μας για να δημιουργήσουμε μια όσο το δυνατό περισσότερο ουδέτερη κοινωνικά σχέση με τους ερωτώμενους. Είχαμε συνείδηση, μέσω άλλων ερευνών που έχουν κατατεθεί στη διεθνή βιβλιογραφία, πως οι τεχνικές που ακολουθήσαμε δεν θα μπορούσαν να ακυρώσουν πλήρως το γεγονός πως ως η «εστιασμένη αλληλεπίδραση», για να μιλήσουμε όπως ο Goffman, ως ερευνητική σχέση και εργαλείο, η συνέντευξη δεν μπορεί ποτέ να πάψει να είναι μια κοινωνικά «μη εκκενωμένη κατάσταση» (Goffman, 1996: 61). Η συνέντευξη παραμένει πάντα μια κατάσταση όπου κάθε ομιλητής κατέχει μια λιγότερο ή περισσότερο αντιληπτή κοινωνική θέση¹⁸. Έτσι, και στη δική μας ερευνητική σχέση, στη διάρκεια των συνεντεύξεων αντιμετωπίσαμε το γεγονός να εκδηλώνονται άλλες ιδέες αβίαστα, άλλες λιγότερο, όπως και να αναφέρονται θέματα στα οποία μπορούσαμε περισσότερο να επιμείνουμε από ό,τι σε άλλα, φέροντας, σε ένα πρώτο τουλάχιστον επίπεδο, τα ίχνη της λογικής της συγκεκριμένης σχέσης που έτεινε να εγκαθιδρυθεί.

Πράγματι, παρατηρήσαμε γρήγορα πως τα αντίστοιχα με τα δικά μας προαναφερθέντα κοινωνικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων, τα οποία επέτρεπαν, όπως αναφέραμε παραπάνω, την εύκολη δημιουργία ενός «φιλικού κλίματος», ταυτόχρονα και παρ' όλες τις πρακτικές τεχνικές που χρησιμοποιήσαμε, προσδιόριζαν την παραγωγή μιας εικόνας για την έρευνα και τη συμμετοχή τους σε αυτή που δημιουργούσε δυσχερή εμπόδια στην απολύτως *λεπτομερή περιγραφή* πρακτικών και παραστάσεων που η ίδια η κατασκευή των υποθέσεων μας, η οποία δομούσε και τη λογική της οργάνωσης της συνέντευξης, είχε ανάγκη. Η εικόνα του νόμιμου ομιλητή που απευθύνεται σε νόμιμο και ενημερωμένο ομιλητή καθόριζε την παραγωγή λόγων εφοδιασμένων με συστηματικά θεωρητικά επεξηγηματικά σχήματα τα οποία, αν και χρήσιμα, καθώς επέτρεπαν τη διερεύνηση των όρων δυνατότητας γενίκευσης μιας ιδιαίτερης κατάστασης σε σχέση με την ευτυχία και την ευδαιμονία, και ως

18. «Η κοινωνική απόσταση ανάμεσα στους ερωτώντες και τους ερωτώμενους αποτελεί μια βασική διάσταση των συνεντεύξεων, η οποία επιδρά στην εικόνα του εαυτού που θέλει να παρουσιάσει στον άλλον» (De Montlibert, 1996: 280).

προς τούτο χρήσιμα για την ανάλυση των όρων παραγωγής της αντίστοιχης στάσης και του αυτονόητου χαρακτήρα της, δεν μας άφηναν πολλές φορές όσο θέλαμε να «πάμε στα ίδια τα πράγματα», για τα οποία μιλούσε ο Husserl.¹⁹

Δεν θα μπορούσαμε όμως να διαχειριστούμε θετικά τα συγκεκριμένα εμπόδια που αντιμετώπισαμε, αν δεν οπλιζόμασταν με την οπτική της *κατασκευής του αντικειμένου* μας. Η κατασκευή μας αυτή αποτελούσε τη *supremus motor* της ερευνητικής μας πρακτικής, καθώς μας επέτρεπε να τοποθετήσουμε τον κάθε ερωτώμενο κατάλληλα μέσα στον κοινωνικό χώρο όπου ανήκει, δηλαδή να τον εντάξουμε στις κοινωνικοοικονομικές δομές που τον παρήγαγαν, να συσχετίσουμε το βίωμά του με τις κοινωνικές δομές και τους κοινωνικούς όρους που το καθόριζαν. Με αυτό τον τρόπο επιδιώξαμε να προσδιορίσουμε την αρχή των πρακτικών και των παραστάσεων του, να τον αντιμετωπίσουμε ως αποτέλεσμα της δράσης συγκεκριμένων δομών και όχι ως προϊόν κάποιας άχρονης ατομικότητας²⁰ της οποίας οι κατηγορίες που ενεργοποιούνταν, όταν επεξεργαζόταν παραστάσεις του κόσμου, δημιουργούνταν *ex nihilo*, εκεί και τότε, δηλαδή κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.²¹

Έτσι, δεχόμενοι πως οι κατηγορίες αυτές, όπως έλεγε ο Durkheim, «εσωτερικεύονται από έξω», πως οι σημασίες που προωθούνται από τα άτομα χωρίς να είναι ψευδείς, είναι πάντοτε ελλιπείς, αφού δεν μπορούν να συλλάβουν όλους τους κοινωνικούς καθορισμούς της συμπεριφοράς τους, «το πραγματικό σύνολο μέσα στο οποίο εκτελείται η δραστηριό-

19. Η ηλεκτρονική καταγραφή μās βοήθησε να ελέγξουμε περαιτέρω, κατά τη διάρκεια της ανάλυσης των συνεντεύξεων, τη διακύμανση αυτής της εικόνας και, συνεπώς, τη σχέση δύναμης μεταξύ των δύο πλευρών και την εξέλιξή της μέσα στην ίδια τη συνέντευξη. Αναλύοντας τη γλώσσα του κάθε ερωτώμενου, έτσι ώστε να συσχετίσουμε τις αλλαγές του γλωσσικού ύφους με το είδος των ερωτήσεων και με την ενδεχόμενη συστηματικότητά τους, προσπαθήσαμε να δώσουμε νόημα στη σχέση που έτεινε να διατηρήσει ο ερωτώμενος με το περιεχόμενο της κάθε ερώτησης, να αποτιμήσουμε τη σχέση που διατηρούσε ο ερωτώμενος με την κάθε κατηγορία θεμάτων και ερωτημάτων της συζήτησης και τελικά να προσδιορίσουμε τις συστηματικές διαφοροποιήσεις σε επίπεδο παραστάσεων μέσα από τις συσχετίσεις των αλλαγών στάσης που παρατηρούσαμε κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.

20. Βλ. De Montlibert (1996: 31-53). Αξίζει να θυμηθούμε εδώ τον Weber, ο οποίος έλεγε πως «δεν επιτελείται πρόοδος όταν επιχειρείται μετάβαση από την ψυχολογική ανάλυση των ανθρώπινων ιδιοτήτων προς τις ιδιότητες των κοινωνικών θεσμών· αντίθετα, ο διαφωτισμός των ψυχολογικών συνθηκών και επιπτώσεων των θεσμών προϋποθέτει την τέλεια γνώση αυτών των τελευταίων και την επιστημονική ανάλυση των σχέσεών τους» (De Montlibert, 1996: 333).

21. Η κοινωνιολογική αυτή προοπτική μας, δηλαδή η κατανόηση του κοινωνικού υποκειμένου ως ένα εμπειρικό υποκείμενο, οροξεαρτημένη παραλλαγή μιας ευρύτερης κατηγορίας που δομήθηκε μέσα από συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις βασίστηκε στο κοινωνιολογικό παράδειγμα του γενετικού δομισμού, όπως αυτό διατυπώθηκε από τον Bourdieu. Βλ. ειδικότερα για τη συγκεκριμένη διάσταση του ζητήματος στο Bourdieu (1974: 3-42), και γενικότερα για το παράδειγμα αυτό στο Μέρος II.

τητά τους», όπως έλεγε ο Weber²², και, οπλισμένοι με τη γνώση των αντικειμενικών μηχανισμών και των κοινωνικών δομών μέσα στις οποίες ο ερωτώμενος κατέχει μια θέση που προσδιορίζει τη συγκεκριμένη άποψη που διαθέτει, επιχειρήσαμε να διαμορφώσουμε όσο το δυνατόν πιο «κατανοητικές διερωτήσεις», δηλαδή ερωτήσεις οι οποίες, εφοδιασμένες με τη γνώση αυτή, καθιστούσαν νόμιμες ορισμένες απαντήσεις που άλλες ερωτήσεις και υπό άλλες συνθήκες θα οδηγούσαν στην απώθησή τους²³.

Ειδικότερα, στη βάση της πεποίθησης πως οι παραστάσεις κάθε ατόμου, «προϊόντα του συστήματος διαθέσεων και προδιαθέσεων που αποτελούν την έξη του (το habitus), την πρακτική αίσθηση ως αίσθηση παιγνίου, την *πρακτική λογική*, το *modus operandi* που υπαγορεύει τις συμπεριφορές, δεν μπορούν να εννοηθούν παρά μόνο μέσα στην πραξιακή διαδικασία, και ειδικότερα σε σχέση με τα διάφορα κοινωνικά παίγνια μέσα στα οποία τα κοινωνικά υποκείμενα δρουν ορίζοντάς τα και οριζόμενα ταυτοχρόνως από την ίδια την εργασία ορισμού που επιτελούν»²⁴, επιχειρήσαμε να θέτουμε συνεχώς έμμεσες ερωτήσεις σε αναφορά με την εμπλοκή τους στις διάφορες σχετικές κανονικοποιημένες δραστηριότητες μέσα στις οποίες αποκτήθηκε η «αίσθηση του παιχνιδιού της τέχνης». Η επιλογή αυτή ήταν εν πολλοίς επιτυχής, καθώς, όπως διαπιστώθηκε, με τον τρόπο αυτό οι ερωτήσεις δεν έδιναν την αίσθηση των αντικειμενικοποιητικών ερωτήσεων που προβάλλουν την εικόνα του εαυτού μέσα από τις αναγωγιστικές προοπτικές που οι συγκεκριμένες ερωτήσεις συνήθως δημιουργούν. Αντιθέτως, με αυτόν τον τρόπο οι ερωτηθέντες, μέσα από μια αίσθηση γοητευτικής ανάμνησης, αντιμετώπισαν πολλές φορές θετικά τις προτροπές αυτές αν κρίνουμε από την έκταση και την ένταση των πληροφοριών που μας παρείχαν μέσω αυτού του τρόπου.

22. Βλ. Weber (1994: 135-190).

23. Βλ. σχετικά Goffman (1973).

24. Παναγιωτόπουλος (2005: 225-228). Και τα προαπαιτούμενα αυτά βασίζονται σε μια διάσταση των θεωρητικών αρχών του γενετικού δομισμού σύμφωνα με την οποία τα κοινωνικά παίγνια δεν μπορούν να αποκτήσουν ένα αντικειμενικό νόημα παρά μόνο μέσω της «αίσθησης» των κοινωνικών υποκειμένων για το πιθανό μέλλον αυτών των παιχνιδιών, που αποκτάται μέσω του πρακτικού ελέγχου των ειδικών κανονικοτήτων τους, μέσω της «αίσθησης του παιγνίου», αυτού του προϊόντος των αντικειμενικών δομών του χώρου του παιγνίου, «της εμπειρίας» του παιχνιδιού, όπως λέμε. Βλ. αναπτύξεις στο Παναγιωτόπουλος (1989: 123-141).

Δ. Σχέσεις με το παρόν και το μέλλον της προσωπικής ευτυχίας: Επανάταξη της βιωμένης εμπειρίας και θεωρία της πρακτικής

Χρειάζεται να επιμείνουμε. Αν παρουσιάσαμε, έστω συνοπτικά, το επιστημονικό παράδειγμα που θεμελιώνει την προσέγγιση του ερευνητικού μας διαβήματος είναι γιατί οι περισσότερες έρευνες που εξετάζουν την υποκειμενική διάσταση της ευτυχίας²⁵ επιχειρούν να θεμελιωθούν σε μια απολογία της ατομιστικής θεώρησης.

Πράγματι, είτε πρόκειται γι' αυτές που υιοθετούν τη νεο-ορθολογιστική ανάλυση, σύμφωνα με την οποία η Ιστορία δεν έχει το υπέρτατο νόημα, είναι πάντα μεροληπτική, περιορισμένη και υποκινείται από συμφέροντα, καθότι συνιστά το ασταθές αποτέλεσμα δοσοληψιών μεταξύ ομάδων περισσότερο ή λιγότερο ικανών κατά τον καθορισμό των πρακτικών τους, είτε πρόκειται γι' αυτές που ενεργοποιούν την άλλη διάσταση του μεθοδολογικού ατομισμού, όπως αυτή την αντιλαμβάνεται –αρνούμενη και αυτή την κοινωνική αιτιοκρατία, αλλά μέσα από την υπεράσπιση της ορθολογικότητας– η Θεωρία της Ορθολογικής Δράσης, η οποία, αποδεχόμενη πως «κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά μπορεί να θεωρηθεί ότι θέτει σε δράση συμμετέχοντες οι οποίοι μεγιστοποιούν τη χρησιμότητά τους με βάση ένα σταθερό σύνολο προτιμήσεων και οι οποίοι συσσωρεύουν την άριστη ποσότητα πληροφοριών και άλλων εισερχόμενων σε μια ποικιλία αγορών», προϋποθέτει ότι η λειτουργία του κοινωνικού κόσμου μπορεί να εξηγηθεί με βάση ένα καθαρό οικονομικό πρότυπο και στηρίζεται στην άποψη ενός ατόμου a priori ικανού να αποκτήσει την εξαντλητική πληροφορία και, ακόμη, να υπολογίσει τη συχνότητα εμφάνισης των εναλλακτικών και να προσδιορίσει τις συνέπειες των επιλογών, κατάσταση –το βλέπουμε καθαρά– εντελώς φανταστική. Ωστόσο, το οικονομικό πρότυπο θα μπορούσε να λειτουργήσει μόνο αν το άτομο ήταν εξ ολοκλήρου ορθολογική ύπαρξη και η τοποθέτηση αυτή του ατόμου στο επίκεντρο της ανάλυσης θέτει τον κοινωνικό επιστήμονα αντιμέτωπο με άλλες δυσκολίες, καθώς πρέπει πράγματι να απαντήσει σε δύο βασικά ερωτήματα: με ποιον τρόπο οι ατομικές και εμπρόθετες συμπεριφορές των δραστών μπορούν να συνδυαστούν για να παραγάγουν «συστημικά» αποτελέσματα και, αντίστροφα, με ποιον τρόπο η λειτουργία ενός συστήματος μπορεί, σε αντιστάθμισμα, να επιβάλει τους εξαναγκασμούς της, που θα διαμορφώσουν τις συμπεριφορές ατομικής μεγιστοποίησης της ωφέλειας; Δεν είναι φανερό πως τα προβλήματα του συστήματος (καθότι εδώ πρέπει να μιλάμε για συλλογικό ή ομαδικό) πολύ γρήγορα περιάγουν σε αδιέξοδο τους υπερασπιστές της Θεωρίας Ορθολογικής Δράσης και του μεθοδολογικού ατομισμού (De Montlibert, 1996: 327);

25. Βλ. Παναγιωτόπουλος (σε συνεργασία με την Α. Καρατζά και τη Λ. Παπαβασιλείου) (2020α).

Ακόμη και οι δειλά εμφανιζόμενες έρευνες οι οποίες προσπαθούν, μέσω προσεγγίσεων εθνογραφικού τύπου, να κατανοήσουν το υποκειμενικό νόημα της ευτυχίας, παραχωρώντας και αυτές κεντρική θέση στο άτομο, στο «βίωμα», επιχειρώντας, αντί να επιμένουν στην ορθολογική και συστηματική διάσταση, να προβάλλουν περισσότερο την υποκειμενικότητα και τη διαντίδραση, ασκώντας κριτική στη μηχανιστική αντίληψη μιας γενικευμένης αιτιοκρατίας του βιώματος της ευτυχίας, να αναδύσουν δικαίως την ενεργητική δράση του υποκειμένου στη διαμόρφωση μιας ευτυχισμένης ζωής, επεξεργαζόμενου παραστάσεις και λαμβάνοντας πολλές και διαφορετικές αποφάσεις, λησμονούν πως δεν έχουμε να κάνουμε με ηθοποιούς οι οποίοι δημιουργούν τον ρόλο τους σε ένα είδος «Commedia dell'Arte», αλλά υπάρχουν ατομικοί φορείς, οι οποίοι μόνο σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις δρουν απολύτως ενσυνείδητα. Και πως ακόμα και τα κοινωνικά υποκείμενα επιχειρούν μια κωδικοποίηση των διαντιδράσεων και των στρατηγικών με σκοπό την επίτευξη του στόχου μιας ευτυχισμένης ζωής, κωδικοποίηση σχετική με μια κοινωνική ομάδα σε μια δεδομένη περίοδο και σε έναν δεδομένο πολιτισμό. «Δεν επιτελείται πρόοδος», έγραφε ήδη ο Max Weber στα *Essais sur la theorie de la science [Δοκίμια επί της θεωρίας της επιστήμης]*, «όταν επιχειρείται μετάβαση από την ψυχολογική ανάλυση των ανθρώπινων ιδιοτήτων προς τις ιδιότητες των κοινωνικών θεσμών, αντίθετα ο διαφωτισμός των ψυχολογικών συνθηκών και επιπτώσεων των θεσμών προϋποθέτει την τέλεια γνώση αυτών των τελευταίων και την επιστημονική ανάλυση των σχέσεων τους» (De Montlibert, 1996: 331). Κοντολογίς, οι προσεγγίσεις αυτές στις διάφορες φαινομενολογικές τους εκδοχές λησμονούν ότι οι κατηγορίες τις οποίες τα άτομα ενεργοποιούν όταν επεξεργάζονται τις παραστάσεις του κόσμου και οι οποίες θα τα καθοδηγήσουν δεν δημιουργούνται εκ του μηδενός, εδώ και τώρα, αλλά, όπως κατέδειξε ο Durkheim, είναι, σε εσωτερικευμένη μορφή, το προϊόν μιας προηγηθείσας κοινωνικής εργασίας. Ακριβέστερα ακόμη, είναι διαφορετικές. «Εσωτερικεύονται από έξω». Ο κάθε ατομικός κοινωνικός φορέας δεν μπορεί να συλλάβει τη θέα «του πραγματικού συνόλου μέσα στο οποίο εκτελείται η δραστηριότητά του», όπως έλεγε ο Weber, και οι ερευνητές δεν πρέπει να περιορίζονται στις δηλώσεις του και στους λόγους που αυτός προβάλλει προκειμένου να αιτιολογήσει τη συμπεριφορά του.

Οφείλουμε, λοιπόν, να γνωρίζουμε πως, όταν εξετάζουμε τη σχέση των ατόμων με την ευτυχία, σε ενεστώσα, παρελθούσα ή και μελλοντική κατάσταση, και συνεπώς με έναν τρόπο σύνθετο, μελετάμε σχέσεις πολιτών με το παρόν και το μέλλον τους, δηλαδή σχέσεις κοινωνικών υποκειμένων με τις ευκαιρίες, τις προσδοκίες και τις ελπίδες, όπως αυτές βιώνονται σε αντικειμενικές συνθήκες· βιωμένες εμπειρίες κοινωνικών δρώντων οι οποίοι (εγ)καλούνται να δράσουν και να λειτουργήσουν σε συνθήκες πολύ διαφορετικές από αυτές που τους παρήγαν, οι οποίοι βρίσκονται, θα μπορούσε να πει κανείς, συχνά, σε κατάσταση *αφασίας* σε σχέση με τις επίκαιρες αντικειμενικές συνθήκες μέσα στις οποίες

επικαιροποιούνται οι διαθέσεις τους, παράγοντας έτσι συμπεριφορές αντιληπτές ως άτοπες, άχρονες, σε αντίθεση με τον επίκαιρο χρόνο και με την επίκαιρη αναγκαιότητα, καθώς είναι προσαρμοσμένες σε μια άλλη κατάσταση των πραγμάτων, αποτελούν δηλαδή το αντικείμενο του παρόντος ερευνητικού εγχειρήματος²⁶.

Γνωρίζουμε πως ως υλικές και συμβολικές κυρώσεις που εγγράφονται μέσα σ' έναν ορισμένο τύπο υλικών όρων ύπαρξης που τείνουν να εγχαραχθούν από τα πρώτα χρόνια της ζωής κάθε κοινωνικού υποκειμένου ως καθορισμένος τύπος χρονικών δομών, διαθέσεων σε σχέση με το μέλλον οι οικονομικές και οι κοινωνικές δομές επιτυγχάνουν να δομήσουν όλη την κοινωνική εμπειρία κάθε κοινωνικού δρώντος, άρα και την οικονομική εμπειρία, χωρίς να χρησιμοποιούν τις οδούς ενός μηχανιστικού ντετερμινισμού ή της ρητής συνείδησης²⁷. Γνωρίζουμε, επίσης, και πως το κοινωνικά προσδιορισμένο σύστημα διαθέσεων, το οποίο ορίζει όχι μόνο αυτό που θα μπορούσε να κάνει ένα κοινωνικό υποκείμενο αλλά και αυτό που μπορεί πραγματικά να κάνει και αυτό που τείνει πραγματικά να είναι ως διαχειριστής της κρίσης αναπαραγωγής του, ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα, αλλά και πως οι άρρητοι κανόνες του ταξικού ήθους της ομάδας αυτής, που προσδιορίζουν τον βαθμό ανοχής και τη μορφή του βιώματος της κρίσης αναπαραγωγής, συνδέονται στενά με την κοινωνικά οροξεαρτημένη στάση που κάθε κοινωνικό υποκείμενο και η οικογένειά του επικαιροποιούν σε κάθε συμπεριφορά προσανατολισμένη προς το μέλλον, όπως είναι οι στρατηγικές εξόδου από την κατάσταση της κρίσης. Και δεδομένου, όπως θα δούμε παρακάτω, πως η στάση αυτή σε σχέση με το μέλλον, επιβεβαιώνοντας την «επιρροειοκρατούσα» (propensionnaliste) ερμηνεία των αντικειμενικών πιθανοτήτων, εμφανίζεται σε συνάρτηση με την παρούσα κατάσταση και με το αντικειμενικό μέλλον που εγγράφεται στην ενεστώσα κατάσταση, οι συνεντεύξεις που υλοποιήσαμε τείνουν να καταδείξουν, άλλη μια φορά, με αφορμή το αντικείμενο της σχέσης των ατόμων με την ευτυχία, πως, αν σε κάθε κατάσταση οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών αντιστοιχεί ένα σύστημα πρακτικών και διαθέσεων που οργανώνεται γύρω από τη σχέση με το μέλλον, το οποίο εμπλέκεται σ' αυτήν, η στάση αυτή εξαρτάται τόσο ως προς τη μορφή της όσο και ως προς το περιεχόμενό της από τις δυνατότητες πρόσβασης σ' ένα μέλλον που προτείνεται σε κάθε άτομο με τη μορφή ενός αντικειμενικού μέλλοντος της ομάδας του και της τάξης του. Γνωρίζοντας έτσι πως η σφαίρα των δυνατοτήτων που αντιστοιχεί σε ένα κοινωνικό υποκείμενο έχει τα ίδια όρια με το πεδίο των αντικειμενικών πιθανοτήτων μέσα στο οποίο δρα, κατανοούμε πως η αποτελεσματικότητα κάθε *ατομικού σχεδίου κοινωνικής αναπαραγωγής* που θα μπορούσε *δυσνητικά* ο δρών αυτός να διαμορφώσει ενεργοποιώντας το μέσα στις διάφορες, θεσμικές

26. Βλ. αναλυτικότερα Παναγιωτόπουλος (2021γ).

27. Μεταξύ πολλών άλλων, βλ. συνοπτικά στο Bourdieu (2003: 79-90).

ή μη, κοινωνικές και οικονομικές αγορές προκειμένου να διαχειριστεί την κατάσταση και την αναπαραγωγή του με τον πιο ευτυχή τρόπο, δεν μπορεί παρά να συνδέεται με τον *βαθμό πρακτικής συνείδησης* της κατάστασής του. Στον βαθμό που τα διάφορα διαθέσιμα εργαλεία αναπαραγωγής σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού προϋποθέτουν και συνεπάγονται μια συγκεκριμένη οργάνωση των ατομικών πρακτικών στη βάση ενός λιγότερο ή περισσότερο συνειδητού σχεδίου κοινωνικής αναπαραγωγής, αυτή η οργάνωση προϋποθέτει με τη σειρά της εκ μέρους των πολιτών, τουλάχιστον υπό τη μορφή των κυρίαρχων σχημάτων θέασης που εμπλέκονται στη διαμόρφωση της λογικής των εργαλείων αυτών, έναν αντίστοιχο τρόπο χρήσης των δυνατοτήτων τόσο του προσφερόμενου συστήματος εργαλείων αναπαραγωγής της κατάστασής τους όσο και του ίδιου του κοινωνικοοικονομικού συστήματος αυτού καθαυτού μέσα στο οποίο παράγεται η κατάστασή τους.²⁸ Κατά συνέπεια, θα ήταν επιστημονικά δυνατό να ορίσουμε, στη λογική μιας *κοινωνιολογίας των κοινωνικών χρήσεων του συστήματος εργαλείων αναπαραγωγής των διαφόρων κοινωνικών ομάδων ενός (του ελληνικού) κοινωνικού σχηματισμού* ένα γενικό υπόδειγμα ικανό να συμβάλει στην κατανόηση και την εξήγηση των συμπεριφορών των πολιτών σε σχέση με την επίτευξη ενός ευτυχούς παρόντος και μέλλοντός τους μέσα σε αυτόν τον σχηματισμό.

Θα μπορούσαμε, πράγματι, να υποστηρίξουμε πως η λιγότερο ή περισσότερο αποτελεσματική χρήση *του διαθέσιμου συστήματος εργαλείων αναπαραγωγής* προς αυτή την κατεύθυνση προσδιορίζεται σε σχέση μ' ένα κατώφλι που θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε κατώφλι ασφάλειας ή εγγύησης, δηλαδή από ένα σύνολο πηγών οικονομικών και κοινωνικών πόρων ικανών να προσφέρουν μια ελάχιστη απόσταση από την αναγκαιότητα της επιβίωσης και ένα μίνιμουμ ασφαλές μέλλον: όσο οι πολίτες τείνουν να απομακρυνθούν προς τα πάνω από το κατώφλι ασφάλειας, όσο περισσότερο το μέλλον τους είναι ικανό να υπαχθεί σ' έναν περισσότερο ορθολογικό υπολογισμό, τόσο περισσότερο τείνουν να πάρουν το μέλλον στα χέρια τους μέσω ενός πρακτικού ορθολογικού υπολογισμού της σχέσης μεταξύ δυνατοτήτων και ευκαιριών, για παράδειγμα, να αποτιμήσουν αποτελεσματικότερα σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή τις προσφερόμενες δυνατότητες ενός συστήματος *εργαλείων αναπαραγωγής*. Αντίθετα, κάτω από έναν μίνιμουμ βαθμό ασφάλειας ο πολίτης παραδίδεται στο παρόν εκδηλώνοντας μια γενικευμένη αδυναμία ελέγχου του μέλλοντος, πόσο μάλλον της ευτυχίας του²⁹. Όσο απομακρύνεται προς τα κάτω του ορίου ασφάλειας, τόσο

28. Βλ. Παναγιωτόπουλος (2008).

29. Ας το επαναλάβουμε και εδώ. Μια τέτοια όμως προοπτική, που αποτελεί στην ουσία αναθεώρηση της οροθέτησης του πεδίου παρατήρησης της οικονομικής κοινωνιολογίας της κρίσης η οποία εντάσσει στο πεδίο των γνωστικών της αντικειμένων μόνο τις «καθαρά» οικονομικές πρακτικές για τη διαχείριση της κρίσης,

περισσότερο το κοινωνικό υποκείμενο τείνει να μην ενδιαφέρεται για την αναζήτηση των δυνατοτήτων μετασχηματισμού του συστήματος των στρατηγικών αναπαραγωγής του, να θεωρεί μάταια κάθε προσπάθεια για ένα ευτυχές μέλλον³⁰.

Αν όμως δεχτούμε πως τα εργαλεία αναπαραγωγής που διατίθενται στους πολίτες δεν μπορούν να εξασφαλίσουν μια μίνιμουμ αποτελεσματικότητα των δυνατοτήτων τους να αγωνιστούν για το ευτυχές παρόν και μέλλον που προσδοκούν παρά μόνο όταν χρησιμοποιούνται από κοινωνικά υποκείμενα των οποίων οι όροι ύπαρξης εξασφαλίζουν μια μίνιμουμ ασφάλεια στη χρήση τους, δεν θα πρέπει, ωστόσο, να ξεχνάμε, αφενός, πως η έννοια της ασφάλειας και της ελάχιστης ασφάλειας αποκτά, όπως το έχουμε δείξει αλλού³¹, διαφορετικό περιεχόμενο ανάλογα με τις διάφορες κοινωνικές ομάδες και, αφετέρου, πως οι απαιτήσεις ασφάλειας αυξάνουν όσο αυξάνει η πραγματική ασφάλεια. Αν δεχτούμε, από τη μία, πως η εμπειρία που αποκομίζουν οι πολίτες γι' αυτά τα εργαλεία απορρέει από τις

οδηγεί αναγκαστικά σε μια εξέταση των οικονομικών και κοινωνικών όρων παραγωγής της ικανότητας που προϋποθέτει η εκπλήρωση των λιγότερο ή περισσότερο άμεσων και στοιχειωδών οικονομικών ενεργημάτων (όπως η προσπάθεια λήψης ενός δανείου, μιας πίστωσης, η χρήση μιας αποταμίευσης κτλ.). Όχι μόνο δεν λαμβάνει υπόψη πως στην ικανότητα αυτή έχουν πολύ άνιση πρόσβαση οι διάφορες κοινωνικές ομάδες και τάξεις ανάλογα με την παρούσα ή/και παρελθούσα θέση τους μέσα στον κοινωνικό χώρο και ανάλογα με τον βαθμό στον οποίο διαθέτουν τους οικονομικούς και κοινωνικούς όρους απόκτησης των αντικειμενικά απαιτούμενων από το νέο επιβαλλόμενο οικονομικό σύστημα οικονομικών και κοινωνικών διαθέσεων γι' αυτές τις «καθαρά» οικονομικές πράξεις, αλλά κυρίως παραγνωρίζει πως οι οικονομικές «επιλογές», οι οικονομικές στρατηγικές αναπαραγωγής αποκτούν το πλήρες νόημα τους μόνο εντασσόμενες μέσα στο γενικότερο σύστημα στρατηγικών αναπαραγωγής που ενεργοποιεί το κάθε κοινωνικό υποκείμενο και η οικογένειά του, καθώς η αξία τους είναι πάντα σχεσιακά προσδιοριζόμενη από τις άλλες στρατηγικές αναπαραγωγής (εκπαιδευτικές, γαμήλιες, συμβολικές κ.λπ.), οι οποίες συνδέονται με τον όγκο και τη δομή του κεφαλαίου που διαθέτουν και, κατά συνέπεια, από τον όγκο και τη δομή του κεφαλαίου που πρέπει να μετασχηματίσουν ή να διατηρήσουν προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις αρνητικές επιπτώσεις που παρήγαγε στην αναπαραγωγή τους η κρίση.

30. Έχουμε δείξει αλλού πως οι στρατηγικές γονιμότητας ή προφυλακτικές στρατηγικές σχετίζονται με τις οικονομικές στρατηγικές σε αυτή την προσπάθεια αναδιάταξης του συστήματος στρατηγικών αναπαραγωγής, πως η εργασία διατήρησης του κοινωνικού κεφαλαίου επιλέγει άλλες πιο οικονομικές οδούς ή μετατρέπει την ιεράρχηση των επενδύσεων του ανάλογα με την οικονομική αναγκαιότητα, πως η οικονομική αναγκαιότητα άλλαξε τη λογική των στρατηγικών μεταβίβασης οικονομικών κληρονομιών, μεταβάλλοντας τους όρους συγγένειας, και, γενικότερα, της οικογενειακής αλληλεγγύης, επιβεβαιώνοντας πως είμαστε περισσότερο ή λιγότερο συγγενείς ανάλογα με το αν έχουμε συμφέρον να είμαστε συγγενείς, πως οι στρατηγικές συμβολικής επένδυσης αποκτούν μια νέα θέση στο σύστημα στρατηγικών αναπαραγωγής στα πιο ενδεή κοινωνικά στρώματα προκειμένου να αυξήσουν το κεφάλαιο αναγνώρισής τους τουλάχιστον στο εσωτερικό της ομάδας τους και να διατηρήσουν το ηθικό και την ηθική, πως οι οικονομικές στρατηγικές αποκτούν τεράστιο σχετικό βάρος σε σχέση με τις συμβολικές στρατηγικές σε έναν κοινωνικό χώρο απόλυτης οικονομικής στέρσης αλλά και κυρίως χωρίς αλλά κεφάλαια προς αναπαραγωγή κ.λπ. Βλ. Παναγιωτόπουλος και Schultheis (2015).

31. Βλ. Παναγιωτόπουλος (2013).

κοινωνικά οροεξαρτημένες προσδοκίες τους και από την πραγματική τους κατάσταση και, από την άλλη, πως αυτό που καθορίζει την αντίληψή τους για την ασφάλεια χρήσης τους δεν είναι μόνο η κατά το μάλλον ή ήττον παρούσα θέση στην οποία βρίσκονται αλλά *επίσης* το μέλλον (και το παρελθόν) αυτής της θέσης φτάνουμε στο ακόλουθο συμπέρασμα: Κάθε κοινωνικό υποκείμενο, πέρα από την αντικειμενική κατάστασή του, καθορίζεται και μέσω της αναφοράς σε ένα μέλλον λιγότερο ή περισσότερο ευτυχές, το οποίο εγγράφεται στο παρόν του υπό τη μορφή μιας σειράς προβλέψιμων σταδίων που ορίζουν την ατομική κοινωνική του τροχιά³², και η προβλεψιμότητα των σταδίων αυτών καθορίζεται από το συλλογικό μέλλον μιας ολόκληρης κοινωνικής κατηγορίας στην οποία ανήκει και η οποία μπορεί να είναι είτε ασφαλής είτε επαπειλούμενη από την κοινωνική απόταξη ή/και υποβάθμιση και να έχει είτε ανιούσα είτε κατιούσα τροχιά³³.

32. Βλ. Παναγιωτόπουλος (2021β). Ας θυμήσουμε πως η εμπειρία του παρελθόντος προβάλλεται με διάχυτο τρόπο στο μέλλον και η παρούσα στάση καθορίζεται σε σχέση με τις πιθανότητες αναπαραγωγής που αντιμετωπίζουν οι διάφορες κατηγορίες κοινωνικών υποκειμένων. Οι πιθανότητες αυτές ορίζονται με βάση τις «ευκαιρίες» για τις οποίες μιλούσε ο Weber, μέσω της αναφοράς σε μια πρακτική αποτίμηση κανονιστικού χαρακτήρα του εμπλεκόμενου στη γενικότερη κατάσταση της οικονομίας και της συνολικής κοινωνίας ρίσκου, «στη συλλογική παράσταση για τη συγκυρία» για την οποία μιλούσε ο Halbwachs.

33. Βλ. αναλυτικότερα στο Παναγιωτόπουλος (2021γ).

3

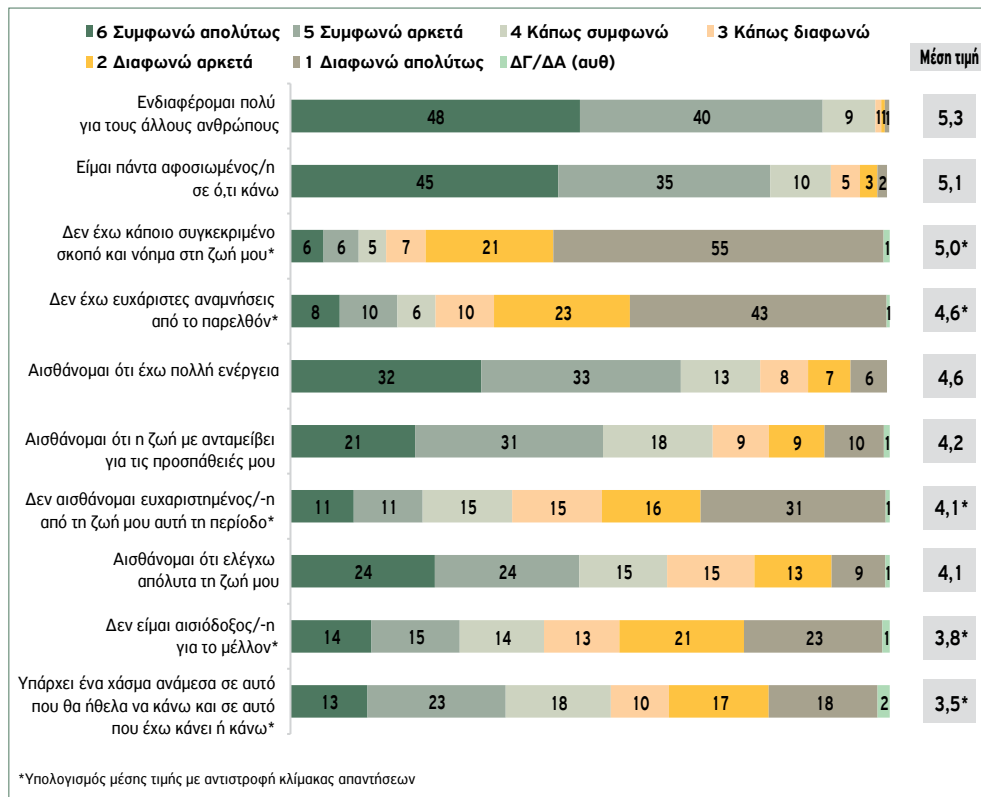
Η μέτρηση της ευτυχίας

Όπως αναφέραμε παραπάνω, ζητήσαμε από τους ερωτώμενους να δηλώσουν τον βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους σε 10 προτάσεις που σχετίζονται με την έννοια της ευτυχίας. Στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζονται οι ποσοστιαίες κατανομές των απαντήσεων στις εν λόγω προτάσεις, καθώς και οι μέσες τιμές στην κλίμακα συμφωνίας (6)-διαφωνίας (1).

Επισημαίνεται ότι οι μισές από τις προτάσεις αυτές (5 προτάσεις) είχαν αρνητική διατύπωση, ενώ οι υπόλοιπες θετική. Για λόγους ανάλυσης, οι απαντήσεις στην κλίμακα των προτάσεων με αρνητική διατύπωση αντιστράφηκαν (το 1 έγινε 6, το 2 έγινε 5 κ.ο.κ.), όπως συνηθίζεται στη σχετική βιβλιογραφία. Κατά συνέπεια, οι δύο προτάσεις με τον υψηλότερο βαθμό συμφωνίας είναι το ενδιαφέρον που δείχνουν οι ερωτώμενοι σε άλλους ανθρώπους καθώς και η πλήρης αφοσίωση σε ό,τι κάνουν (μέση τιμή συμφωνίας άνω του 5 στην κλίμακα 1-6). Σε επίπεδο συμφωνίας μεταξύ του 4,5-5 στην κλίμακα 1-6 βρέθηκαν οι προτάσεις «Έχω συγκεκριμένο σκοπό και νόημα στη ζωή μου», «Έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν» και «Αισθάνομαι ότι έχω πολλή ενέργεια». Σε χαμηλότερο επίπεδο συμφωνίας, μεταξύ 4-4,5 στην κλίμακα 1-6, ιεραρχήθηκαν κατά σειρά οι προτάσεις «Αισθάνομαι ότι η ζωή με ανταμείβει για τις προσπάθειές μου», «Αισθάνομαι ευχαριστημένος/η από τη ζωή μου αυτή την περίοδο» και «Αισθάνομαι ότι ελέγχω απόλυτα τη ζωή μου». Τέλος, τον μικρό-

τερο βαθμό συμφωνίας έλαβαν η πρόταση αισιοδοξίας «Είμαι αισιόδοξος/η για το μέλλον» και η πρόταση «Δεν υπάρχει χάσμα ανάμεσα σε αυτό που θα ήθελα να κάνω και σε αυτό που έχω κάνει ή κάνω».

Διάγραμμα 1: Οι προτάσεις που απαρτίζουν την έννοια της ευτυχίας

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Στον Πίνακα 2 παρατίθενται οι συντελεστές συσχέτισης μεταξύ των παραπάνω προτάσεων ευτυχίας. Διαπιστώνεται ότι οι περισσότεροι συντελεστές (32 από τους 45) είναι στατιστικά σημαντικοί σε επίπεδο σημαντικότητας α=5%. Στον πίνακα παρατηρούνται και συντελεστές που φτάνουν το 0,37.

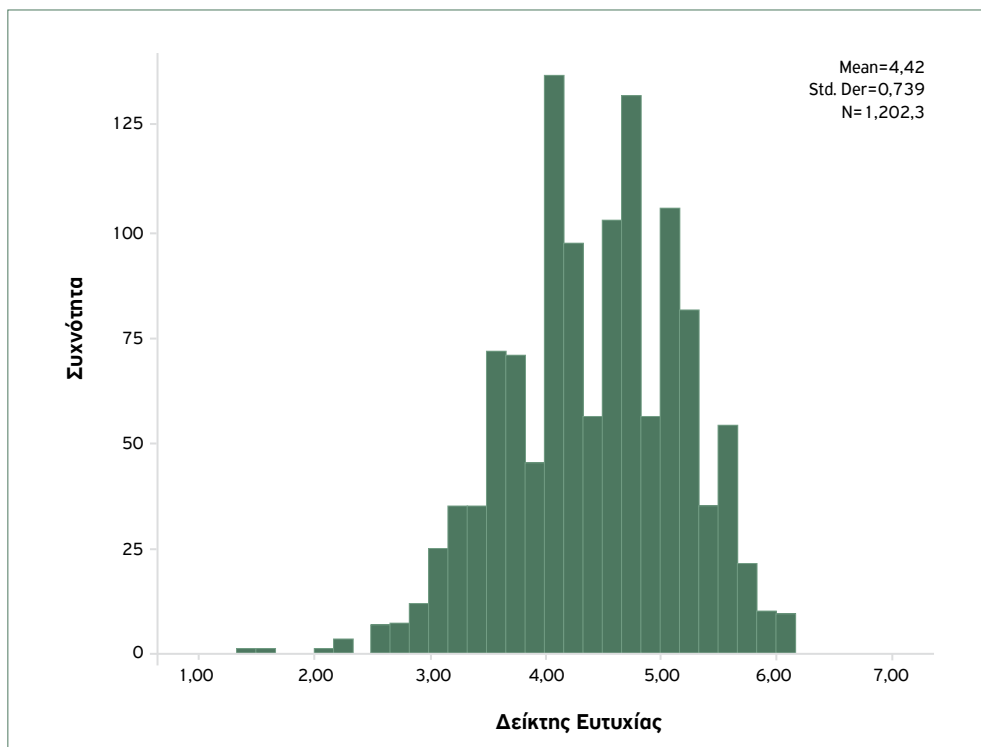
Πίνακας 2: Συσχετίσεις μεταξύ των προτάσεων ευτυχίας

Προτάσεις μέτρησης ευτυχίας		q1	q2	q3	q4	q5	q6	q7	q8	q9	q10
q1	R	1									
	p-val										
q2	R	-0,022	1								
	p-val	0,440									
q3	R	0,252	0,164	1							
	p-val	0,000	0,000								
q4	R	0,362	-0,008	0,237	1						
	p-val	0,000	0,791	0,000							
q5	R	0,044	0,153	0,019	0,032	1					
	p-val	0,133	0,000	0,512	0,268						
q6	R	0,246	-0,020	0,193	0,245	0,006	1				
	p-val	0,000	0,483	0,000	0,000	0,829					
q7	R	0,200	0,033	0,369	0,190	0,159	0,186	1			
	p-val	0,000	0,248	0,000	0,000	0,000	0,000				
q8	R	0,331	-0,003	0,118	0,272	0,089	0,187	-0,047	1		
	p-val	0,000	0,910	0,000	0,000	0,002	0,000	0,110			
q9	R	0,135	0,086	0,191	0,177	0,136	0,083	0,184	0,191	1	
	p-val	0,000	0,003	0,000	0,000	0,000	0,005	0,000	0,000		
q10	R	0,174	-0,048	0,157	0,127	0,053	0,214	-0,007	0,250	0,110	1
	p-val	0,000	0,096	0,000	0,000	0,068	0,000	0,797	0,000	0,000	

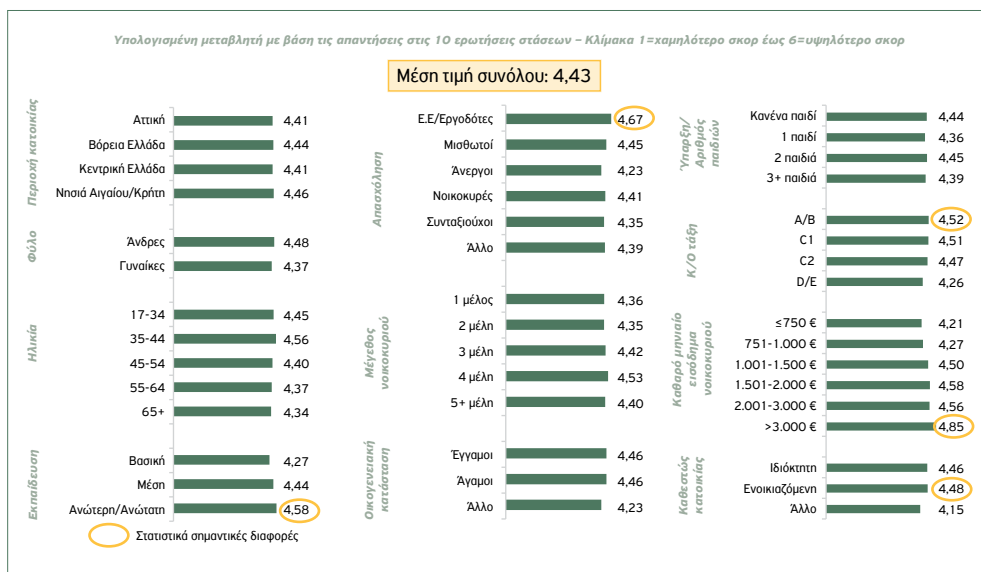
q1	Αισθάνομαι ευχαριστημένος/η από τη ζωή μου αυτή την περίοδο.	q6	Δεν υπάρχει χάσμα ανάμεσα σε αυτό που θα ήθελα να κάνω και σε αυτό που έχω κάνει ή κάνω.
q2	Ενδιαφέρομαι πολύ για τους άλλους ανθρώπους.	q7	Αισθάνομαι ότι ελέγχω απόλυτα τη ζωή μου.
q3	Αισθάνομαι ότι η ζωή με ανταμείβει για τις προσπάθειές μου.	q8	Έχω κάποιο συγκεκριμένο σκοπό και νόημα στη ζωή μου.
q4	Είμαι αισιόδοξος/η για το μέλλον.	q9	Αισθάνομαι ότι έχω πολλή ενέργεια.
q5	Είμαι πάντα αφοσιωμένος/η σε ό,τι κάνω.	q10	Έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν.

Παράλληλα, ο δείκτης αξιοπιστίας Cronbach- α με βάση τις παραπάνω προτάσεις ήταν σχετικά ικανοποιητικός και υπολογίστηκε στο 0,64. Προκειμένου λοιπόν να δημιουργηθεί ένας δείκτης ευτυχίας από τις απαντήσεις στις παραπάνω 10 προτάσεις, ακολουθήθηκε η αντίστοιχη διαδικασία που πραγματοποιείται στην ανάλυση του Oxford Questionnaire. Πιο συγκεκριμένα, από τις απαντήσεις στην κλίμακα 1-6 των παραπάνω προτάσεων υπολογίστηκε ένας μέσος όρος, που αντιστοιχούσε στον δείκτη ευτυχίας. Οι εν δυνάμει τιμές του δείκτη ευτυχίας είναι από 1 έως 6, όπου 1 σημαίνει «χαμηλός δείκτης ευτυχίας» και 6 «υψηλός δείκτης ευτυχίας». Στο Διάγραμμα 2 παρατηρείται η κατανομή των τιμών του δείκτη ευτυχίας. Η μέση τιμή του δείκτη είναι 4,42, με τη διάμεσο τιμή να είναι 4,5. Η ελάχιστη τιμή που παρατηρήθηκε ήταν 1,4 και η μέγιστη 6, ενώ η τυπική απόκλιση του μέσου ήταν 0,021.

Διάγραμμα 2: Ιστόγραμμα δείκτη ευτυχίας

Πίνακας 3: Δείκτης Ευτυχίας

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Με βάση, όμως, πιο συγκεκριμένες μεταβλητές παρατηρείται ότι η θέση στην κλίμακα του δείκτη ευτυχίας, που διαμορφώνεται με μικρότερη τιμή το 1 και μέγιστη τιμή το 6, διαφοροποιείται ανάλογα με την εκπαίδευση, την απασχόληση, το καθεστώς κατοικίας, την κοινωνικοοικονομική τάξη, το εισόδημα του νοικοκυριού κ.ά. Παραδείγματος χάριν, τα άτομα τα οποία βρίσκονται σε ανώτερη (μεταπτυχιακό) ή ανώτατη (διδακτορικό) βαθμίδα εκπαίδευσης συγκεντρώνουν μεγαλύτερο ποσοστό στον δείκτη ευτυχίας σε σχέση με όσους έχουν ολοκληρώσει τη μεσαία ή την κατώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα (4,58 έναντι 4,44 και 4,27). Ομοίως, οι ελεύθεροι επαγγελματίες και οι εργοδότες θεωρούνται πιο ευτυχημένοι (4,67) σε σχέση με τους μισθωτούς (4,45) και άτομα που ανήκουν στον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό (άνεργοι 4,23, νοικοκυρές 4,41, συνταξιούχοι 4,35). Οι μεγαλοαστικές ή μεσοαστικές τάξεις αλλά και όσοι δηλώνουν καθαρό μηνιαίο εισόδημα νοικοκυριού άνω των 3.000 ευρώ βρίσκονται, επίσης, υψηλότερα στην κλίμακα ευτυχίας, ενώ αξιοσημείωτο είναι πως όσα άτομα διαμένουν σε ενοικιαζόμενη κατοικία δηλώνουν, με μικρή διαφορά, πιο ευτυχημένα σε σχέση με όσα κατέχουν το δικό τους σπίτι (4,48 και 4,46 αντίστοιχα). Σε κάθε περίπτωση, σε όλες τις κατηγορίες του Πίνακα 3, το ποσοστό που διαμορφώνεται στον δείκτη της ευτυχίας είναι πάνω από 4.

Πίνακας 4: Στάσεις απέναντι στην ευτυχία σε συνάρτηση με την περιοχική κατοικίας, το φύλο, την ηλικία και το επίπεδο εκπαίδευσης

Τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας δείχνουν περισσότερα στοιχεία αλληλεγγύης και ελέγχου της ζωής τους. Οι νεαροί κυρίως άνθρωποι είναι περισσότερο ευχαριστημένοι από τη ζωή τους αυτή την περίοδο. Οι μέσης ηλικίας άνθρωποι (35-54 ετών) έχουν αυξημένες βαθμολογήσεις σε διάφορες στάσεις όπως η στοχοθεσία στη ζωή τους και οι ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν, ιδιαίτερα εάν είναι και ανώτερης/ανώτατης μόρφωσης παράλληλα.

Στάσεις απέναντι στην ευτυχία	Περιοχική κατοικίας				Φύλο		Ηλικία			Επίπεδο εκπαίδευσης		
	Σύνολο	Περιοχική κατοικίας		Άνδρες	Γυναίκες	17-34	35-44	45-54	55-64	65+	Μέση	Ανώτερη/Ανώτατη
		Αττική	Βόρεια Ελλάδα									
Ευδιαισθησια πολύ για τους άλλους ανθρώπους	5,33	5,33	5,35	5,25	5,27	5,38	5,26	5,36	5,24	5,48	5,34	5,18
Είμαι πάντα αποφασισμένος/η σε ό,τι κάνω	5,10	5,07	5,15	5,11	5,09	5,11	4,74	5,11	5,17	5,31	5,18	5,10
Δεν έχω κάποιο συγκεκριμένο σκοπό, και νόημα στη ζωή μου*	5,00	4,97	5,08	4,90	5,00	4,99	5,15	5,28	5,08	4,28	4,38	5,19
Δεν έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν*	4,58	4,73	4,59	4,41	4,63	4,54	4,54	4,94	4,90	4,11	4,15	4,61
Αισθάνομαι ότι έχω πολλή ενέργεια	4,57	4,70	4,38	4,57	4,73	4,41	4,56	4,64	4,67	4,44	4,52	4,56
Αισθάνομαι ότι η ζωή με ανταμείβει για τις προσπάθειές μου	4,15	4,15	4,26	4,14	4,23	4,08	4,05	4,32	4,01	3,98	4,14	4,12
Δεν αισθάνομαι ευχαριστημένος/-η από τη ζωή μου αυτή τη περίοδο*	4,09	3,93	4,20	4,11	4,20	3,98	4,42	4,35	4,04	3,69	3,68	4,14
Αισθάνομαι ότι ελέγχω απόλυτα τη ζωή μου	4,05	3,98	4,14	4,10	3,92	3,81	4,14	3,86	3,65	3,73	4,47	3,89
Δεν είμαι αισιόδοξος/-η για το μέλλον*	3,83	3,64	4,00	3,82	3,93	3,87	4,05	4,13	3,58	3,60	3,59	3,88
Υπάρχει ένα κάποιον ανάμεσα σε αυτό που θα ήθελα να κάνω και σε αυτό που έχω κάνει ή κάνω*	3,50	3,51	3,43	3,48	3,54	3,46	3,45	3,47	3,32	3,53	3,39	3,41
Δείκτης ευτυχίας	4,43	4,41	4,44	4,41	4,48	4,37	4,45	4,56	4,40	4,34	4,27	4,44

*Υπολογισμός μέσης τιμής με απασφαλισμό κλίμακας απαντήσεων (κλίμακα 1=οχι/μικρότερο σκέλος 5=υψηλότερο σκέλος)

○ Στατιστικά σημαντικές διαφορές

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Όσον αφορά τις 10 βασικές ερωτήσεις που φανερώνουν τις στάσεις των ερωτώμενων απέναντι στην ευτυχία, οι προτάσεις αυτές, σε συνάρτηση με κάποιες βασικές μεταβλητές όπως είναι το φύλο, η ηλικία, η περιοχική κατοικίας και το επίπεδο εκπαίδευσης, φανερώνουν κάποιες ομάδες που φαίνονται πιο ευτυχισμένες σε σχέση με τις υπόλοιπες. Πιο συγκεκριμένα, τα άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω αλλά και εκείνα που έχουν ολοκληρώσει τις βασικές τους σπουδές (Δημοτικό, Γυμνάσιο) παρουσιάζονται πιο αλληλέγγυα σε σχέση με τις άλλες ομάδες που δημιουργούνται, με ποσοστά 5,48 και 5,42 αντίστοιχα, όταν τα υπόλοιπα κινούνται μεταξύ 5,18 και 5,38. Όσον αφορά την αφοσίωση στις δραστηριότητές τους, λιγότερο αφοσιωμένη είναι η ηλικιακή ομάδα των 17-34 ετών (4,74), ενώ υψηλότερο ποσοστό στην κλίμακα συγκεντρώνουν τα άτομα 45-54 ετών με ποσοστό 5,32. Η συγκεκριμένη ομάδα κινείται σε αντίστοιχα υψηλότερα επίπεδα στο κομμάτι του σκοπού της ζωής με 5,35, μαζί με εκείνους που έχουν ολοκληρώσει την ανώτερη ή ανώτατη βαθμίδα εκπαίδευσης και οι οποίοι βρίσκονται στο 5,32. Οι ανώτεροι σε εκπαιδευτική βαθμίδα ερωτώμενοι είναι και οι ίδιοι που έχουν τις πιο ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν. Ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν έχουν, επίσης, και όσοι βρίσκονται ανάμεσα στα 34 και τα 44 έτη, ενώ οι άνδρες συγκεντρώνουν μεγαλύτερο ποσοστό στην κλίμακα ενεργητικής ζωής με ποσοστό 4,73, με τους αμέσως επόμενους να είναι όσοι κατοικούν στην Αττική (4,70). Στην πρόταση που αφορά την ανταμοιβή που θεωρούν ότι λαμβάνουν τα άτομα από τη ζωή τους, τα ποσοστά κινούνται σε χαμηλότερα επίπεδα από τις προηγούμενες περιπτώσεις, πέφτοντας κάτω από το 3, ενώ στο κομμάτι της ικανοποίησης, υψηλότερο ποσοστό κατέχουν όσοι είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού και όσοι είναι 17-34 ετών. Απόλυτο έλεγχο της ζωής τους θεωρούν ότι έχουν τρεις κατηγορίες, οι άνδρες (4,29), τα άτομα με βασική εκπαίδευση (4,47) και οι 65+ ετών (4,57), αλλά αισιόδοξοι για το μέλλον παρουσιάζονται σε μεγαλύτερο ποσοστό όσοι βρίσκονται ανάμεσα στα 35 και 44 έτη. Τέλος, τα άτομα που θεωρούν ότι το χάσμα ανάμεσα σε αυτό που ήθελαν και σε αυτό που τελικά κάνουν είναι μικρότερο είναι όσα βρίσκονται στην ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα, σε αντίθεση με όσα βρίσκονται στην ηλικιακή ομάδα των 45-54 ετών, τα οποία αναφέρουν το μεγαλύτερο χάσμα ανάμεσα σε αυτά τα δύο.

Πίνακας 5: Στάσεις απέναντι στην ευτυχία σε συνάρτηση με το μέγεθος του νοικοκυριού, την οικογενειακή κατάσταση και την ύπαρξη παιδιών

Οι άνεργοι (πιθανότατα νεαρότερες ηλικίες) δείχνουν αυξημένα στοιχεία ευχαρίστησης και απόδοσης νοήματος στην τωρινή ζωή τους, όμοια και από ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν.

Στάσεις απέναντι στην ευτυχία	Σύνολο	Μέγεθος νοικοκυριού					Οικογενειακή κατάσταση			Ύπαρξη παιδιών			
		1 μέλος	2 μέλη	3 μέλη	4 μέλη	5+ μέλη	Έγγαμοι	Άγαμοι	Άλλο	Κανένα παιδί	1 παιδί	2 παιδιά	3+ παιδιά
Ευχαίρομαι πολύ για τους άλλους ανθρώπους	5.33	5.29	5.38	5.30	5.35	5.26	5.33	5.30	5.39	5.28	5.32	5.40	5.27
Είμαι πάντα απροσιτός/η σε ότι κάνω	5.10	5.29	5.19	5.11	4.99	4.99	5.13	4.94	5.32	4.96	5.25	5.12	5.23
Δεν έχω κάποιο συγκεκριμένο σκοπό και νόημα στη ζωή μου*	5.00	4.52	4.80	5.27	5.21	4.91	5.05	5.19	4.37	5.18	5.04	4.87	4.83
Δεν έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν*	4.58	4.25	4.29	4.81	4.86	4.46	4.65	4.71	4.04	4.66	4.44	4.57	4.57
Αισθάνομαι ότι έχω πολλή ενέργεια	4.57	4.58	4.35	4.54	4.74	4.57	4.63	4.59	4.25	4.51	4.52	4.66	4.54
Αισθάνομαι ότι η ζωή με ανασταμβάζει για τις προσπάθειές μου	4.15	4.33	4.14	3.93	4.29	4.04	4.15	4.16	4.17	4.17	3.84	4.29	4.06
Δεν αισθάνομαι ευχαρισμένος/-η από τη ζωή μου αυτή τη περίοδο*	4.09	3.87	4.16	4.03	4.20	4.00	4.12	4.21	3.69	4.26	4.12	4.05	3.74
Αισθάνομαι ότι ελέγχο απόλυτα τη ζωή μου	4.05	4.36	4.09	3.89	3.97	4.10	3.99	4.06	4.27	4.06	3.78	4.07	4.24
Δεν είμαι αισιόδοξος/-η για το μέλλον*	3.83	3.81	3.65	4.02	3.91	3.67	3.83	3.94	3.58	3.93	3.71	3.78	3.82
Υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσα σε αυτό που θα ήθελα να κάνω και σε αυτό που έχω κάνει ή κάνω*	3.50	3.21	3.53	3.40	3.57	3.69	3.62	3.33	3.41	3.32	3.50	3.64	3.58
Δείκτης ευτυχίας	4.43	4.36	4.35	4.42	4.53	4.40	4.46	4.46	4.23	4.44	4.36	4.45	4.39

*Υπολογισμός μέσης τιμής με αντιστροφή κλίμακας απαντήσεων (κλίμακα 1=χαμηλότερο σκορ ως 6=υψηλότερο σκορ) ○ Στατιστικά σημαντικές διαφορές

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Συναρτώντας διαφορετικές μεταβλητές που σχετίζονται με την οικογένεια και το νοικοκυριό, δηλαδή το μέγεθος του νοικοκυριού, την οικογενειακή κατάσταση και την ύπαρξη παιδιών με τις ίδιες προτάσεις, φτάνουμε σε κάποια ακόμη συμπεράσματα για τον δείκτη ευτυχίας: Τα άτομα που δεν είναι έγγαμοι ή άγαμοι, αλλά βρίσκονται σε κάποια άλλη κατάσταση δείχνουν περισσότερη αφοσίωση σε ό,τι κάνουν στη ζωή τους, ενώ οι άγαμοι δηλώνουν περισσότερο ευχαριστημένοι από τη ζωή τους, στην οποία βρίσκουν νόημα και θέτουν στόχους· επιπλέον, έχουν πιο ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες. Νόημα στη ζωή τους απάντησαν σε μεγαλύτερο βαθμό πως έχουν και άτομα που είναι μέλη νοικοκυριού 3 ατόμων, ενώ τα νοικοκυριά με 4 μέλη κατέχουν το υψηλότερο ποσοστό ευχάριστων αναμνήσεων (4,86 στα 6). Γενικότερα, όπως παρατηρήθηκε και στον Πίνακα 4, τα ποσοστά στον δείκτη ευτυχίας αρχίζουν και μειώνονται όσον αφορά τον έλεγχο της ζωής, την αισιοδοξία και το χάσμα που ενδεχομένως υπάρχει ανάμεσα στις επιθυμίες του παρελθόντος και σε όσες τελικά έχουν πραγματοποιηθεί.

Πίνακας 6: Στάσεις απέναντι στην ευτυχία σε συνάρτηση με την απασχόληση και την κοινωνική τάξη

Οι Ελεύθεροι Επαγγελματίες/Εργοδότες είναι περισσότερο θετικοί με την πλειονότητα των προτάσεων για την ευτυχία σε αντιδιαστολή με τους ανέργους, που είναι οι λιγότερο θετικοί, όπως απεικονίζει και ο συνολικός δείκτης ευτυχίας. Αντίστοιχα περισσότερο θετικά εμφανίζονται και τα άτομα μεσο-ανώτερης και ανώτερης κοινωνικοοικονομικής τάξης.

Στάσεις απέναντι στην ευτυχία	Σύνολο	Απασχόληση					Κοινωνική τάξη				
		E/E	Μισθωτοί	Άνεργοι	Νοικοκυρές	Συνταξιούχοι	Άλλο	A/B	C1	C2	D/E
Ενδιαφέρονται πολύ για τους άλλους ανθρώπους	5,33	5,14	5,29	5,33	5,42	5,41	5,42	5,06	5,30	5,34	5,42
Είμαι πάντα σφοδρωμένος/η σε ό,τι κάνω	5,10	5,23	5,21	4,92	5,31	5,28	4,27	5,10	5,01	5,16	5,08
Δεν έχω κάποιο συγκεκριμένο σκοπό και νόημα στη ζωή μου*	5,00	5,35	5,27	4,83	4,82	4,44	5,17	5,30	5,34	5,05	4,56
Δεν έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν*	4,58	5,05	4,55	4,55	4,82	4,23	4,64	4,91	4,86	4,66	4,17
Αισθάνομαι ότι έχω πολλή ενέργεια	4,57	5,04	4,56	4,50	4,42	4,50	4,29	4,64	4,60	4,65	4,42
Αισθάνομαι ότι η ζωή με ανταμείβει για τις προσπάθειές μου	4,15	4,37	3,97	3,85	4,17	4,29	4,35	4,07	4,13	4,23	4,11
Δεν αισθάνομαι ευχαριστήμενος/-η από τη ζωή μου αυτή τη περίοδο*	4,09	4,47	4,28	3,87	3,85	3,79	4,01	4,28	4,29	4,21	3,70
Αισθάνομαι ότι ελέγγω απόλυτα τη ζωή μου	4,05	3,92	3,94	3,86	3,87	4,50	3,90	4,06	3,87	4,02	4,23
Δεν είμαι αισιόδοξος/-η για το μέλλον*	3,83	4,31	3,85	3,68	3,83	3,46	3,97	3,97	4,00	3,90	3,54
Υπάρχει ένα χόσμα ανάμεσα σε αυτό που θα ήθελα να κάνω και σε αυτό που έχω κάνει ή κάνω*	3,50	3,70	3,46	2,86	3,43	3,65	3,63	3,80	3,74	3,39	3,34
Δείκτης ευτυχίας	4,43	4,67	4,45	4,23	4,41	4,35	4,39	4,52	4,51	4,47	4,26

*Υπολογισμός μέσης τιμής με ανατροπή κλίμακας απασχόλησης (κλίμακα 1 = χαμηλότερο σκορ ως 6=υψηλότερο σκορ)

Στατιστικά σημαντικές διαφορές

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Φτάνοντας στη μεταβλητή της εργασίας-απασχόλησης και της κοινωνικοοικονομικής τάξης, τα άτομα που ανήκουν στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τους άλλους ανθρώπους, με ποσοστό 5,42, με τις νοικοκυρές να είναι οι πιο αφοσιωμένες σε ό,τι κάνουν στην καθημερινότητά τους, σε αντίθεση με άτομα που απασχολούνται σε άλλους τομείς. Από την άλλη, οι ελεύθεροι επαγγελματίες συγκεντρώνουν τα υψηλότερα ποσοστά στην πλειονότητα των προτάσεων δείχνοντας υψηλή στοχοθεσία, ενεργητικότητα, ικανοποίηση και θετικότητα στη ζωή τους, όπως συμβαίνει και με τις μεγαλοαστικές και μεσοαστικές τάξεις, στις οποίες φαίνεται ότι υπάρχει ικανοποίηση και αισιοδοξία για το μέλλον. Μάλιστα, όσον αφορά το ζήτημα της ικανοποίησης ή όχι των επιθυμιών του παρελθόντος, οι ανώτερες τάξεις φτάνουν το 3,80 στον δείκτη, το οποίο αποτελεί και την υψηλότερη τιμή.

Πίνακας 7: Στάσεις απέναντι στην ευτυχία σε συνάρτηση με το μηνιαίο καθαρό εισόδημα του νοικοκυριού και το καθεστώς κατοικίας

Το άτομο υψηλότερων εισοδημάτων κυρίως είναι αυτά που εμφανίζουν τις πιο θετικές στάσεις απέναντι στην πλησιότητα των προτάσεων για την ευτυχία, με τον συνολικό δείκτη ευτυχίας γι' αυτά να είναι κατά πολύ υψηλότερος από τον αντίστοιχο των χαμηλότερων εισοδημάτων.

Στάσεις απέναντι στην ευτυχία	Σύνολο	Μηνιαίο καθαρό εισόδημα νοικοκυριού						Καθεστώς κατοικίας		
		Έως 750 ευρώ	751-1.000 ευρώ	1.001-1.500 ευρώ	1.501-2.000 ευρώ	2.001-3.000 ευρώ	> 3.000 ευρώ	Ιδιόκτη	Ενοικιαζόμενη	Άλλο
Ενδιαφέρονται πολύ για τους άλλους ανθρώπους	5,33	5,43	5,41	5,39	5,35	5,31	4,52	5,35	5,24	5,33
Είμαι πάντα αφοσιωμένος/η σε ό,τι κάνω	5,10	5,11	5,21	5,20	5,04	5,09	5,10	5,16	4,96	4,92
Δεν έχω κάποιο συγκεκριμένο σκοπό και νόημα στη ζωή μου*	5,00	4,63	4,74	5,08	5,28	5,41	5,32	4,99	5,22	4,78
Δεν έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν*	4,58	4,34	4,18	4,62	4,98	5,20	5,29	4,59	4,76	4,34
Αισθάνομαι ότι έχω πολλή ενέργεια	4,57	4,48	4,27	4,75	4,65	4,75	5,18	4,66	4,38	4,30
Αισθάνομαι ότι η ζωή με ανταμείβει για τις προσπάθειές μου	4,15	3,89	3,93	4,29	4,38	4,14	4,83	4,25	4,25	3,52
Δεν αισθάνομαι ευχαριστημένος/-η από τη ζωή μου αυτή τη περίοδο*	4,09	3,76	3,93	4,17	4,38	4,05	4,65	4,04	4,45	3,89
Αισθάνομαι ότι ελέγχω απόλυτα τη ζωή μου	4,05	3,99	4,13	4,00	4,03	3,94	4,62	4,15	3,94	3,68
Δεν είμαι αισιόδοξος/-η για το μέλλον*	3,83	3,65	3,43	3,83	3,92	3,99	4,55	3,80	4,06	3,72
Υπάρχει ένα κάστρο ανάμεσα σε αυτό που θα ήθελα να κάνω και σε αυτό που έχω κάνει ή κάνω*	3,50	2,84	3,39	3,54	3,78	3,63	4,69	3,56	3,56	3,11
Δείκτης ευτυχίας	4,43	4,21	4,27	4,50	4,58	4,56	4,85	4,46	4,48	4,15

*Υπολογισμός μέσης τιμής με απεξασφάλιση κλίμακας απαντήσεων (κλίμακα 1=καμψότερα σκαρ ως 6=υψηλότερο σκαρ)

○ Στατιστικά σημαντικές διαφορές

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Συνεχίζοντας, ο Πίνακας 7 παρουσιάζει τις απαντήσεις των ερωτώμενων με βάση τις μεταβλητές του εισοδήματος και του καθεστώτος οικίας. Όσον αφορά την πρώτη μεταβλητή, παρατηρείται ότι στην ερώτηση περί αλληλεγγύης, ο δείκτης ευτυχίας παρουσιάζεται αντιστρόφως ανάλογος του εισοδήματος. Δηλαδή όσο μικρότερο το εισόδημα κάποιου τόσο περισσότερο είναι το ενδιαφέρον του για τους άλλους ανθρώπους, ξεκινώντας από 5,43 σε όσους εκταμιεύουν κάτω από 750 ευρώ και καταλήγοντας στο 4,52 σε αυτούς των άνω των 3.000 ευρώ. Στη συνέχεια, στις υπόλοιπες ερωτήσεις, ο δείκτης ευτυχίας αυξάνεται όσο το εισόδημα γίνεται πιο υψηλό, με δύο εξαιρέσεις: πρώτον, στην πρόταση για το πόσο αφοσιωμένος είναι ο κόσμος σε αυτό που κάνει, ανεξάρτητα από το εισόδημα, οι απαντήσεις κυμαίνονται στο ίδιο επίπεδο, και συγκεκριμένα από 5 έως 5,1 στον δείκτη ευτυχίας. Δεύτερον, υπάρχει μία σημαντική παρατήρηση που οφείλουμε να αναδείξουμε και αυτή έχει να κάνει με το γεγονός πως όσον αφορά το ποια εισοδηματική ομάδα βρίσκει περισσότερο νόημα στη ζωή της, ενώ γενικά ο δείκτης ανεβαίνει όταν μεγαλώνει και το εισόδημα, οι συμπολίτες μας που έχουν εισόδημα μεταξύ 2.000 και 3.000 ευρώ συγκεντρώνουν υψηλότερο δείκτη ευτυχίας από ό,τι οι άνω των 3.000 (5,41 και 5,32 αντίστοιχα)³⁴. Σχετικά με τη μεταβλητή του καθεστώτος κατοικίας, αυτή δεν φαίνεται να επηρεάζει τις απαντήσεις των ερωτώμενων, καθώς σχεδόν στις μισές ερωτήσεις ο δείκτης ευτυχίας παρουσιάζεται υψηλότερος σε όσους κατοικούν σε ιδιόκτητη κατοικία και στις άλλες μισές σε ενοικιαζόμενη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της απουσίας επιρροής σε αυτή τη μεταβλητή είναι ο ακριβώς ίδιος δείκτης ευτυχίας (4,25) στην ερώτηση περί ανταποδοτικότητας της ζωής και στις δύο ομάδες.

Συνοπτικά, λοιπόν, με βάση τα αποτελέσματα των δι-μεταβλητών ελέγχων μεταξύ του δείκτη ευτυχίας και καθενός από τους κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες που παρουσιάζονται στον Πίνακα 8 προέκυψαν τα εξής:

Από τους 18 συνολικά παράγοντες που μελετήθηκαν διαπιστώθηκαν ισχυρές συσχετίσεις, σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha=5\%$, στους 14 από αυτούς και ενδεικτικές συσχετίσεις, σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha=10\%$ σε ακόμα 2.

Οι μόνοι παράγοντες που δεν σχετίζονται σημαντικά με τον δείκτη ευτυχίας είναι η περιοχή κατοικίας των ερωτώμενων και το πλήθος μελών των νοικοκυριών τους.

34. Γεγονός που επιβεβαιώνει τις σχετικές θέσεις του Easterlin (1974: 89-125).

Πίνακας 8: Συγκρίσεις του δείκτη ευτυχίας ανά κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες

Κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες		Μέση Τιμή (Μ.Τ.)	Κοινωνικο-δημογραφικοί παράγοντες		Μέση Τιμή (Μ.Τ.)
1. Περιοχή (<i>p-val=0,78</i>)	Αττική	4,40	10. Διαμονή παιδί (<i>p-val=0,02</i>)	Ναι	4,47
	Β. Ελλάδα	4,45		Όχι	4,36
	Κ. Ελλάδα	4,41	11. Κ/Ο τάξη (<i>p-val<0,001</i>)	A/B	4,52
	Ν. Αιγαίο/Κρήτη	4,43		C1	4,52
2. Φύλο (<i>p-val<0,01</i>)	Άνδρες	4,48	C2		4,46
	Γυναίκες	4,36		D/E	4,26
3. Ηλικία (<i>p-val=0,07</i>)	17-34 ετών	4,43	12. Εισόδημα (<i>p-val<0,001</i>)	Έως 750 ευρώ	4,22
	35-44 ετών	4,54		751-1.000 ευρώ	4,26
	45-54 ετών	4,41		1.001-1.500 ευρώ	4,49
	55-64 ετών	4,35		1.501-2.000 ευρώ	4,58
	65+ ετών	4,36		2.000+ ευρώ	4,64
4. Εκπαίδευση (<i>p-val<0,001</i>)	Κατώτερη	4,30	13. Εκπαίδευση πατέρα (<i>p-val<0,001</i>)	Κατώτερη	4,36
	Μέση	4,42		Μέση	4,51
	Ανώτερη	4,58		Ανώτερη	4,54
5. Αριθμός μελών (<i>p-val=0,06</i>)	Ένα μέλος	4,35	14. Εκπαίδευση μητέρας (<i>p-val<0,001</i>)	Κατώτερη	4,38
	Δύο μέλη	4,36		Μέση	4,46
	Τρία μέλη	4,43		Ανώτερη	4,58
	Τέσσερα μέλη	4,51	15. Επάγγελμα πατέρα (<i>p-val<0,001</i>)	Ομάδα Α	4,46
	Πέντε+ μέλη	4,37		Ομάδα Β	4,60
6. Οικογ. Κατάσταση (<i>p-val<0,01</i>)	Έγγαμοι	4,45	16. Επάγγελμα μητέρας (<i>p-val=0,02</i>)	Ομάδα Γ	4,35
	Άγαμοι	4,44		Ομάδα Α	4,55
	Λοιπά	4,25		Ομάδα Β	4,50
7. Παιδιά (<i>p-val=0,53</i>)	Κανένα παιδί	4,43	17. Επάγγελμα πατρογονικού παππού (<i>p-val=0,02</i>)	Ομάδα Γ	4,35
	Ένα παιδί	4,35		Οικιακά	4,41
	Δύο παιδιά	4,45		Ομάδα Α	4,66
	Τρία+ παιδιά	4,40		Ομάδα Β	4,45
8. Απασχόληση (<i>p-val<0,001</i>)	E/E	4,66	18. Επάγγελμα μητρογονικού παππού (<i>p-val<0,001</i>)	Ομάδα Γ	4,39
	Μισθωτοί	4,44		Ομάδα Α	4,70
	Άνεργοι	4,22		Ομάδα Β	4,49
	Μη ενεργός πληθυσμός	4,37		Ομάδα Γ	4,38
9. Κατοικία (<i>p-val=0,01</i>)	Ιδιόκτητη	4,46			
	Μη ιδιόκτητη	4,34			

Πιο συγκεκριμένα, από τις στατιστικά ισχυρές συσχετίσεις προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

- Οι άνδρες (Μ.Τ. 4,48) είχαν υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας από τις γυναίκες (Μ.Τ. 4,36, $p\text{-value}<0,01$).
- Όσο αυξάνεται το εκπαιδευτικό επίπεδο των ερωτώμενων αυξάνονται και οι τιμές στον δείκτη ευτυχίας ($p\text{-value}<0,001$). Ειδικότερα, οι ερωτώμενοι ανώτερου εκπαιδευτικού επιπέδου έχουν μέση τιμή στον δείκτη 4,58 έναντι 4,30 εκείνων κατώτερου εκπαιδευτικού επιπέδου.
- Στο επίπεδο της οικογενειακής κατάστασης, όσοι εντάσσονται στην κατηγορία διαζευγμένοι/χήροι (Μ.Τ. 4,25) έχουν χαμηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας από τις λοιπές ομάδες του πληθυσμού (έγγαμοι Μ.Τ. 4,45 και άγαμοι Μ.Τ. 4,44, $p\text{-value}<0,01$).
- Οι ελεύθεροι επαγγελματίες είναι η ομάδα απασχόλησης με τον υψηλότερο δείκτη ευτυχίας (Μ.Τ. 4,66), ενώ οι άνεργοι με τον χαμηλότερο (Μ.Τ. 4,22, $p\text{-value}<0,001$).
- Όσοι κατοικούν σε ιδιόκτητη κατοικία (Μ.Τ. 4,46) έχουν σημαντικά υψηλότερη τιμή στον δείκτη ευτυχίας από τους υπόλοιπους ερωτώμενους (Μ.Τ. 4,34, $p\text{-value}=0,01$).
- Όσοι διαμένουν στον ίδιο τόπο στον οποίο κατοικούσαν στην παιδική τους ηλικία (Μ.Τ. 4,47) έχουν υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας από όσους έχουν μετακινηθεί (Μ.Τ. 4,36, $p\text{-value}=0,02$).
- Τα νοικοκυριά ανώτερης/μεσοανώτερης κοινωνικοοικονομικής τάξης (Α/Β, C1, Μ.Τ. 4,52) έχουν υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας από εκείνα της κατώτερης τάξης (D/E, Μ.Τ. 4,26, $p\text{-value}<0,001$).
- Αντίστοιχα ισχυρή συσχέτιση διαπιστώνεται μεταξύ του δείκτη ευτυχίας και των εισοδημάτων ($p\text{-value}<0,001$), με τα νοικοκυριά με υψηλότερο εισόδημα (Μ.Τ. 4,64) να επιτυγχάνουν υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας από τα νοικοκυριά με χαμηλότερο εισόδημα (Μ.Τ. 4,22).
- Τόσο η εκπαίδευση του πατέρα των ερωτώμενων ($p\text{-value}<0,001$) όσο και εκείνη της μητέρας ($p\text{-value}<0,001$) σχετίζονται σημαντικά με τις τιμές του δείκτη ευτυχίας, με τον ίδιο τρόπο που σχετίζεται και η εκπαίδευση των ερωτώμενων, ήτοι υψηλότερες τιμές στον δείκτη επιτυγχάνουν τα άτομα ανώτερης εκπαίδευσης από εκείνα της κατώτερης.
- Σε ό,τι αφορά τις ομαδοποιημένες κατηγορίες επαγγελμάτων του πατέρα, οι ερωτώμενοι των οποίων ο πατέρας απασχολούνταν σε επαγγέλματα της ομάδας Β (υπάλληλοι γραφείου, πωλητές κ.ο.κ., Μ.Τ. 4,60) είχαν υψηλότερη τιμή στον δείκτη ευτυχίας από εκείνους που εντάσσονταν στην ομάδα Γ (εργάτες, τεχνίτες κ.ο.κ. Μ.Τ. 4,35, $p\text{-value}<0,001$).

- Από την άλλη μεριά, οι ερωτώμενοι των οποίων η μητέρα απασχολούταν σε επαγγέλματα της ομάδας Α (επιστημονικά ή διευθυντικά επαγγέλματα κ.ο.κ. Μ. Τ. 4,55) είχαν οριακά υψηλότερη τιμή στον δείκτη ευτυχίας από εκείνους των οποίων η μητέρα απασχολούταν στην ομάδα Γ (Μ.Τ. 4,35, p -value=0,02).
- Σημαντικές συσχετίσεις διαπιστώθηκαν και στις ομαδοποιημένες κατηγορίες επαγγελματιών των πατρογονικών/μητρογονικών παππούδων. Και στις δύο περιπτώσεις, οι ερωτώμενοι των οποίων οι παππούδες εντάσσονταν στην επαγγελματική ομάδα Α είχαν υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας από εκείνους που εντάσσονταν στην επαγγελματική ομάδα Γ.

Επιπλέον των παραπάνω σημαντικών διαφοροποιήσεων εντοπίστηκαν οι εξής ενδεικτικές διαφορές:

- Η ηλικία εμφάνισε ενδεικτική διαφοροποίηση ως προς τη σχέση της με τον δείκτη ευτυχίας (p -value=0,07) χωρίς να διαπιστώνεται αυστηρά γραμμική συσχέτιση. Πιο συγκεκριμένα, η ηλικιακή ομάδα 35-44 ετών (Μ.Τ. 4,54) παρουσίασε σημαντικά υψηλότερη τιμή στον δείκτη από την ηλικιακή ομάδα 55-64 ετών (Μ.Τ. 4,35).
- Επίσης, το μέγεθος του νοικοκυριού σχετίζεται οριακά με τον δείκτη ευτυχίας (p -value=0,06). Οι ερωτώμενοι που ζουν σε τετραμελή νοικοκυριά είχαν υψηλότερη τιμή στον δείκτη ευτυχίας (Μ.Τ. 4,51) από εκείνους που κατοικούν σε μονομελή (Μ.Τ. 4,35).

Προκειμένου να μελετηθεί η παράλληλη επίδραση των παραπάνω παραγόντων στις τιμές του δείκτη ευτυχίας δημιουργήθηκε ένα μοντέλο πολλαπλής παλινδρόμησης που διερεύνησε την επίδραση κάθε παράγοντα λαμβάνοντας υπόψη τις επιδράσεις των υπολοίπων. Έτσι, από το σύνολο των 16 παραγόντων που είχαν κάποια δι-μεταβλητή συσχέτιση με τον δείκτη ευτυχίας, το μοντέλο πολλαπλή παλινδρόμησης κατέληξε σε 4 σημαντικές σχέσεις με τους εξής παράγοντες:

- Το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα των νοικοκυριών.
- Τη θέση στην απασχόληση των ερωτώμενων.
- Την ομαδοποιημένη κατηγορία επαγγελματιών του πατέρα.
- Την ομαδοποιημένη κατηγορία επαγγελματιών του πατρογονικού πατέρα.

Αυτοί είναι οι παράγοντες που σχετίζονται με τον δείκτη ευτυχίας λαμβάνοντας υπόψη την επίδραση όλων των παραγόντων στον δείκτη αυτόν. Τα αποτελέσματα του μοντέλου παλινδρόμησης εμφανίζονται στον Πίνακα 9.

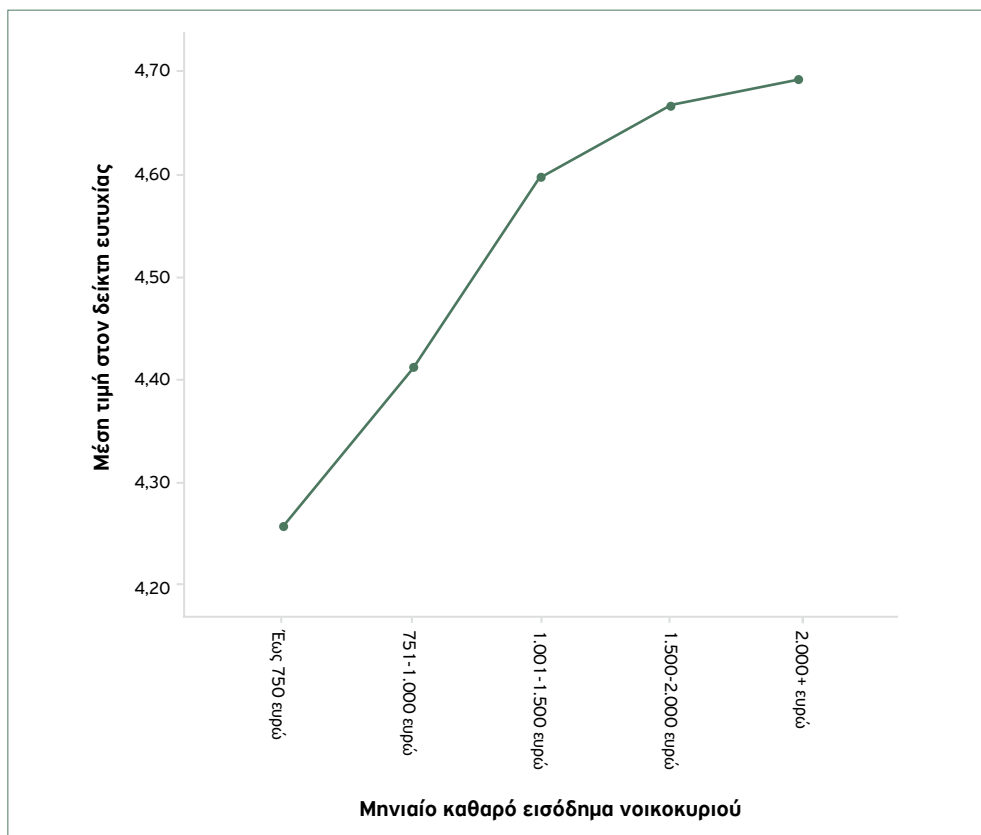
Πίνακας 9: Αποτελέσματα μοντέλου πολλαπλής παλινδρόμησης στον δείκτη ευτυχίας

Παράμετροι & συγκρίσεις μοντέλου		B συντελεστής	p-value
Σταθερά		4,14	<0,001
Κλίμακα εισοδήματος ³⁵	Κλίμακα 2 vs Κλίμακα 1	0,07	0,33
	Κλίμακα 3 vs Κλίμακα 1	0,26	<0,001
	Κλίμακα 4 vs Κλίμακα 1	0,34	<0,001
	Κλίμακα 5 vs Κλίμακα 1	0,36	<0,001
Απασχόληση	E/E vs Μη ενεργός	0,28	<0,001
	Μισθωτοί vs Μη ενεργός	0,04	0,54
	Άνεργοι vs Μη ενεργός	-0,04	0,64
Επάγγελμα πατρός	Ομάδα A vs Ομάδα Γ	0,004	0,96
	Ομάδα B vs Ομάδα Γ	0,21	<0,01
Επάγγελμα πατρογονικού παππού	Ομάδα A vs Ομάδα Γ	0,25	0,02
	Ομάδα B vs Ομάδα Γ	-0,03	0,71

Αναλυτικότερα, το μηνιαίο καθαρό οικογενειακό εισόδημα είναι ένας σημαντικός παράγοντας που συσχετίζεται με τον δείκτη ευτυχίας. Με βάση τις εκτιμήσεις του μοντέλου, όσο αυξάνονται τα εισοδήματα του νοικοκυριού τόσο αυξάνονται και οι τιμές στον δείκτη ευτυχίας. Ειδικότερα, η άνοδος του δείκτη ευτυχίας γίνεται στατιστικά σημαντική μετά την κατά δήλωση ένταξη στο τρίτο επίπεδο της κλίμακας εισοδήματος (δηλαδή 1.000 ευρώ και άνω). Με άλλα λόγια, όσοι ερωτώμενοι έχουν οικογενειακό εισόδημα άνω των 1.000 ευρώ έχουν σημαντικά υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας από όσους έχουν κάτω από 750 ευρώ, με τον δείκτη ευτυχίας να αυξάνεται σημαντικά όσο αυξάνονται και τα εισοδήματα (Διάγραμμα 3).

35. Κλίμακα 1: Έως 750 ευρώ, Κλίμακα 2: 751-1.000 ευρώ, Κλίμακα 3: 1.001-1.500 ευρώ, Κλίμακα 4: 1.501-2.000 ευρώ, Κλίμακα 5: 2.000+ ευρώ.

Διάγραμμα 3: Δείκτης ευτυχίας και οικογενειακό εισόδημα

Στην ίδια κατεύθυνση οδηγούν και τα δεδομένα που απορρέουν από τις συνεντεύξεις που διεξήγαμε:

«Έχω τη δυνατότητα να κάνω πράγματα που με ευχαριστούν στη δουλειά. Η προπόνηση ουσιαστικά που κάνω με ευχαριστεί. Ευχαρίστηση και χρήματα έχουν μεταξύ τους μια σύνδεση. [...] Το εισόδημά μου μου επιτρέπει σε μεγάλο βαθμό και να υλοποιώ τα σχέδιά μου –όποια έχω–, αλλά και να μπορέσω κάποια στιγμή να βελτιώσω τις συνθήκες στις οποίες ζω. Σπάνια έχω δυσκολία να ικανοποιήσω τις ανάγκες μου λόγω χρημάτων».

*(Ανδρας, 30 ετών, αθλητής/αρσιβαρίστας,
μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.501-2.000 ευρώ)*

«Το εισόδημά μου μου επιτρέπει, μπορώ να πω, σε μεγάλο βαθμό να βελτιώσω το επίπεδο ζωής μου αυτή τη στιγμή».

(Ανδρας, 66 ετών, βουλευτής, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 5.001-7.000 ευρώ)

«Τις συνθήκες ζωής μου δεν μπορώ να τις βελτιώσω, δεν μπορώ γιατί χρωστάμε στις τράπεζες».

(Ανδρας, 65 ετών, ανειδίκευτος εργάτης, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.000-1.500 ευρώ)

«Κατά κανόνα είμαι πάντα ικανοποιημένος. Το ποτήρι πάντα γεμάτο είναι. Και το ¼ να είναι, πάντα γεμάτο το βλέπω».

(Ανδρας, 67 ετών, επιχειρηματίας, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 9.000-10.000 ευρώ)

«Γενικά αισθάνομαι ικανοποιημένη από τη ζωή μου τώρα».

(Γυναίκα, 65 ετών, καθαρίστρια, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 500-1.000 ευρώ)

«Διαφωνώ ελάχιστα, εντάξει, είμαι ικανοποιημένος αλλά όχι και απόλυτα, έχω και σημεία που δεν με ικανοποιούν στη ζωή μου».

(Ανδρας, 42 ετών, οδηγός απορριματοφόρου, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.500-2.000 ευρώ)

«Το εισόδημά μου, αυτή τη στιγμή, μου επιτρέπει σε μεγάλο βαθμό να αλλάξω τον τρόπο ζωής μου αν θέλω, αλλά, έτσι κι αλλιώς, έχω το περιθώριο, σε μεγάλο βαθμό και πάλι, να υλοποιώ τα σχέδιά μου, αυτά που έχω τώρα».

(Γυναίκα, 61 ετών, στέλεχος, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 3.001-4.000 ευρώ)

«Ειλικρινά; Πάρα πολύ ικανοποιημένη! Νιώθω ότι αυτά τα λίγα που έχω καταφέρει είναι πολλά! Δεδομένων των συνθηκών γύρω μου, δεδομένης της ηλικίας μου, δεδομένης της θέσης μου στη δουλειά, και εκτός δουλειάς, είναι πολύ σημαντικό να ξέρεις ότι έχεις χτίσει γύρω σου ένα τείχος προστασίας από ανθρώπους. Δεν νιώθω ότι μου λείπει κάτι στη ζωή μου. Είμαι πολύ ευτυχισμένη».

(Γυναίκα, 27 ετών, σεφ-εργαζόμενη στην εστίαση, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.001-1.501 ευρώ)

«Ναι, αισθάνομαι... [παύση] Έχω μια ζωή, προσωπική και επαγγελματική, η οποία με καλύπτει και συναισθηματικά και σε όλο το φάσμα της ζωής μου».

(Ανδρας, 52 ετών, Πλοίαρχος Εμπορικού Ναυτικού, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 9.001-10.000 ευρώ)

«Κοίτα με τη μία θα σου απαντούσα “Όχι, δεν είμαι ικανοποιημένη με τη ζωή μου”. Και μετά σκέφτηκα την επόμενη ερώτηση “Με τι δεν είσαι ικανοποιημένη;” και δεν ξέρω τι να σου πω. Μ’ εμένα δεν είμαι ικανοποιημένη, με τον τρόπο που αντιμετωπίζω τα πράγματα. Προσπαθώ να αλλάξω αυτή την απαισιοδοξία, αυτή τη μιζέρια που έχω [γελάει]. Δηλαδή ζηλεύω τους ανθρώπους που μπαίνουν και τα κάνουν όλα λίμπα. Έτσι είναι και η μαμά μου· αγχώδης. Συνεχώς βρίσκουμε κάτι που να μας στενοχωρεί. [...]“Όχι, είμαι ευχαριστημένη από τη δουλειά μου [γελάει]!»

(Γυναίκα, 34 ετών, λογίστρια σε εργοστάσιο και ιδιοκτήτρια λογιστικού γραφείου, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.501-2.000 ευρώ)

«Η δουλειά μου προσφέρει και το κίνητρο ευχαρίστησης και το εισόδημα. Νομίζω αυτά είναι τα δύο. Και η ευχαρίστηση, γιατί πάω στη δουλειά με χαμόγελο και ζωή, γιατί σημαίνει πως, όταν δουλεύεις, ζεις, και φυσικά και το εισόδημα, γιατί χωρίς αυτό...»

(Γυναίκα, 55 ετών, τελωνειακός, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.001-1.500 ευρώ)

«Δεν μπορώ να παραπονεθώ για την εργασιακή μου κατάσταση τη δεδομένη χρονική στιγμή. Δεν χάσαμε τη δουλειά μας, δεν ήρθα στη δύσκολη θέση να μην μπορέσω να εξυπηρετήσω οικονομικά τον υπάλληλό μου με τον τυπικό τρόπο που πρέπει. Δεν παραπονιέμαι. Θα με ακούσεις να παραπονιέμαι αν πάψω να έχω τη δυνατότητα να εργάζομαι σαν αρχιτέκτονας. Μόνο τότε. [...] Μμμ... Ναι; Με ερωτηματικό. Αλήθεια δεν ξέρω να στο απαντήσω αυτό. Ούτε γενικά ξέρω να σου πω. Με όλο αυτό το πράγμα που έχει συμβεί τον τελευταίο καιρό είναι πολύ δύσκολο να κάνεις μακροπρόθεσμα σχέδια. Όσο μου βγαίνει μέρα με τη μέρα νιώθω εντάξει».

(Γυναίκα, 35 ετών, ιδιοκτήτρια πρακτορείου ΟΠΑΠ-αρχιτέκτονας, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 2.001-2.500 ευρώ)

«Ναι, αισθάνομαι ικανοποιημένη. Από τη δουλειά μου σίγουρα. Από τη ζωή μου θα ήθελα μια καλύτερη διαχείριση του ελευθέρου χρόνου... της δουλειάς μάλλον, για να προκύπτει πιο πολλές ελεύθερος χρόνος».

(Γυναίκα, 33 ετών, πολιτικός μηχανικός-ελεύθερη επαγγελματίας, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.5001-2.000 ευρώ)

«Αν το πάρουμε ως προς τη ζωή μου, είμαι πάρα πολύ ικανοποιημένη. Είμαι ικανοποιημένη με τους γονείς μου, τον σύντροφό μου, τη γάτα μου, τους φίλους μου, τις παρέες μου, την ποιότητα ζωής που έχω φτιάξει, ότι έχω σπίτι, έχω λυμένα τα βασικά μου προβλήματα. Ωστόσο, δεν αισθάνομαι ιδιαίτερα ικανοποιημένη από τη δουλειά που κάνω. Δεν καλύπτει όλες τις προσδοκίες και τις φιλοδοξίες μου τις επαγγελματικές. Ούτε πραγματώνομαι ουσιαστικά από αυτή! Ίσως έχω υπερβολικά πολλές προσδοκίες, ίσως και όχι».

(Γυναίκα, 27 ετών, ιδιωτική δασκάλα-νταντά, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.001- 1.500 ευρώ)

«Είμαι ικανοποιημένη όπως είμαι [...] Δεν υπάρχει χάσμα σε αυτό που θα ήθελα να κάνω και σε αυτό που κάνω στη δουλειά μου, αλλά στη ζωή μου υπάρχει [...] Είμαι χαρούμενη».

(Γυναίκα, 62 ετών, μωδίστρα, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 2.001-2.500 ευρώ)

«Δηλαδή με δυόμισι χρόνια δουλειά έχω βγάλει αρκετά λεφτά, μπορώ να μείνω έναν χρόνο άνεργος –που [το] θέλω–, μπορώ να ψάξω κάτι άλλο, μπορώ να κινηθώ, δεν με κρατάει... [Είμαι] πολύ, αρκετά ικανοποιημένος, σε όλους τους τομείς».

(Ανδρας, 28 ετών, γιατρός σε δημόσιο νοσοκομείο, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.501-2.000 ευρώ)

«Αισθάνομαι απόλυτα ικανοποιημένη όπως είμαι. [...] Η δουλειά μου προσφέρει και ευχαρίστηση και τα χρήματα που έχουμε ανάγκη [...]. Δεν υπάρχει χάσμα σε αυτό που θα ήθελα να κάνω και σε αυτό που κάνω. [...] Δόξα τω Θεώ [...] είμαι χαρούμενη».

(Γυναίκα, 54 ετών, οικονόμος-οικιακή βοηθός, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.001-1.500 ευρώ)

«Ναι, είμαι ικανοποιημένη με τη δουλειά μου, τώρα σαν αμοιβή θα ήθελα, π.χ., ένα συν 1/3. [...] Είμαι ικανοποιημένη γιατί στο pilates έχω και κοινωνική ζωή, με την έννοια ότι μιλάμε κιόλας... Κατά τ' άλλα, δεν έχω καμιά τρομερή κοινωνική ζωή, αλλά, έτσι κι αλλιώς, δεν είμαι ο τύπος που πηγαίνει για καφέ. Βαριέμαι... Εντάξει, θα πάω ένα σινεμά, θα πάω για έναν καφέ, αλλά δεν είμαι ο τύπος που θέλει συνέχεια να βγαίνει».

(Γυναίκα, 59 ετών, σελιδοποιός σε εκδοτικό οίκο και δασκάλα pilates σε γυμναστήριο, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.501-2.000 ευρώ)

«Αισθάνομαι ικανοποιημένη από τη δουλειά μου αυτή τη στιγμή. Υπάρχει χάσμα σε αυτό που κάνω και αυτό που θα ήθελα να κάνω. Δηλαδή, αυτό που κάνω δεν έχει καμία σχέση με αυτό που θα ήθελα να κάνω, αλλά είναι μια αρχή προς αυτό. [...] Είμαι αισιόδοξη για το μέλλον. [...] Μου δίνει το ότι επιτέλους έκανα κάτι και δεν κάθομαι. Και είναι κάτι που θα μου αποφέρει στο μέλλον».

(Γυναίκα, 25 ετών, έφορος μουσείου, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 750-1.000 ευρώ)

«Αισθάνομαι απόλυτα ικανοποιημένος από τη ζωή μου αυτή τη στιγμή. [...] Δεν είμαι ιδιαίτερα αισιόδοξος για το μέλλον».

(Άνδρας, 32 ετών, συνθέτης-μουσικός σε εταιρεία, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.001-1.500 ευρώ)

«Αισθάνομαι ικανοποιημένη από τη ζωή μου. Δεν υπάρχει χάσμα ανάμεσα σε αυτό που κάνω και σε αυτό που θα ήθελα [...] Είμαι αισιόδοξη για το μέλλον [...] Η δουλειά μου μου προσφέρει ευχαρίστηση και χρήματα για να ζήσω [γελάει]. Πρώτο πάει η ευχαρίστηση, γι' αυτό έχω μείνει και δεν έχω φύγει».

(Γυναίκα, 27 ετών, γραφίστρια σε εταιρεία, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.501-2.000 ευρώ)

«Αισθάνομαι ικανοποιημένος».

(Άνδρας, 27 ετών, υδραυλικός, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 750-1.000 ευρώ)

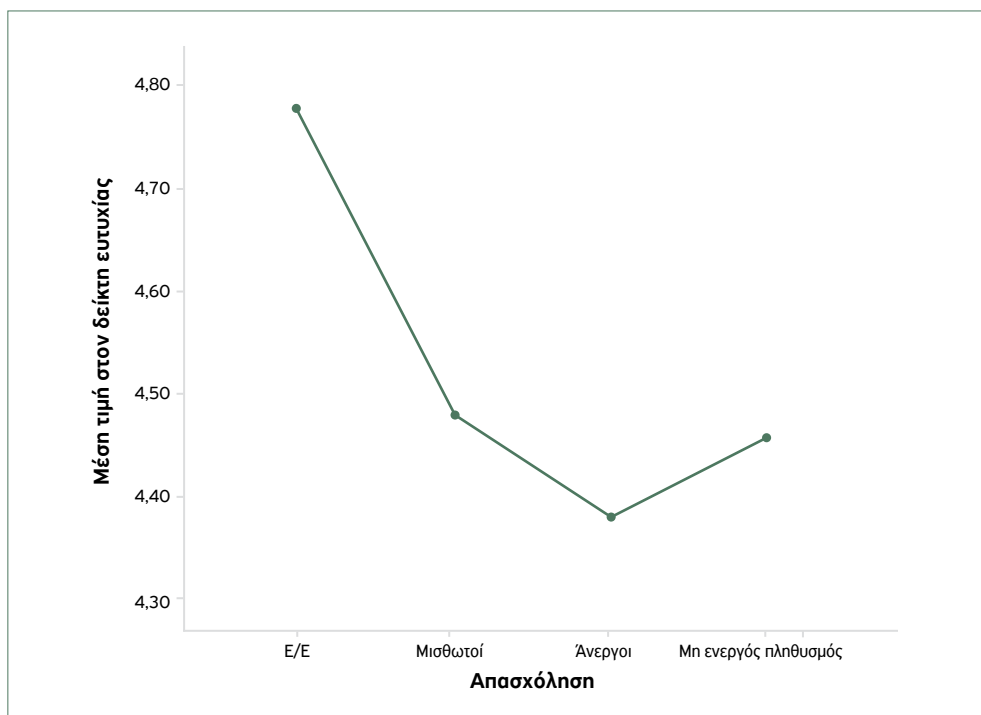
«Αισθάνομαι αρκετά ικανοποιημένος όπως είμαι».

(Άνδρας, 33 ετών, ασφαλιστής, μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα νοικοκυριού: 1.500-2.000 ευρώ)

Εκτός από τη συσχέτιση της ευτυχίας με τα εισοδήματα, διαπιστώθηκε ότι υπάρχει ένα τμήμα του ενεργού πληθυσμού των πολιτών που δηλώνει στατιστικά σημαντικά υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας. Είναι οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι οποίοι συγκρινόμενοι με τον μη ενεργό πληθυσμό διαφέρουν σημαντικά στις εκτιμήσεις τους στον δείκτη ευτυχίας. Σε αυτό το σημείο αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι η ομάδα των ελεύθερων επαγγελματιών στην έρευνα περιλαμβάνει και τους εργοδότες και τους αυτοαπασχολούμενους.

Από την άλλη μεριά, τα άλλα δύο τμήματα του ενεργού πληθυσμού (μισθωτοί και άνεργοι) δεν εμφανίζονται να έχουν σημαντικές διαφορές στις τιμές ευτυχίας συγκριτικά με τον μη ενεργό πληθυσμό (Διάγραμμα 4).

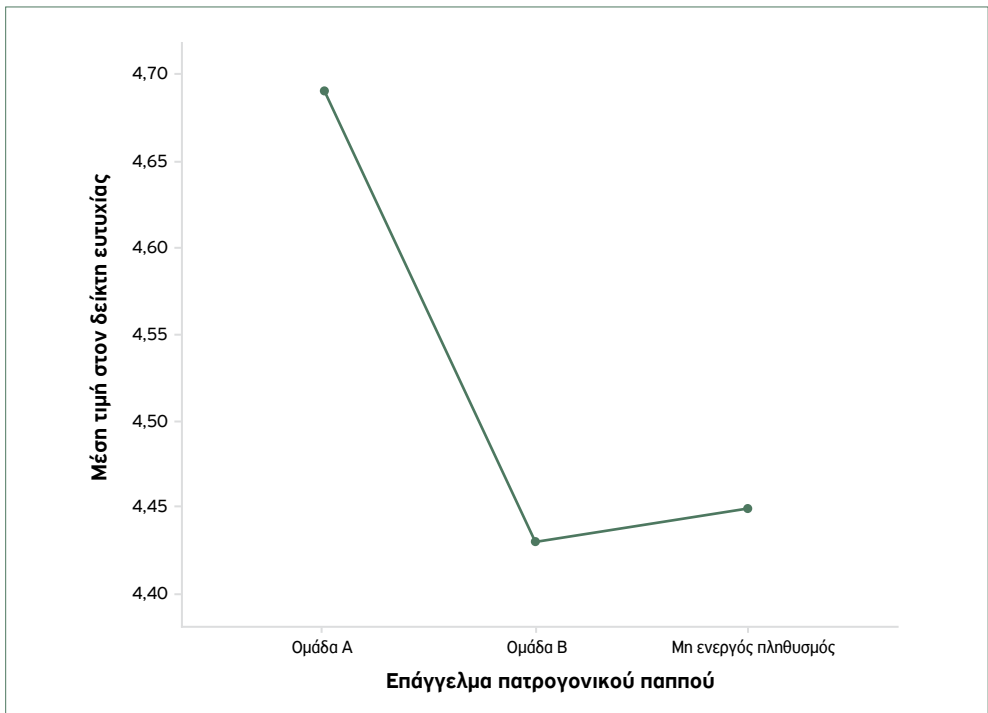
Διάγραμμα 4: Δείκτης ευτυχίας και θέση στην απασχόληση

Ένας άλλος παράγοντας που εμφάνισε στατιστικά σημαντική σχέση με τον δείκτη ευτυχίας, λαμβάνοντας υπόψη τους άλλους παράγοντες, ήταν το επάγγελμα του πατρογονικού παππού. Οι ερωτώμενοι των οποίων ο πατρογονικός παππούς ανήκε στα επαγγέλματα της

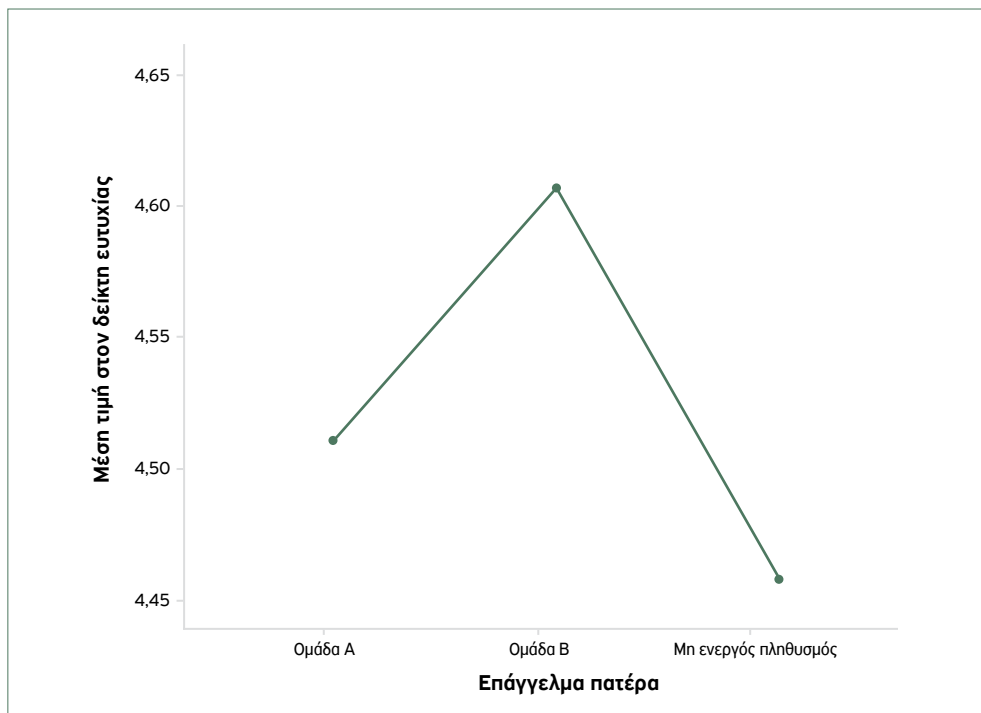
ομάδας Α (διοικητικά, επιστημονικά κ.ο.κ.) είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας από τους υπόλοιπους ερωτώμενους (Διάγραμμα 5).

Διάγραμμα 5: Δείκτης ευτυχίας και επάγγελμα πατρογονικού παππού

Συσχέτιση όμως παρατηρήθηκε και με το επάγγελμα του πατέρα με διαφορετική κατεύθυνση αυτή τη φορά. Οι ερωτώμενοι των οποίων το επάγγελμα του πατέρα εντασσόταν στην ομάδα Β, ήτοι επαγγέλματα γραφείου, πωλήσεων κ.ο.κ., είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας από τις υπόλοιπες ομάδες (Διάγραμμα 6).

Διάγραμμα 6: Δείκτης ευτυχίας και επάγγελμα πατέρα

Προς επίρρωση των τάσεων αυτών μπορούμε να αναφέρουμε τις σχετικές τοποθετήσεις των ερωτωμένων:

«Είμαι χαρούμενος, αρκετά θα έλεγα».

*(Άνδρας, 29 ετών, δημόσιος υπάλληλος σε υπηρεσία ασύλου,
επάγγελμα πατέρα: δημόσιος υπάλληλος, καθηγητής πρωτοβάθμιας)*

«Όχι ότι δεν μου έχει ανταποδώσει τίποτα. Εγώ δεν έχω παράπονο από τη ζωή μου γενικά, να το πω κι αυτό. Μια χαρά είμαι!»

*(Γυναίκα, 60 ετών, πολιτικός μηχανικός-ανέγερση πολυκατοικιών,
επάγγελμα πατέρα: δάσκαλος)*

«Ναι, είμαι υπερ-ικανοποιημένη με το εισόδημά μου. Θα σου βάλω πάλι τον μέσο όρο, είναι 3.000 ευρώ τον μήνα. Σου λέω μέσο όρο, γιατί βάλε ότι, πολλές φορές, δηλαδή Χριστούγεννα, Πάσχα, καλοκαίρι, δεν έχω καθόλου εισόδημα. Δεν είναι ότι παίρνω έναν μισθό ούτως ή άλλως, έτσι; Αλλά 3.000 τον μήνα είναι ο μέσος όρος. Μένω με ενοίκιο, έχω τις μηνιαίες εισφορές στο ταμείο, είναι 220 ευρώ... Όλα τα έξοδα μαζί, ενοίκιο για σπίτι, γραφείο, λογαριασμούς, όλα μαζί είναι 1.000 ευρώ σίγουρα· εφορία, πες, είναι άλλα 200 ευρώ, μένουν δηλαδή 1.500. [...] Θα ήθελα να δουλεύω λιγότερο και να βγάζω τα ίδια χρήματα με άλλο τρόπο, όπως ούτως ή άλλως κάνω. [Κάνω] σεμινάρια. Άρα δηλαδή να βγάλω πιο πολλά χρήματα με πιο λίγη δουλειά, αυτό μου λείπει. Τότε θα ήμουν απόλυτα ικανοποιημένη».

*(Γυναίκα, 37 ετών, ψυχοθεραπεύτρια-ελεύθερη επαγγελματίας,
επάγγελμα πατέρα: λογιστής)*

«Αισθάνομαι ιδιαίτερα ικανοποιημένος. Πήρα προαγωγή, την οποία δεν περίμενα. Και έχω ακούσει και χίλια μπράβο μέσα σε δύο μήνες. [...] Ναι, [νιώθω] αισιόδοξος για το μέλλον. Νομίζω ότι το έχω λύσει το πρόβλημα της ζωής μου, δουλειά θα έχω για πάντα, δόξα τω Θεώ. [σύντομη παύση] Έχουμε και μία... περιουσία, να στο πω και έτσι, δηλαδή, ό,τι και να γίνει, δεν θα πεινάσουμε.

*(Άνδρας, 30 ετών, ξενοδοχοϋπάλληλος σε εστιατόριο,
επάγγελμα πατέρα: πρώην ιδιοκτήτης σουπερμάρκετ, ταξιτζής)*

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι οι τέσσερις παράγοντες που επηρεάζουν τον δείκτη ευτυχίας είναι παράγοντες που σχετίζονται με την επαγγελματική καταγωγή και πορεία των ερωτώμενων αλλά και την εισοδηματική τους ένταξη. Με άλλα λόγια, οι τιμές της ευτυχίας δεν σχετίζονται με θέματα εκπαιδευτικής πορείας ή καταγωγής, οικογενειακής κατάστασης ή ύπαρξης παιδιών ή ακόμα και στοιχεία γεωγραφικής διάστασης.

Με βάση τις εκτιμήσεις του μοντέλου παλινδρόμησης, ο δείκτης ευτυχίας σε έναν ερωτώμενο που είναι ελεύθερος επαγγελματίας (αυτοαπασχολούμενος ή εργοδότης) υψηλών εισοδημάτων και του οποίου ο πατέρας ασκούσε επάγγελμα μεσαίας κατηγορίας (πωλητές, υπάλληλοι γραφείου) αλλά ο πατρογονικός παππούς του υψηλής κατηγορίας (επιστημονικά, διοικητικά επαγγέλματα) φτάνει το 5,24, ήτοι περίπου 19% υψηλότερα από τον γενικό μέσο όρο του δείκτη.

Αντίθετα, με βάση το μοντέλο, οι χαμηλότερες τιμές εντοπίζονται σε άτομα που ανήκουν στον μη ενεργό πληθυσμό (νοικοκυρές, συνταξιούχοι κ.ο.κ.) χαμηλών εισοδημάτων των οποίων ο πατέρας και ο παππούς ασκούσαν επαγγέλματα της χαμηλής κατηγορίας (τεχνίτες, εργάτες κ.λπ.). Η μέση τιμή στον δείκτη γι' αυτά τα άτομα υπολογίζεται στο 4,14, ήτοι 6% χαμηλότερα από τον γενικό μέσο όρο του δείκτη.

Στη συνέχεια επιχειρήσαμε να διαπιστώσουμε εάν υπάρχουν επιμέρους παράγοντες που συνθέτουν την έννοια της ευτυχίας με βάση τις απαντήσεις των ερωτώμενων στις 10 σχετικές ερωτήσεις/προτάσεις του ερωτηματολογίου και πραγματοποιήθηκε η ανάλυση παραγόντων (factor analysis). Συνολικά, υπολογίστηκαν τέσσερις παράγοντες που υπάρχουν στην έννοια της ευτυχίας και ερμηνεύουν το 58% της πληροφορίας των απαντήσεων των εν λόγω προτάσεων. Στον Πίνακα 10 παρουσιάζονται οι αρχικές ερωτήσεις/προτάσεις που αντιστοιχούν στον κάθε παράγοντα μαζί με τον σχετικό συντελεστή βαρύτητας.

Πίνακας 10: Αποτελέσματα ανάλυσης παραγόντων στις ερωτήσεις ευτυχίας

Αρχικές Προτάσεις/Παράγοντες	Π1	Π2	Π3	Π4
Αισθάνομαι ότι ελέγχω απόλυτα τη ζωή μου.	0,74			
Αισθάνομαι ότι η ζωή με ανταμείβει για τις προσπάθειές μου.	0,70			
Είμαι αισιόδοξος/η για το μέλλον.	0,53			
Αισθάνομαι ευχαριστημένος/η από τη ζωή μου αυτή την περίοδο.	0,51			
Δεν υπάρχει χάσμα ανάμεσα σε αυτό που θέλω και αυτό που κάνω.	0,50			
Έχω κάποιον συγκεκριμένο σκοπό και νόημα στη ζωή μου.		0,76		
Έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν.		0,66		
Είμαι πάντα αφοσιωμένος σε ό,τι κάνω.			0,84	
Αισθάνομαι ότι έχω πολλή ενέργεια.			0,56	
Ενδιαφέρομαι πολύ για τους άλλους ανθρώπους.				0,90

Με βάση τους παραπάνω συντελεστές βαρύτητας των παραγόντων Π1-Π4, έγινε μια απόπειρα ονοματοδότησης/ερμηνείας των εν λόγω παραγόντων. Ο πρώτος παράγοντας αποτελείται από τις περισσότερες προτάσεις και ερμηνεύει το μεγαλύτερο ποσοστό της αρχικής πληροφορίας (24%). Ο πρώτος παράγοντας βασίζεται κυρίως στην εσωτερική αίσθηση ελέγχου της ζωής των ερωτώμενων (internal sense of control), που περιλαμβάνει πέντε προτάσεις/έννοιες: την αίσθηση ελέγχου της ζωής, που με ανταμείβει για τις προσπάθειές μου και με βοηθά να επιτύχω τα «θέλω μου», στοιχεία που μου δημιουργούν χαρά και αισιοδοξία για το μέλλον.

Αυτός ο παράγοντας διαπιστώνεται και στις σχετικές απαντήσεις των ερωτωμένων στην ποιοτική μας έρευνα:

«Προσπαθώ να βάζω κάθε χρόνο κάποιους στόχους και να τους ολοκληρώνω για να πηγαίνω στον επόμενο. Οπότε μέχρι στιγμής, ευτυχώς, το εισόδημα που έχω δεν μου στερεί κάτι. Δηλαδή όλα όσα κάνω, μαζί με το σπίτι, τα αγγλικά, την έξοδό μου, τις υποχρεώσεις για όλα, με το γυμναστήριο... μπορώ και ανταποκρίνομαι. Σίγουρα πολλές φορές μπορεί να μην υπάρξει η δυνατότητα να βάλω κάποια χρήματα στην άκρη τον μήνα. Κάποιους μήνες, ειδικά τώρα με την καραντίνα, είχα τη δυνατότητα να βάλω κάποια χρήματα στην άκρη. Αλλά σε αυτό δεν είμαι ικανοποιημένη ακόμα, θέλω να πάω και πιο ψηλά για να είμαι πιο άνετη και να μπορώ να κάνω κάτι χωρίς να το υπολογίζω ακριβώς. Μέχρι στιγμής μου επιτρέπει, γιατί δεν είναι κάτι που θα ήθελα να κάνω και δεν το κάνω. [...] Εντάξει, περίπου. Με κόπο βέβαια, αλλά πιστεύω γενικότερα πως, αν θέλεις κάτι πολύ και κοπιάσεις γι' αυτό, θα το πετύχεις. Ίσως όχι άμεσα».

(Γυναίκα, 28 ετών, administrator/εργαζόμενη σε μεσιτική εταιρεία)

«Δεν έχω κάποιο σχέδιο που να είναι τόσο μεγαλόπνοο ώστε να με δυσκολεύει το εισόδημα, το οποίο δεν είναι τόσο μεγάλο. Δηλαδή στα σχέδια δυσκολεύομαι να απαντήσω, όχι στο εισόδημα. Το εισόδημα είναι μικρό».

(Γυναίκα, 59 ετών, δασκάλα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε δημόσιο σχολείο)

«Τη ζωή μου μπορώ να την ελέγξω, μέχρι εκεί όπου μπορώ να ορίσω ορισμένα πράγματα. Υπάρχουν και πράγματα όμως που δεν μπορούμε να ορίσουμε, και καλό είναι να το δεχτούμε αυτό στη ζωή».

(Ανδρας, 52 ετών, Πλοίαρχος Εμπορικού Ναυτικού)

«Πριν από τον Covid θα σου έλεγα “την ελέγχω”, τώρα όχι».

(Γυναίκα, 34 ετών, λογίστρια σε εργοστάσιο και ιδιοκτήτρια λογιστικού γραφείου)

«Ναι, είμαι ικανοποιημένη από τη ζωή μου. [...] Κοίτα, παλαιότερα όχι, δεν ένιωθα ότι ελέγχω τη ζωή μου, τώρα ναι, την ελέγχω!»

(Γυναίκα, 55 ετών, τελωνειακός)

«Είμαι ευχαριστημένος με τη δουλειά μου. Είναι και ο κόσμος ευχαριστημένος, τουλάχιστον αυτό βλέπω από τις αξιολογήσεις που λέγαμε και πριν, θετικά σχόλια ακούω, κόσμος έρχεται στο μαγαζί. Εντάξει, ναι, μάλλον κάτι καλά γίνεται. [...] Ναι, είμαι ικανοποιημένος από τη ζωή μου. Εντάξει, δεν έχω και τρελές απαιτήσεις αυτό το διάστημα γενικά, αλλά ό,τι θέλω αυτό τον καιρό μου πάει καλά».

(Ανδρας, 37 ετών, συνιδιοκτήτης καταστήματος εστίασης-ταβέρνας)

«Ναι, ναι. Νιώθω ότι ελέγχω τη ζωή μου σε έναν βαθμό που μου επιτρέπεται από τις διάφορες καταστάσεις. Αυτό που ένιωθα ότι δεν μπορούσα να ελέγξω αυτόν τον καιρό ήταν όλη αυτή η κατάσταση με την πανδημία και με πράγματα που ακούγαμε και με το πώς μας επηρέαζαν και πράγματα που επιβάρυναν, όπως όλος ο κόσμος. Δηλαδή μου ήταν λίγο δύσκολο να τα φιλτράρω όσο άλλα πράγματα. Αυτό».

(Γυναίκα, 33 ετών, πολιτικός μηχανικός-ελεύθερη επαγγελματίας)

«Εννιώ με αυτό ότι σαφώς και υπάρχουν πράγματα τα οποία δεν ορίζουμε εμείς. Πράγματα που είναι δημιουργημένα... η καθεστηκυία τάξη των πραγμάτων. Αλλά πιστεύω πως έχω τις προσλαμβάνουσες, το μυαλό και την οικονομική δυνατότητα να κάνω μαθήματα, ώστε να περάσω στο διπλωματικό σώμα, αν αποφασίσω να διαβάσω σοβαρά. Και αυτό θα αλλάξει πλήρως την κατάσταση στην οποία βρίσκομαι. Θα αλλάξει τον τρόπο ζωής μου, τις προσλαμβάνουσες μου... θα είναι μια νέα εμπειρία. Οπότε ναι, πιστεύω ότι μπορεί και να αλλάξει αυτό που ζω, αλλά απαιτεί πολλή προσωπική προσπάθεια. Ωστόσο, δεν πιστεύω ότι όλα όσα πρόκειται να συμβούν στη ζωή μου είναι στο χέρι μου. Το αέναο κυνήγι για πραγμάτωση των ονείρων και [η αντίληψη] ότι όλα μπορούμε να τα καταφέρουμε και είναι στο χέρι μας, δεν συμφωνώ με αυτόν τον εξωραϊσμό της κατάστασης που ζούμε. Αλλά νομίζω ότι μπορώ να βελτιώσω τη ζωή μου».

(Γυναίκα, 27 ετών, ιδιωτική δασκάλα-νταντά)

«Τώρα που δουλεύω ναι, δεν την ελέγχω τη ζωή μου. Γιατί, πρέπει να 'μαι στη δουλειά [γελάει]».

(Γυναίκα, 62 ετών, μοδίστρα σε επιχείρηση)

Όχι, δεν είμαι αισιόδοξος [για] το μέλλον το δικό μου, της Ελλάδας, του κόσμου, της ανθρωπότητας. [...] Κοίτα, έχω κάποια προνόμια που με κάνουν αναγκαστικά να είμαι αισιόδοξος, δηλαδή είμαι κάπως, έχω μια οικονομική ασφάλεια, ένα επάγγελμα που θα μου δίνει λεφτά, αισιόδοξος δεν είμαι πάρα πολύ. Πιστεύω ότι εργασιακά θα εξαθλιωθούν μερικά πράγματα τώρα, ειδικά με τον covid, και γενικότερα με την όλη στροφή προς τη δεξιά σίγουρα, αλλά, παρ' όλα αυτά, πιστεύω ότι είμαι απ' τους ανθρώπους που θα επιβιώσουν, κυρίως λόγω τάξης, φύλου, προνομίων, λεφτών στην άκρη και πλούτου που έχει συσσωρευτεί στην οικογένειά μου. [...] Πιστεύω ότι σε 15 χρόνια δεν θα πεινάω, πιστεύω ότι πολλοί περισσότεροι άνθρωποι θα πεινάνε κι εγώ θα 'μαι χειρότερα απ' ότι θα ήμουνα, αλλά έχει συσσωρευτεί κι ένας πλούτος στην οικογένειά μου, που αντανακλά και σ' εμένα και θα με κρατήσει κάπως».

(Ανδρας, 28 ετών, γιατρός σε δημόσιο νοσοκομείο)

«Αν έχω τον έλεγχο της ζωής μου. Όχι. Δεν τον έχω ακόμα τον έλεγχο της ζωής μου. Μένω με τους γονείς μου ακόμα. Το οποίο είναι δική μου επιλογή, έτσι; Έχω την οικονομική άνεση να φύγω, αλλά δεν έχω πάρει [απόφαση] ακόμα. Είμαι λίγο καλομαθημένος. Δυστυχώς, ακόμα εξαρτώμαι από τους γονείς μου. Εξαρτώμαι».

(Ανδρας, 30 ετών, ξενοδοχοϋπάλληλος σε εστιατόριο)

«Την ελέγχω όσο μπορώ».

(Γυναίκα, 27 ετών, γραφίστρια σε εταιρεία)

«Ελέγχω τη ζωή μου».

(Ανδρας, 27 ετών, υδραυλικός)

«Νιώθω ότι η ζωή είναι πολύ ανταποδοτική μαζί μου. Είμαι αισιόδοξος αρκετά για το μέλλον».

(Ανδρας, 67 ετών, επιχειρηματίας)

«Ναι, η ζωή είναι ανταποδοτική για μένα. Πολύ. Είμαι ευγνώμων, παρά την πολύ σκληρή δουλειά. Πολλές φορές με ρίχνει αυτό, αλλά προσπαθώ να είμαι αισιόδοξη για το μέλλον».

(Γυναίκα, 65 ετών, καθαρίστρια)

«Προσπαθώ να είμαι αισιόδοξος για να μπορώ να υπάρχω. Είμαι πάντα αποσιωμένος σε ό,τι κάνω, αλλά για τον έλεγχο της ζωής μου... βάλε 3 για να είμαστε μέσα. Δεν τον έχει κάποιος άλλος, αλλά ούτε κι εγώ τελείως. Κάπου στη μέση. Δεν νομίζω, παρ' όλα αυτά, πως η ζωή είναι ιδιαίτερα ανταποδοτική προς εμένα».

(Ανδρας, 42 ετών, οδηγός απορριμματοφόρου)

«[Με ρωτάς αν] είναι ανταποδοτική η ζωή... Όχι. Είμαι ικανοποιημένη αυτή την περίοδο και το μέλλον το βλέπω αισιόδοξα».

(Γυναίκα, 61 ετών, στέλεχος)

«Δεν ξέρω αν μπορώ να πω ότι η ζωή μου είναι ανταποδοτική. Αυτό που μπορώ να πω είναι ότι η σκληρή προσπάθεια, είτε σε προσωπικό επίπεδο, είτε σε επαγγελματικό επίπεδο, φαίνεται να καρποφορεί. [...] Το θέμα είναι αν είσαι σε θέση να το δεις. Εγώ τις περισσότερες φορές το βλέπω, την ελέγχω τη ζωή μου, απλώς κάποιες φορές έχω αποδεχτεί ότι κάποια πράγματα πρέπει να συμβούν και αυτό είναι okay. Δηλαδή ακόμα και για μένα αυτό είναι υπολογισμένο στο κομμάτι του ελέγχου».

(Γυναίκα, 27 ετών, σεφ-εργαζόμενη στην εστίαση)

«Διαφωνώ λιγάκι. 3 θα βάλω. Δεν θα έλεγα ότι είναι ανταποδοτική η ζωή, αλλά όχι ότι δεν είναι και καθόλου».

(Ανδρας, 66 ετών, βουλευτής)

«Όχι, την ελέγχω τη ζωή μου. Σε έναν βαθμό, σε έναν αρκετό βαθμό, όχι απόλυτα, την ελέγχω. Το θεωρώ εύκολο το να παίρνω αποφάσεις. Γιατί, οι αποφάσεις δεν είναι για να βγάζεις κάποιες αποφάσεις. Και πρέπει να είσαι μόνος σου σαν την καλαμιά στον κάμπο. Όταν όμως, οι αποφάσεις σου επηρεάζουν και άλλους, δεν μπορείς να πεις ότι σε απόλυτο βαθμό παίρνω εύκολα αποφάσεις, γιατί η απόφαση δεν εξαρτάται μόνο από σένα».

(Ανδρας, 33 ετών, ασφαλιστής)

«Το 2. Όχι, δεν αισθάνομαι ότι η ζωή είναι ανταποδοτική και για το μέλλον δεν είμαι αισιόδοξος ιδιαίτερα. Το 4. Και τη ζωή μου την ελέγχω, εντάξει 3 θα βάλω επειδή δεν είναι απόλυτο, αλλά την ελέγχω. Το να παίρνω αποφάσεις όμως δεν το θεωρώ τόσο εύκολο».

(Ανδρας, 29 ετών, δημόσιος υπάλληλος σε υπηρεσία ασύλου)

«Αισθάνομαι ότι η ζωή είναι σχετικά ανταποδοτική, δηλαδή [θα βάλω] ένα 4, αλλά δεν είμαι αισιόδοξη για το μέλλον [...]. Βαθιά ερωτήματα, ε; Εντάξει, συμφωνώ λίγο, δεν έχω τον πλήρη έλεγχο στη ζωή μου πάντα».

(Γυναίκα, 34 ετών, δικηγόρος)

«Ναι, υπάρχει χάσμα. Θα 'θελα να κάνω κάτι που να εκφράζει περισσότερο τη δημιουργικότητά μου. Να είμαι πιο ελεύθερη, πιο δημιουργική και να 'χει να κάνει [το επάγγελμά μου] περισσότερο με τον άνθρωπο και όχι τόσο με την ύλη. Ωστόσο, ναι, διαφωνώ αρκετά με αυτό, τον έχω τον πλήρη έλεγχο της ζωής μου».

(Γυναίκα, 42 ετών, τραπεζικός)

«Δεν είναι ανταποδοτική, τι να πω, καλά είμαι. Το ότι έχω την υγεία μου αυτή τη στιγμή... Πρέπει όλος ο κόσμος, αν έχει την υγεία του, να είναι ευχαριστημένος και έχει και κάποια χρήματα για να ζήσει. Θα μου πεις εκεί έχουμε καταντήσει; Εκεί μας έχουν καταντήσει. Οπότε, τι να πω; Να πω ότι δεν είμαι ευχαριστημένη ή να πω ότι μου έχει ανταποδώσει η ζωή; Η ζωή μου έχει ανταποδώσει ότι είμαι γερή, ότι έχω δύο παιδιά γερά. Για το μέλλον όμως δεν είμαι αισιόδοξη. Καθόλου! Γιατί να είμαι αισιόδοξη; Εδώ δεν ξέρουμε τι θα μας συμβεί το βράδυ. Το μόνο που θέλω για το μέλλον είναι να είμαι γερή, εγώ και τα παιδιά μου και ο άντρας μου. Εγώ και η οικογένειά μου να είμαστε γεροί. Επειδή ξέρω τι σημαίνει να μην έχεις υγεία».

(Γυναίκα, 53 ετών, νοσηλεύτρια)

«Ναι, δεν είναι ανταποδοτική! Γιατί, ας πούμε, πολλή προσπάθεια... Θα μου πεις, η ανταπόδοση είναι μόνο τα χρήματα; Δεν είναι μόνο τα χρήματα, αλλά με τα χρήματα... κάνεις πολλά. Δηλαδή, τώρα, πιο πολύ βλέπω τον άνδρα μου... κι εμένα αλλά [πιο πολύ] τον άνδρα μου, που δουλεύει πάρα πολύ και δούλεψε πάρα πολλές ώρες στη ζωή του. Θα έπρεπε να είναι λίγο καλύτερα τα πράγματα, να έχει την άνεση να μπορεί να κάνει, ας πούμε, αυτό που θέλει και να έχει λίγο χρόνο. Τώρα, μου φαίνεται πάντα κουρασμένος [...] και με προβλήματα υγείας και πάντα παιδεύεται. Κι εγώ το ίδιο. [...] Όχι, δεν υπάρ-

χει χάρμα σε αυτά που ήθελα και σε αυτά που κάνω. Ήθελα βέβαια να πάω σε λίγα περισσότερα νησιά, αλλά θα πάω και σε αυτά. Όχι [γελάει]».

(Γυναίκα, 60 ετών, πολιτικός μηχανικός-ανέγερση πολυκατοικιών)

«Πιστεύω ότι ελέγχω σε μεγάλο βαθμό την προσωπική μου ζωή. Παρ' όλα αυτά, νιώθω ότι η ζωή δεν είναι ιδιαίτερα ανταποδοτική, υπάρχει κενό σε αυτό που ήθελα να κάνω και σε αυτό που κάνω εντέλει».

(Γυναίκα, 29 ετών, πωλήτρια)

Είμαι πάρα πολύ αισιόδοξος για το μέλλον, τα πράγματα στη ζωή είναι αρκετά διασκεδαστικά.

(Ανδρας, 54 ετών, οδηγός ΟΣΕ)

Ο δεύτερος παράγοντας συνεισφέρει κατά 13% στην πληροφορία των απαντήσεων των ερωτώμενων και μπορεί να ερμηνευθεί ως η *αίσθηση πληρότητας στο παρόν και παρελθόν* (sense of fulfilment). Ο παράγοντας αυτός αποτελείται από τις προτάσεις/έννοιες των ευχάριστων αναμνήσεων από το παρελθόν και το νόημα που έχει αποκτήσει η ζωή μου στο παρόν.

Και αυτός ο παράγοντας επιβεβαιώνεται στην ποιοτική μας έρευνα.

«Έχω καταφέρει –έστω και σε έναν βαθμό– να υλοποιήσω κάποια σχέδια που είχα για τη ζωή μου. Έχει κάποιο νόημα όλο αυτό. [...] Δεν συμφωνώ σχεδόν καθόλου, οι δικές μου αναμνήσεις από το παρελθόν είναι ευχάριστες, έχω ωραία πράγματα να θυμάμαι».

(Ανδρας, 66 ετών, βουλευτής)

«Οι αναμνήσεις μου από το παρελθόν είναι πολύ ευχάριστες. Αυτό με βοήθησε στο να μην υπάρχει χάσμα ανάμεσα σε αυτά που ήθελα και σε αυτά που τελικά έκανα. Είμαι πλήρης σε αυτό το κομμάτι».

(Ανδρας, 67 ετών, επιχειρηματίας)

«Αναμνήσεις έχω και ευχάριστες και δυσάρεστες, προσπαθώ να κρατάω τις ευχάριστες».

(Γυναίκα, 65 ετών, καθαρίστρια)

«Έχω πολύ ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν και έχω σκοπό στη ζωή μου, δεν συμφωνώ».

(Ανδρας, 42 ετών, οδηγός απορριμματοφόρου)

«Κοιτάζοντας πίσω έχω κι απ' τις δύο· έχω και πολύ δυσάρεστες, έχω και πολύ ευχάριστες. Για μένα και οι δύο αξίζουν το ίδιο. Γιατί και οι δύο έχουν συμβάλει στο να είμαι σήμερα αυτή που είμαι».

(Γυναίκα, 27 ετών, σεφ-εργαζόμενη στην εστίαση)

«Αναμνήσεις 3. Έχω ευχάριστες αναμνήσεις, όχι μόνο, αλλά κυρίως ευχάριστες».

(Ανδρας, 29 ετών, δημόσιος υπάλληλος σε υπηρεσία ασύλου)

«Θα πηδήξω από το παράθυρο σε λίγο με αυτά που μου λες! [γελάει] Εντάξει, τώρα 3, δεν έχω κάποιον συγκεκριμένο σκοπό τώρα. Βέβαια, έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν».

(Γυναίκα, 34 ετών, δικηγόρος)

«Ως προς τη δουλειά, όχι μωρέ, η δουλειά είναι τυφλοσύρτης. Δεν μπορεί τώρα να έχεις κάποιον στόχο ιδιαίτερο. Τον μόνο στόχο που μπορεί να έχεις μες στη δουλειά είναι να ανελιχθείς, να αναλάβεις μια θέση ανώτερη. Μόνο αυτό, κατά τ' άλλα η δουλειά μας είναι τα ίδια πράγματα κάθε μέρα. [...] Αναμνήσεις από το παρελθόν έχω πολύ ευχάριστες!»

(Γυναίκα, 42 ετών, τραπεζικός)

«Οι αναμνήσεις μου είναι καλές. Φυσικά, έτσι δεν είναι το ανθρώπινο; Ο άνθρωπος έτσι δεν είναι; Συμβαίνει σε μια ηλικία, όπως είμαι εγώ, να είναι πάντα ρόδινα τα προηγούμενα ή να είναι πάντα άσχημα; Μπορεί να είναι πολλές άσχημες, αλλά θα υπάρχουν και κάποιες όμορφες».

(Γυναίκα, 53 ετών, νοσηλεύτρια)

«Σκοπό έχω [...]. Πρώτα απ' όλα να δω καλά τα παιδιά μου, να τα βοηθήσω, να τα δω καλά. Το πρώτο που μετράει, να είναι καλά, γερά και να τα βοηθήσω. Μετά, σκοπό έχω να κάνω μερικά ταξίδια που θέλω πάρα πολύ, σκοπό έχω να διαβάσω παραπάνω. Σκοπό έχω να διατηρήσω τους φίλους μου και να τους έχω καλά, να είμαστε μαζί κι αγαπημένοι. Αυτά».

(Γυναίκα, 60 ετών, πολιτικός μηχανικός-ανέγερση πολυκατοικιών)

«Δεν έχω ιδιαίτερα ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν».

(Γυναίκα, 29 ετών, πωλήτρια)

«Ναι, έχω κάνει αυτά που ήθελα. Έκανα οικογένεια και αποφάσισα να κάνω και το όνειρό μου για την κομμωτική πραγματικότητα, οπότε πλέον, κατά ένα μεγάλο μέρος, ναι, έχω υλοποιήσει τους στόχους μου».

(Γυναίκα, 42 ετών, κομμώτρια)

«Έχω αρκετές ευχάριστες αναμνήσεις, [...] Μπορώ να πω ότι έχω ζήσει καλά και είναι πολύ θετικές οι αναμνήσεις που έχω».

(Ανδρας, 52 ετών, Πλοίαρχος Εμπορικού Ναυτικού)

«Έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν. Είμαι παρελθοντολάγνος. Αν υπάρχει αυτή η λέξη. Και αν δεν υπάρχει, σας τη χαρίζω. [...] Αν έχω κάποιον συγκεκριμένο σκοπό και νόημα στη ζωή... Αυτό είναι πάρα πολύ υπαρξιακό. Δεν θα το πάω εκεί, γιατί, ξέρεις, πολύ εύκολα μπορεί να ξεφύγει αυτή η συζήτηση. Θεωρώ ότι έχει νόημα, οπότε διαφωνώ».

(Άνδρας, 32 ετών, μουσικός συνθέτης σε εταιρεία)

«Αν έχω κάποιον συγκεκριμένο σκοπό και νόημα στη ζωή μου... Έτσι και έτσι. Έχω βάλει σκοπό να ταξιδέψω όσο πιο πολύ μπορώ, αλλά φοβάμαι τα αεροπλάνα, δεν ξέρω πώς θα γίνει αυτό το πράγμα».

(Γυναίκα, 34 ετών, λογίστρια σε εργοστάσιο και ιδιοκτήτρια λογιστικού γραφείου)

«Η ζωή είναι καλή. Καλή είναι. Σε γενικές γραμμές καλή είναι! Με όποια προβλήματα, γιατί χωρίς προβλήματα δεν μπορείς να εκτιμήσεις και το καλό που σου έρχεται. Κάποιον συγκεκριμένο σκοπό και νόημα στη ζωή μου δεν έχω. Εκείνο που θέλω είναι να είμαι καλά με τον εαυτό μου και να είμαι ευχαριστημένη με αυτά που κάνω. Από εκεί και πέρα δεν έχω κάτι ιδιαίτερο».

(Γυναίκα, 55 ετών, τελωνειακός)

«Κοιτάω πώς να κάνω την κάθε μέρα καλύτερη, ναι. Και προσπαθώ φυσικά να έρθω κοντά στην υλοποίηση του τελικού μου στόχου κάποια στιγμή».

(Γυναίκα, 35 ετών, ιδιοκτήτρια πρακτορείου ΟΠΑΠ-αρχιτέκτονας)

«Ναι, έχω ευχάριστες αναμνήσεις, και οικογενειακές ευχάριστες αναμνήσεις και φοιτητικές πάρα πολύ και στα μετέπειτα χρόνια... ότι έχω συγκατοικήσει με τον άνδρα μου, ότι παντρευτήκαμε. Έχω πολλές αναμνήσεις ευχάριστες, ναι. [...] Αντιμετωπίζω το μέλλον με αισιοδοξία... [...] Να σου πω την αλήθεια, όχι [γελάει]. Δηλαδή... προσπαθώ να είμαι αφοσιωμένη σε πράγματα, αν-

θρώπους και καταστάσεις, οκ. Αλλά ότι έχω έναν πολύ συγκεκριμένο σκοπό, δεν θα το έλεγα. Δεν το νιώθω. Δεν νιώθω ότι είναι κάτι πολύ συγκεκριμένο αυτό που θέλω να κάνω».

(Γυναίκα, 33 ετών, πολιτικός μηχανικός-ελεύθερη επαγγελματίας)

«Έχω συγκεκριμένο σκοπό στη ζωή μου. Θα μου πεις, τι σκοπό... Να περνάω όσο πιο καλά μπορώ. [...] Μερικές φορές δεν έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν. Δεν είναι όλες ευχάριστες [...]. Είμαι. Τώρα που έφτασα εδώ είμαι αισιόδοξη για το μέλλον».

(Γυναίκα, 62 ετών, μοδίστρα σε επιχείρηση)

«Όχι, δεν έχω μεγάλο σκοπό και νόημα στη ζωή· επαγγελματικά, θέλω να έχω μια δουλειά που να με διατηρεί... Να, βασικά θέλω να μην έχω βιοποριστικά άγχη, άγχη επιβίωσης, θέλω να ζω σε μια κοινωνία που θα μου προσφέρει έναν μεγάλο κύκλο, που θα μου ικανοποιεί τις συναισθηματικές ανάγκες. Θέλω να μην πεινάω [γελάει], να έχω μια αυτοδιάθεση και να έχω φίλους κοντά μου, για να το κάνω αυτό. [...] Οι περισσότερες αναμνήσεις είναι αδιάφορες. Έχω μερικές πολύ δυσάρεστες, που με επηρεάζουν πολύ, και γενικά είναι προς το ευχάριστο, προς το, όχι πολύ, χωρίς να με γεμίζει, πάρα πολύ ευχάριστες, αλλά ψιλοευχάριστες».

(Ανδρας, 28 ετών, γιατρός σε δημόσιο νοσοκομείο)

«Έχω σκοπό στη ζωή μου. Έχω σκοπό να γίνω γιαγιά, να μεγαλώσω εγγόνια, να βλέπω τα παιδιά μου. [...] Πάρα πολύ καλή είναι η ζωή. Πρέπει να το εκτιμάμε. Δεν το εκτιμάμε. [...] Έχω πολλές ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν. Και λίγα να είναι, είναι ευχάριστα και δεν τα ξεχνάς».

(Γυναίκα, 54 ετών, οικονόμος-οικιακή βοηθός)

«Έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν. Δεν έχω συγκεκριμένο σκοπό στη ζωή μου».

(Γυναίκα, 25 ετών, έφορος μουσείου)

«Αισθάνομαι ότι έχω κάνει πάρα πολύ καλή ζωή μέχρι τώρα. Και έχω σκηνικά τα οποία είναι αμέτρητα, να περιγράψω για βράδια και για σκηνικά που έχω ζήσει. Δεν ξέρω. Στο ψάξιμο είμαι. Αυτό που με νοιάζει εμένα στη ζωή μου είναι να περνάω καλά».

(Ανδρας, 30 ετών, ξενοδοχοϋπάλληλος σε εστιατόριο)

«Έχω ευχάριστες αναμνήσεις. [...] Δεν το έχω αισθανθεί. Πάντα βάζω σκοπούς, στόχους, βρίσκω... Το ψάχνω».

(Γυναίκα, 27 ετών, γραφίστρια σε εταιρεία)

«Έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν. [...] Έχω σκοπό και νόημα στη ζωή μου».

(Γυναίκα, 26 ετών, προγραμματίστρια-web designer)

«Έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν, έχω σκοπό και νόημα στη ζωή μου».

(Ανδρας, 27 ετών, υδραυλικός)

«Για μένα είναι θείο δώρο η ζωή, είναι όχι μόνο ωραία, αλλά είναι και ενδιφέρουσα, γιατί έχει τα κάτω της και τα πάνω της. Δεν μπορώ να φανταστώ μια ζωή να είναι όλα χαρούμενα, θεωρώ ότι θα ήταν μια ζωή βαρετή, κουραστική, ανιαρή. Είμαι σχεδόν ικανοποιημένος με τα πάντα στη ζωή μου».

(Αντρας, 54 ετών, οδηγός μεταφορών)

Ο τρίτος παράγοντας ερμηνεύει το 11% της πληροφορίας και αντιστοιχεί στην *ενεργητική στάση στη ζωή*. Αποτελείται από δύο προτάσεις/έννοιες, εκείνη της αφοσίωσης σε ό,τι κάνουν οι ερωτώμενοι με την αίσθηση ενέργειας που τους διακατέχει.

Προς επιβεβαίωση της δράσης του τρίτου παράγοντα μπορούμε ενδεικτικά να αναφέρουμε τις παρακάτω απαντήσεις των ερωτωμένων της έρευνάς μας:

«Ναι, νιώθω ότι έχω πάρα πολλή ενέργεια στη ζωή μου. Θέλω να κάνω πράγματα».

(Άνδρας, 33 ετών, αστυνομικός Frontex)

«Σε ό,τι κάνω είμαι πάντα αφοσιωμένη, ναι. Και έχω πάντα πολλή ενέργεια».

(Γυναίκα, 65 ετών, καθαρίστρια)

«Αισθάνομαι ότι έχω πάρα πολλή ενέργεια! Και το ίδιο ισχύει και για την αφοσίωση που δείχνω σε ό,τι κάνω. Πάντα είμαι σχεδόν απόλυτα αφοσιωμένος».

(Άνδρας, 67 ετών, επιχειρηματίας)

«Ενέργεια; Έχω πάρα πολλή!».

(Άνδρας, 42 ετών, οδηγός απορριμματοφόρου)

«Αισθάνομαι ότι έχω ενέργεια· ακόμα και τις μέρες που είμαι πολύ κουρασμένη έχω πολλή ενέργεια. Όσο κουρασμένο και να 'ναι το σώμα μου, αν είμαι καλά ψυχολογικά, είναι ανεξάντλητο».

(Γυναίκα, 27 ετών, σεφ-εργαζόμενη στην εστίαση)

«Ενέργεια στο 5, έχω πολλή!»

(Γυναίκα, 42 ετών)

«Είμαι αρκετά αισιόδοξη για το μέλλον, έχω πάρα πολλή ενέργεια και σε ό,τι κάνω είμαι αφοσιωμένη».

(Γυναίκα, 29 ετών, πωλήτρια)

«Ο κίνδυνος που έχω συναντήσει στη δουλειά μου είναι λόγω υπερβολικού ζήλου να κάνω πράγματα τα οποία είναι υπερβολικά, υπερβολικό τάξιμο σε μια κατάσταση, να μπω και σε χωράφια ψυχολογικά, ξέρεις, οικογενειακά, να αναλύω πολύ καταστάσεις. Αυτοί οι κίνδυνοι, να δίνομαι πιο πολύ από ό,τι μου αναλογεί, αυτόν τον κίνδυνο εγώ βλέπω. Κι επίσης αυτό οδηγεί πολλές φορές σε ψυχολογική κούραση υπερβολική, δηλαδή δεν μπορείς να βάλεις ένα στοπ κάποιες φορές, λόγω ιδιοσυγκρασίας [...]. Εγώ σκέφτομαι ότι αυτή είναι η αιτία. [...] Ε, τώρα έτσι που το έχω κάνει εγώ προσωπικά, είδες που σου είχα πει ότι εγώ δεν θα κάνω το κάτι παραπάνω, οπότε δεν θα κυνηγήσω και πράγματα ποτέ. Μεγαλύτερη άνοδο δεν νομίζω ότι μπορώ να κυνηγήσω, και δεν θέλω κιόλας. Εγώ σε δύο τρία χρόνια σταματάω».

(Γυναίκα, 59 χρονών, Δασκάλα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε δημόσιο σχολείο)

«Όχι δεν έχω ενέργεια, το παιδί ξυπνάει 3 φορές τη νύχτα και ζητάει γάλα. Από τότε που τον γέννησα μέχρι τώρα, ξυπνάω κάθε βράδυ. Οπότε και γι' αυτό ξυπνάω κουρασμένη, ούτε ενέργεια, ούτε... δεν έχω. Δεν ξεκουράζομαι. Οπότε δεν νιώθω ότι έχω ενέργεια».

(Γυναίκα, 34 ετών, λογίστρια σε εργοστάσιο και ιδιοκτήτρια λογιστικού γραφείου)

«Έχω πολλή ενέργεια. Πάντα ήμουν άνθρωπος με πολλή ενέργεια. [...] Είμαι πάντα αφοσιωμένη σε αυτό που κάνω γιατί μου αρέσει».

(Γυναίκα, 62 ετών, μοδίστρα σε επιχείρηση)

«Ναι, πλέον έχω ενέργεια [...] Δεν θα πω, δεν ξέρω πόσο, πώς το εκλαμβάνω αυτό, ναι θα πω, ναι είμαι αφοσιωμένος σε ό,τι κάνω».

(Ανδρας, 28 ετών, γιατρός σε δημόσιο νοσοκομείο)

«Ναι, έχω ενέργεια».

(Γυναίκα, 25 ετών, έφορος μουσείου)

«Έχω ενέργεια στο ενδιάμεσο».

(Άνδρας, 32 ετών, συνθέτης-μουσικός σε εταιρεία)

«Ναι, έχω φουλ ενέργεια. [...] Είμαι αφοσιωμένος σε αυτό που κάνω».

(Άνδρας, 30 ετών, ξενοδοχοϋπάλληλος)

«Αφοσιωμένη σε ό,τι κάνω. Πάντα... Δεν μπορώ να πω πάντα, αλλά ναι, θα είμαι εκεί. Εντάξει, είμαστε άνθρωποι και...[...] Όχι, δεν έχω ενέργεια. Πατί... είναι αυτό. Ας πούμε, το πιο απλό της Δευτέρας, εκεί θα χάσω την ενέργειά μου, αλλά όχι δεν έχω πολλή ενέργεια».

(Γυναίκα, 27 ετών, γραφίστρια σε εταιρεία)

«Είμαι αφοσιωμένη σε ό,τι κάνω. Έχω ενέργεια».

(Γυναίκα, 26 ετών, προγραμματίστρια-web designer)

«Έχω ενέργεια».

(Άνδρας, 27 ετών, υδραυλικός)

«Στα 54 είμαι πιο δυνατός από τα 24. Και δεν στο λέω για πλάκα, στο λέω σοβαρά. [...] Ρε παιδί μου, αυτό που θέλω να κάνω, το σώμα μου το κάνει, κατάλαβες; Και βλέπω και άλλους στην ηλικία μου που δεν είναι λειτουργικοί, δεν έχουν το κέφι για τη ζωή!»

(Άντρας, 54 ετών, οδηγός ΟΣΕ)

«Θεωρώ ότι είμαι ενταγμένος και αφοσιωμένος σε ό,τι αγαπάω και μου αρέσει. Είτε είναι οικογενειακό, είτε είναι αθλητικό, είτε θρησκευτικό, γενικά ό,τι κάνω, καταρχήν το αγαπάω. Και τη δουλειά, μπορεί να μην ήταν αυτή που είχα ονειρευτεί να κάνω, όπως σου προείπα, αλλά οφείλω να την κάνω καλά για να μπορώ να την έχω, και θεωρώ ότι όποιος κάνει μια δουλειά, θα πρέπει να την αγαπάει και να την κάνει καλά, και για καλό δικό του, να μην είμαστε τώρα “αγαπάμε τους άλλους και όχι εμάς”, και για το καλό όλων των άλλων. Εγώ ό,τι κάνω το κάνω καλά και το αγαπάω. Αγαπάω την ομάδα μου, αγαπώ την εκκλησία, ίσως να αγαπώ και τον πολιτικό μου χώρο, αν και δεν μ’ αρέσει να μιλάω πολιτικά, αγαπάω την παρέα μου. Όταν βγαίνω έξω, θέλω να περνάω καλά. Καμιά φορά δεν βρίσκεις τέτοια ανταπόκριση, αλλά εντάξει. Πρέπει να τα αγαπάς όλα, ό,τι να ’ναι. Αγαπώ τον κήπο μου, που για μένα είναι βασικό κομμάτι, είναι ωραίο πράγμα. Και ο κήπος είναι ωραίο πράγμα και τα ζώα είναι ωραίο πράγμα, ίσως να τα αγαπάω γιατί μεγάλωσα με αυτά· [βέβαια] κι άλλοι μεγάλωσαν και τα σικαίνονται, εγώ τα αγαπάω. Ένα ζώο μπορεί να σε στενοχωρήσει εκείνη την ώρα, γιατί δεν υπακούει στις εντολές σου, αλλά πάντα δείχνει αγάπη. Τα ζώα προσφέρουν πράγματα, προσφέρουν εργασία μερικά, άλλα προσφέρουν το γάλα τους, άλλα δυστυχώς προσφέρουν το κρέας τους, ο κήπος σου προσφέρει ότι φυτεύεις έναν σπόρο και τον βλέπεις μεγαλώνει, μεγαλώνει, μεγαλώνει, συλλέγεις τα προϊόντα του. Είναι μεγάλο πράγμα αυτό για μένα, είναι σαν να μεγαλώνεις ένα παιδί. Γενικά, αν κάνεις κάτι, όχι μόνο στη δουλειά σου, και δεν σου αρέσει, καλύτερα να μην το κάνεις, καλύτερα πέσε στο κρεβάτι και κοιτά το ταβάνι».

(Αντρας, 54 ετών, οδηγός μεταφορών)

Ο τέταρτος παράγοντας που ερμηνεύει το 9% της πληροφoρίας των απαντήσεων στις προτάσεις ευτυχίας αφορά την έννοια της *αλληλεγγύης*. Η διάθεση ενδιαφέροντος και συνεισφοράς σε τρίτους είναι ένας παράγοντας που μπορεί να συνεισφέρει στην έννοια της διαμόρφωσης της ευτυχίας στους ερωτώμενους.

Και ο τελευταίος παράγοντας αναφέρεται χαρακτηριστικά στις απαντήσεις των ερωτώμενων:

«Ενδιαφέρομαι πάρα πολύ για τους άλλους ανθρώπους. Βέβαια!»

(Ανδρας, 33 ετών, αστυνομικός Frontex)

«Φυσικά και ενδιαφέρομαι. Συμφωνώ απολύτως. Ενδιαφέρομαι πάρα πολύ για τους άλλους ανθρώπους».

(Ανδρας, 66 ετών, βουλευτής)

«Ενδιαφέρομαι για τους άλλους ανθρώπους. Ενδιαφέρομαι και για τον εαυτό μου, αλλά ενδιαφέρομαι και για τους άλλους».

(Γυναίκα, 65 ετών, καθαρίστρια)

«Ναι φυσικά. Φυσικά και μ' ενδιαφέρουν οι άνθρωποι. Τώρα σε όλα τα επίπεδα... είναι ανάλογα πόσο κοντά μου έχω τον άλλον, σίγουρα με ενδιαφέρει απ' όλους να πάρω κάτι, κάτι που εγώ το βλέπω αλλιώς, ας πούμε, για να το σκεφτώ, αλλά σε κάποια κομμάτια δεν ενδιαφέρομαι τόσο».

(Γυναίκα, 27 ετών, σεφ-εργαζόμενη στην εστίαση)

«Στα λόγια θα συντρέξω ή στην εκκλησία σε αυτούς που στέκονται έξω δίνω λεφτά, αλλά βλέπω έρχονται κάποια μείλ από ομάδες, π.χ. ο τάδε έχει πρόβλημα. Οκ, θα συμπονέσω στο μυαλό μου, αλλά δεν θα στείλω και κάποια κουβέρτα. Στο λέω ωμά».

(Γυναίκα, 34 ετών, λογίστρια σε εργοστάσιο και ιδιοκτήτρια λογιστικού γραφείου)

«Ναι, ναι, έχω ενσυναίσθηση. Με ενδιαφέρει δηλαδή πώς περνάνε, αν είναι καλά και με επηρεάζει κιόλας πολλές φορές αυτό, το πώς είναι ο άλλος είτε θετικά είτε αρνητικά».

(Γυναίκα, 33 ετών, πολιτικός μηχανικός-ελεύθερη επαγγελματίας)

«Ναι, θα πω ναι, ενδιαφέρομαι για τους άλλους ανθρώπους».

(Ανδρας, 28 ετών, γιατρός σε δημόσιο νοσοκομείο)

«Ναι, ενδιαφέρομαι για τους άλλους ανθρώπους».

(Γυναίκα, 25 ετών, έφορος μουσείου)

«Ενδιαφέρομαι. Και για τους πελάτες και για τους συναδέλφους».

(Ανδρας, 30 ετών, ξενοδοχοϋπάλληλος σε εστιατόριο)

«Ναι, ενδιαφέρομαι για τους άλλους ανθρώπους [...] Ήμουν ένα διάστημα, πάνε χρόνια βέβαια, στην ΕΛΕΠΑΠ. Είναι ένα ίδρυμα για παιδάκια με ειδικές ανάγκες. Έχω δουλέψει εθελοντικά στις χειροτεχνίες και αυτά. Με το που ηρεμήσουν λίγο τα πράγματα με τον κορονοϊό θα πάω στον οργανισμό ΦΛΟ-ΓΑ. Υπάρχει εθελοντισμός».

(Γυναίκα, 27 ετών, γραφίστρια σε εταιρεία)

«Ναι ενδιαφέρομαι για τους άλλους ανθρώπους».

(Γυναίκα, 26 ετών, προγραμματίστρια-web designer)

«Ενδιαφέρομαι πολύ για τους άλλους ανθρώπους και έχω θερμά αισθήματα γι' αυτούς, όχι απόλυτα, αλλά έχω».

(Αντρας, 54 ετών, οδηγός μεταφορών)

Οι μέσες τιμές των παραπάνω παραγόντων στην 6-βάθμια κλίμακα συμφωνίας-διαφωνίας εμφανίζονται στον πίνακα που ακολουθεί.

Πίνακας 1 1: Μέση τιμή παραγόντων factor analysis στην 6-βάθμια κλίμακα

Παράγοντες	Μέση τιμή
Π1. Εσωτερική αίσθηση ελέγχου	3,96
Π2. Αίσθηση πληρότητας	4,80
Π3. Ενεργητική στάση στη ζωή	4,88
Π4. Αλληλεγγύη	5,33

Επιπλέον, με την εφαρμογή της αντίστοιχης επεξεργασίας πολυμεταβλητής ανάλυσης παλινδρόμησης διαπιστώθηκε ότι οι ακόλουθες κοινωνικο-δημογραφικές παράμετροι σχετίζονται με τους τέσσερις παράγοντες που συνθέτουν την έννοια της ευτυχίας.

1. Εσωτερική αίσθηση ελέγχου

Ο παράγοντας της εσωτερικής αίσθησης ελέγχου συσχετίζεται με τις παραμέτρους του οικογενειακού εισοδήματος, της θέσης στην απασχόληση και της επαγγελματικής κατηγορίας στην οποία ανήκε ο πατέρας των ερωτώμενων. Ειδικότερα, όσο αυξάνει το εισόδημα των ερωτώμενων αυξάνεται η εσωτερική αίσθηση ελέγχου, ενώ οι ελεύθεροι επαγγελματίες εμφανίζουν τον υψηλότερο δείκτη στον εν λόγω παράγοντα.

Επίσης, οι ερωτώμενοι των οποίων ο πατέρας ανήκε στην επαγγελματική ομάδα Β (υπάλληλοι γραφείου, πωλητές κ.λπ.) εμφανίζουν σημαντικά υψηλότερες τιμές στον δείκτη εσωτερικού ελέγχου από τις υπόλοιπες περιπτώσεις ερωτώμενων (Πίνακας 1 2).

Πίνακας 12: Αποτελέσματα μοντέλου πολλαπλής παλινδρόμησης στον παράγοντα «εσωτερική αίσθηση ελέγχου»

Παράμετροι & συγκρίσεις μοντέλου		B συντελεστής	p-value
Σταθερά		3,68	<0,001
Κλίμακα εισοδήματος ³⁶	Κλίμακα 2 vs Κλίμακα 1	0,15	0,12
	Κλίμακα 3 vs Κλίμακα 1	0,31	<0,01
	Κλίμακα 4 vs Κλίμακα 1	0,41	<0,01
	Κλίμακα 5 vs Κλίμακα 1	0,39	<0,01
Απασχόληση	E/E vs Mh ενεργός	0,22	0,03
	Μισθωτοί vs Mh ενεργός	-0,10	0,19
	Άνεργοι vs Mh ενεργός	-0,20	0,10
Επάγγελμα πατρός	Ομάδα Α vs Ομάδα Γ	0,06	0,49
	Ομάδα Β vs Ομάδα Γ	0,26	<0,01

Με βάση τους συντελεστές του μοντέλου παλινδρόμησης ένα άτομο που ανήκει στην υψηλή κλίμακα εισοδήματος, εργάζεται ως ελεύθερος επαγγελματίας και ο πατέρας του ανήκει στη μεσαία επαγγελματική ομάδα συγκεντρώνει μέση τιμή στον δείκτη εσωτερικής αίσθησης ελέγχου 4,55 στην 6-βάθμια κλίμακα, η οποία είναι κατά 15% υψηλότερη από τον γενικό μέσο όρο.

«Την επαγγελματική ζωή την ελέγχω πολύ, την προσωπική καθόλου. Δεν θέλω και να την ελέγχω την προσωπική δηλαδή, δεν το ευχαριστιέμαι έτσι, θέλω να είναι αυθεντική. Το θέμα που ελέγχω είναι ότι πάντα αφιερώνω χρόνο στους φίλους μου, πάντα είμαι εκεί, αυτό ναι, αν εννοείς αυτόν τον έλεγχο. Δηλαδή είμαι διαθέσιμη με τους ανθρώπους που αγαπώ, θα βρω τον χρόνο να περάσουμε παρέα πράγματα και ας μην έχω ή ας είμαι κουρασμένη, αλλά ως εκεί. Στην προσωπική μου ζωή όχι, ενώ στον επαγγελματικό τομέα έχω πολύ μεγάλο έλεγχο, γιατί είμαι και ελεύθερη επαγγελματίας ούτως ή άλλως»

(Γυναίκα, 37 ετών, ψυχοθεραπεύτρια, ελεύθερη επαγγελματίας)

36. Κλίμακα 1: έως 750 ευρώ, Κλίμακα 2: 751-1.000 ευρώ, Κλίμακα 3: 1.001-1.500 ευρώ, Κλίμακα 4: 1.501-2.000 ευρώ, Κλίμακα 5: 2.000+ ευρώ.

«Ναι, νομίζω είμαι καλά. Και τα ταξίδια αρχίζω και τα βγάζω λίγο λίγο. Καλά, δεν θέλω να τρέχω και σε όλον τον κόσμο, σε μερικά [μέρη] θέλω [να πάω], αλλά είναι κι άλλα πιο σημαντικά».

(Γυναίκα, 60 ετών)

Αντίθετα, ένα άτομο χαμηλού οικογενειακού εισοδήματος, που ανήκει στον μη ενεργό πληθυσμό και ο πατέρας του απασχολούνταν σε επαγγέλματα της ομάδας Γ (τεχνίτες, εργάτες κ.λπ.) συγκεντρώνει μέση τιμή στον δείκτη εσωτερικής αίσθησης ελέγχου 3,68 στην 6-βάθμια κλίμακα (7% χαμηλότερα από τον γενικό μέσο όρο και 19% χαμηλότερα από τα παραπάνω άτομα, τα οποία εμφανίζουν υψηλούς δείκτες).

«Διαφωνώ απόλυτα, έχω ένα νόημα στη ζωή μου, σημαντικό, αλλά τον έλεγχο της ζωής μου δεν τον έχω απόλυτα. Τον έχω, αλλά πολύ συγκρατημένα».

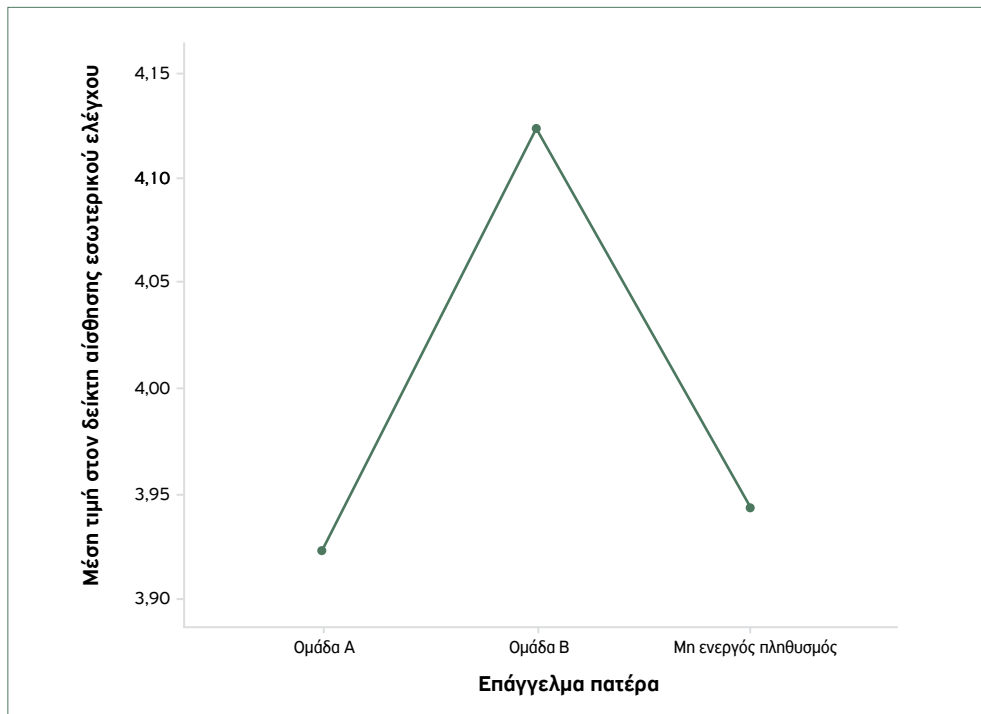
(Γυναίκα, 65 ετών)

«Μας έβαλαν αποχέτευση και δεν μας έβαλαν στο σχέδιο να μπορούμε να δουλέψουμε, να φτιάξουμε τα σπίτια μας όπως θέλουμε».

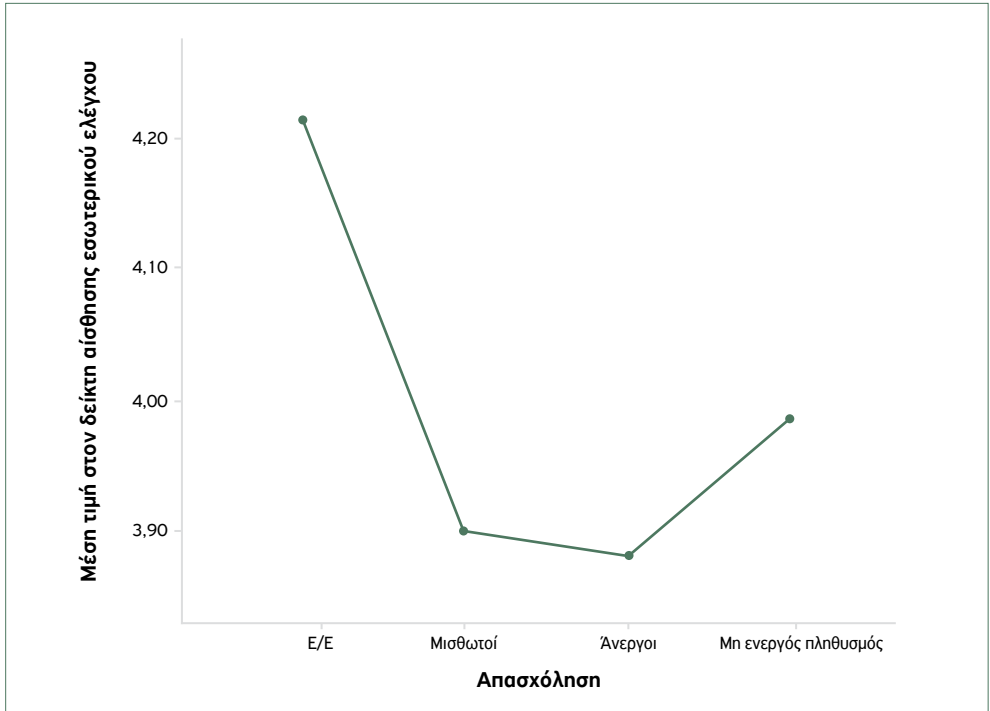
(Ανδρας, 65 ετών)

Τα παραπάνω εμφανίζονται και στα διαγράμματα που ακολουθούν.

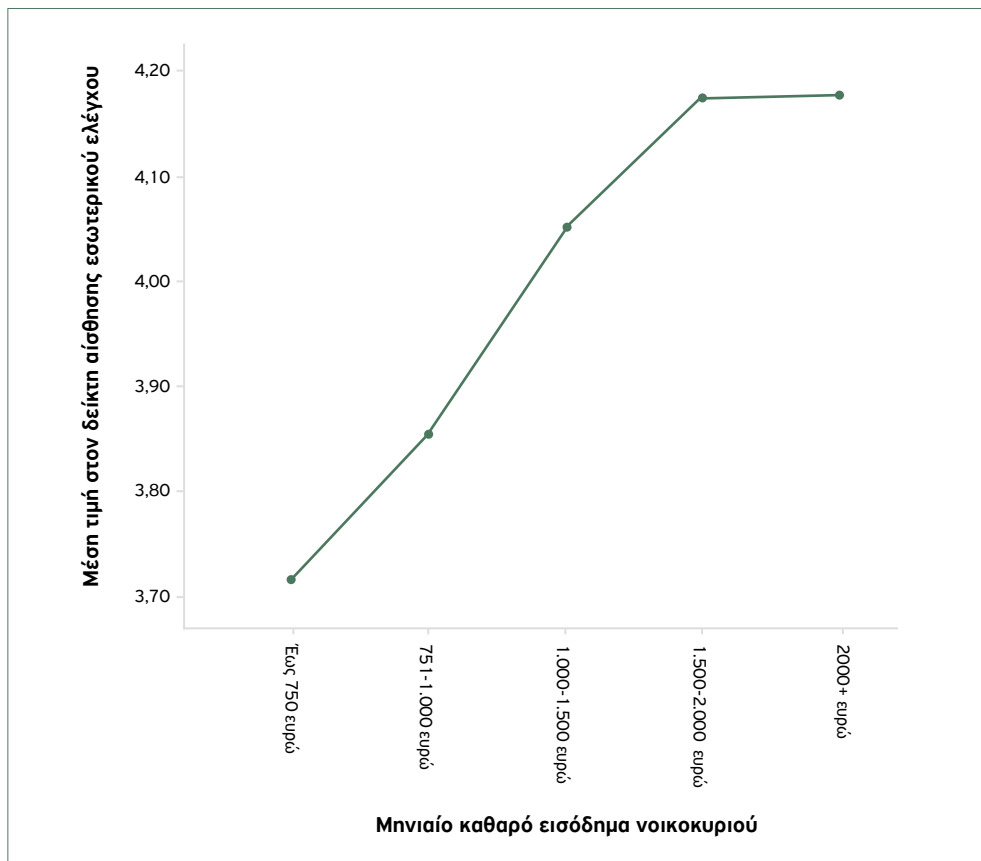
Διάγραμμα 7: Δείκτης εσωτερικής αίσθησης ελέγχου και επάγγελμα πατέρα

Διάγραμμα 8: Δείκτης εσωτερικής αίσθησης ελέγχου και απασχόληση

Διάγραμμα 9: Δείκτης εσωτερικής αίσθησης ελέγχου και εισόδημα

2. Αίσθηση πληρότητας στο παρελθόν και στο παρόν

Ο παράγοντας της αίσθησης πληρότητας συσχετίζεται με τις παραμέτρους της ηλικίας και εκπαίδευσης των ερωτώμενων, του οικογενειακού τους εισοδήματος και του επαγγέλματος του πατέρα τους. Ειδικότερα, όσο αυξάνει το εισόδημα των ερωτώμενων αλλά και το εκπαιδευτικό τους επίπεδο τόσο αυξάνεται η αίσθηση πληρότητας. Αντίστοιχα σημαντικά υψηλότερη αίσθηση πληρότητας έχουν οι ηλικιακές ομάδες 17-64 ετών έναντι των 65+ ετών (ιδιαίτερα οι ηλικίες 35-54 ετών έχουν την υψηλότερη αίσθηση πληρότητας) αλλά και τα άτομα των οποίων ο πατέρας απασχολούνταν σε επαγγέλματα της ομάδας Α ή Β έναντι όσων απασχολούνταν σε επαγγέλματα της ομάδας Γ (Πίνακας 13).

Πίνακας 13: Αποτελέσματα μοντέλου πολλαπλής παλινδρόμησης στον παράγοντα «πληρότητα στο παρελθόν και στο παρόν»

Παράμετροι & συγκρίσεις μοντέλου		B συντελεστής	p-value
Σταθερά		3,87	<0,001
Κλίμακα εισοδήματος ³⁷	Κλίμακα 2 vs Κλίμακα 1	-0,04	0,74
	Κλίμακα 3 vs Κλίμακα 1	0,24	0,04
	Κλίμακα 4 vs Κλίμακα 1	0,40	<0,01
	Κλίμακα 5 vs Κλίμακα 1	0,52	<0,001
Εκπαίδευση ερωτώμενων	Μέση vs Κατώτερη	0,29	<0,01
	Ανώτερη vs Κατώτερη	0,41	<0,01
Επάγγελμα πατρός	Ομάδα Α vs Ομάδα Γ	0,22	0,04
	Ομάδα Β vs Ομάδα Γ	0,35	<0,001
Ηλικία ερωτώμενων	17-34 ετών vs 65+	0,36	<0,01
	35-44 ετών vs 65+	0,69	<0,001
	45-54 ετών vs 65+	0,72	<0,001
	55-64 ετών vs 65+	0,53	<0,001

Με βάση τους συντελεστές του μοντέλου παλινδρόμησης ένα άτομο που ανήκει στην υψηλή κλίμακα εισοδήματος, διαθέτει ανώτερη εκπαίδευση, ο πατέρας του ανήκε στη μεσαία επαγγελματική ομάδα και είναι ηλικίας 45-54 ετών συγκεντρώνει μέση τιμή στον δείκτη πληρότητας 5,87 στην 6-βάθμια κλίμακα, η οποία είναι κατά 22% υψηλότερη από τον γενικό μέσο όρο.

«Νιώθω πάρα πολύ ξύπνιος και πάρα πολύ υγιής. Αφού είμαι ξύπνιος τι να κάνω; Να το κρύψω; Κρυβόμουν κάποτε, μην κρυβόμαστε και τώρα».

(Ανδρας, 54 ετών)

37. Κλίμακα 1: έως 750 ευρώ, Κλίμακα 2: 751-1.000 ευρώ, Κλίμακα 3: 1.001-1.500 ευρώ, Κλίμακα 4: 1.501-2.000 ευρώ, Κλίμακα 5: 2.000+ ευρώ.

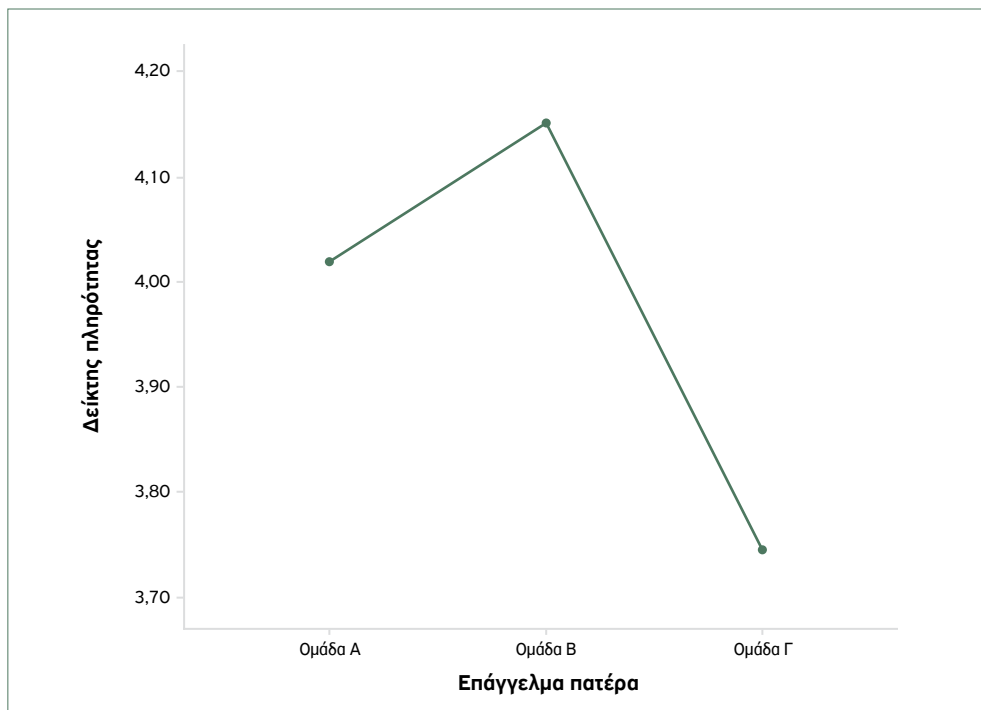
Αντίθετα, ένα άτομο χαμηλού οικογενειακού εισοδήματος, βασικής εκπαίδευσης, ηλικίας 65+ετών που ο πατέρας του απασχολούταν σε επαγγέλματα της ομάδας Γ (τεχνίτες, εργάτες κ.λπ.) συγκεντρώνει μέση τιμή στον δείκτη πληρότητας 3,87 στην 6-βάθμια κλίμακα (19% χαμηλότερα από τον γενικό μέσο όρο και 34% χαμηλότερα από τα παραπάνω άτομα που εμφανίζουν υψηλούς δείκτες).

«Όχι, δυστυχώς! Δυστυχώς, δεν έχω καταφέρει όσα θα ήθελα, ακόμη και τώρα στην ηλικία που είμαι».

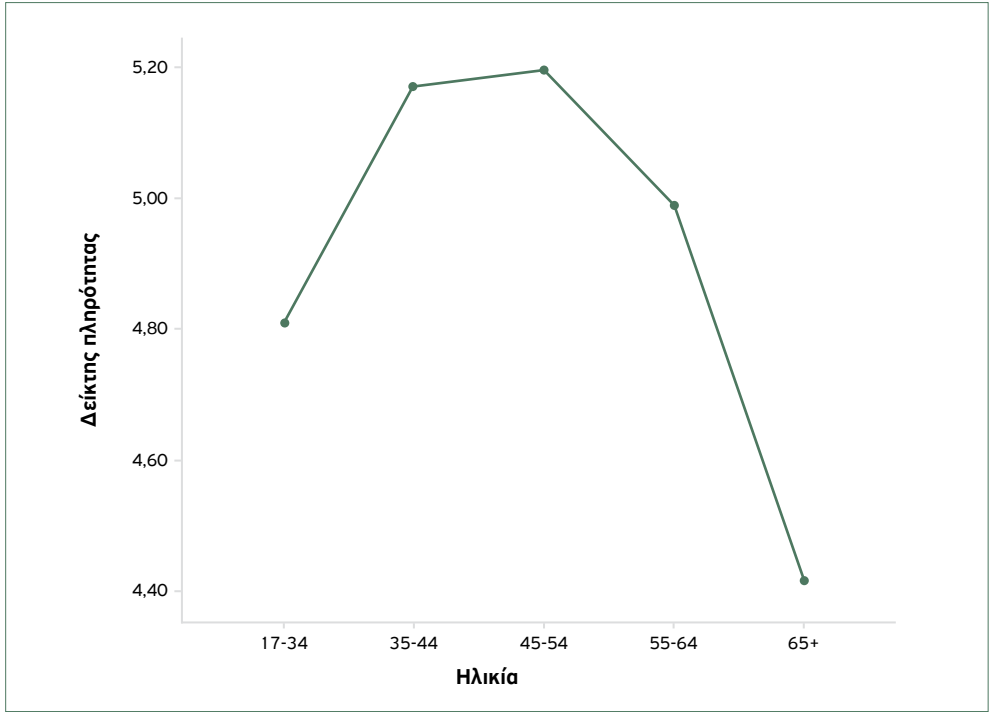
(Ανδρας, 65 ετών συνταξιούχος, ιδιωτικός υπάλληλος)

Τα παραπάνω εμφανίζονται και στα διαγράμματα που ακολουθούν.

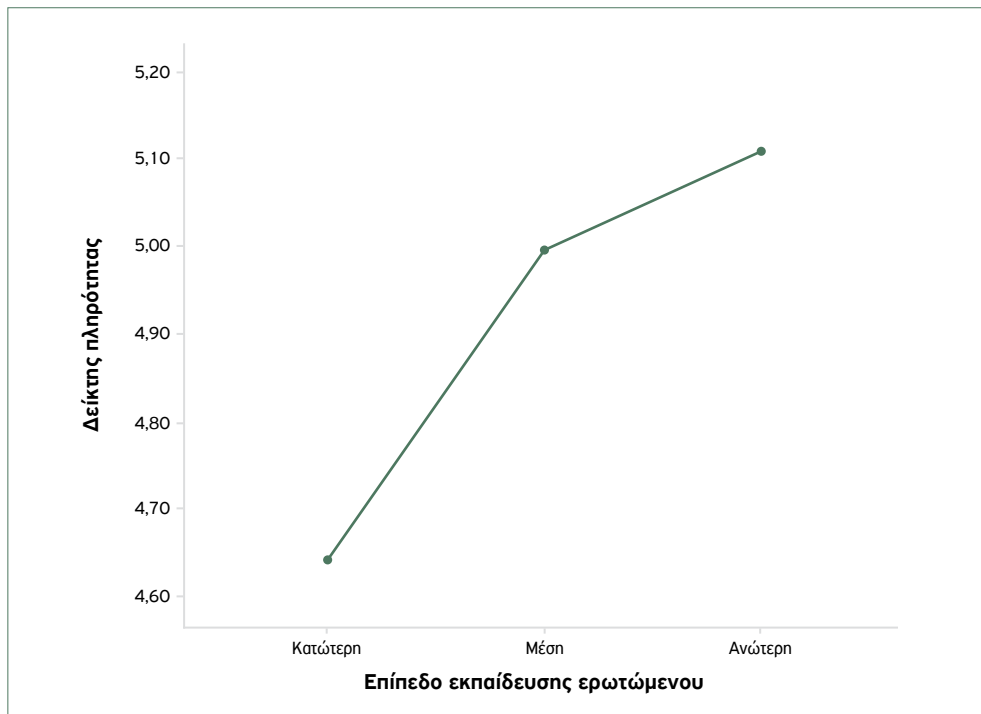
Διάγραμμα 10: Δείκτης πληρότητας και επάγγελμα πατέρα

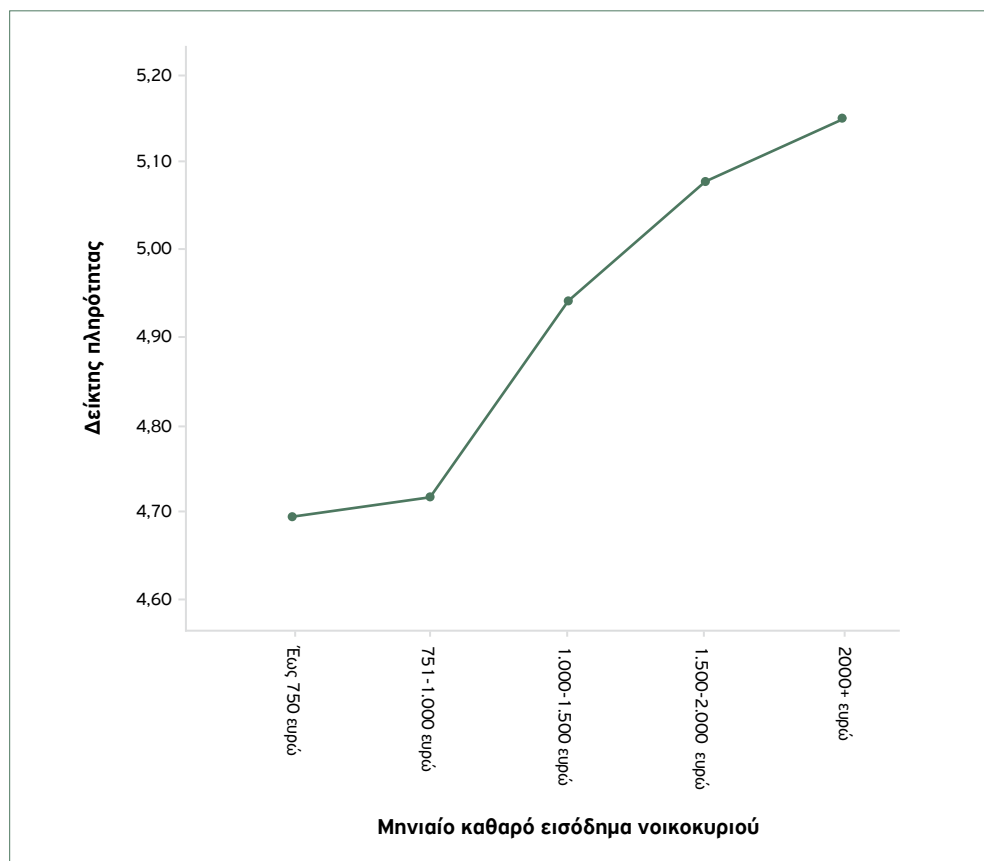
Διάγραμμα 1 1: Δείκτης πληρότητας και ηλικία ερωτώμενων

Διάγραμμα 12: Δείκτης πληρότητας και εκπαίδευση ερωτώμενων

Διάγραμμα 13: Δείκτης πληρότητας και εισόδημα

3. Ενεργητική στάση ζωής

Ο παράγοντας της ενεργητικής στάσης ζωής συσχετίζεται με τις παραμέτρους της ηλικίας, της θέσης των ερωτώμενων στην απασχόληση καθώς και με το ιδιοκτησιακό καθεστώς της κατοικίας τους.

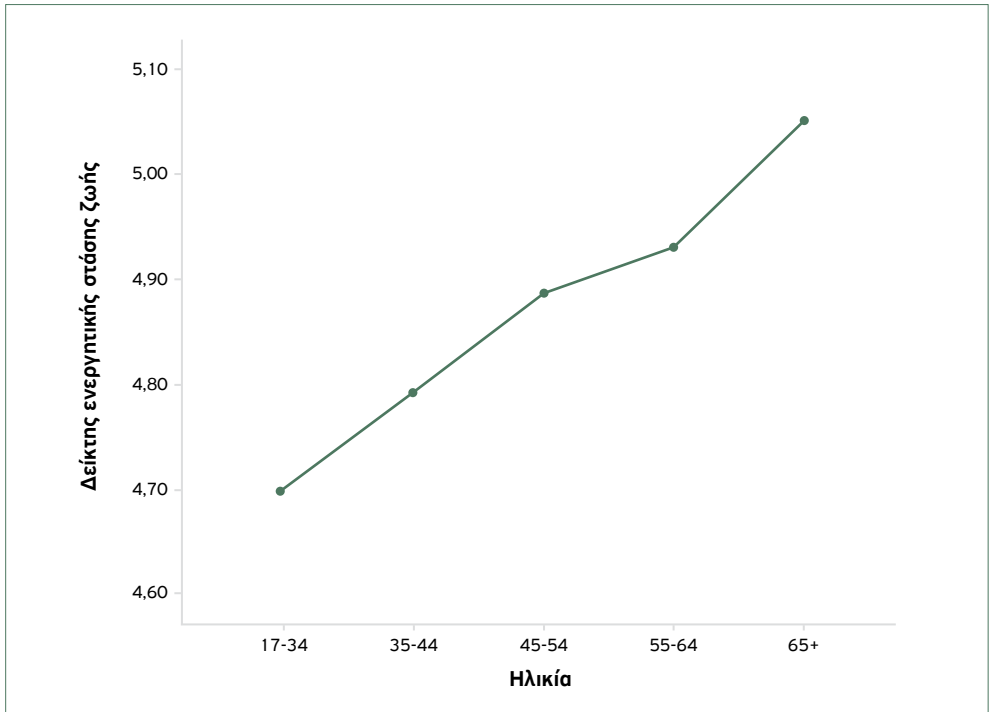
Οι τιμές του δείκτη ενεργητικής στάσης ζωής αυξάνεται σημαντικά στους εργαζομένους έναντι των υπολοίπων, στις ηλικίες 45+ ετών έναντι των νεαρότερων ηλικιών και σε όσους κατοικούν σε ιδιόκτητη κατοικία έναντι των υπολοίπων.

Πίνακας 14: Αποτελέσματα μοντέλου πολλαπλής παλινδρόμησης στον παράγοντα «ενεργητική στάση ζωής»

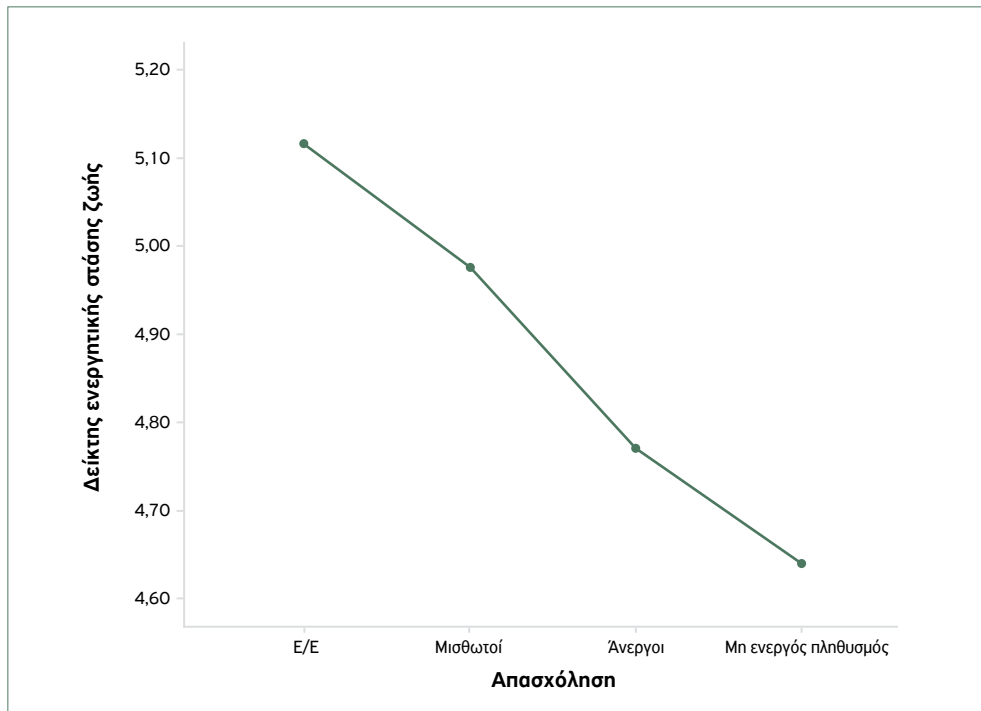
Παράμετροι & συγκρίσεις μοντέλου		B συντελεστής	p-value
Σταθερά		4,34	<0,001
Απασχόληση	E/E vs Mη ενεργός	0,47	<0,001
	Μισθωτοί vs Mη ενεργός	0,33	<0,001
	Άνεργοι vs Mη ενεργός	0,15	0,16
Ιδιοκτησιακό καθεστώς	Ιδιοκτήτες vs Ενοικιαστές	0,23	<0,001
Ηλικία ερωτώμενων	35-44 ετών vs 17-34 ετών	0,15	0,08
	45-54 ετών vs 17-34 ετών	0,22	0,01
	55-64 ετών vs 17-34 ετών	0,25	<0,01
	65+ ετών vs 17-34 ετών	0,38	<0,001

Με βάση τους συντελεστές του μοντέλου παλινδρόμησης ένας ελεύθερος επαγγελματίας 55-64 ετών που κατοικεί σε ιδιόκτητη κατοικία συγκεντρώνει μέση τιμή στον δείκτη ενεργητικής στάσης ζωής 5,29 στην 6-βάθμια κλίμακα, η οποία είναι κατά 8% υψηλότερη από τον γενικό μέσο όρο. Από την άλλη μεριά, ένας νέος φοιτητής που κατοικεί σε ενοικιαζόμενη κατοικία συγκεντρώνει μέση τιμή στον δείκτη πληρότητας 4,34 στην 6-βάθμια κλίμακα (11% χαμηλότερα από τον γενικό μέσο όρο και 18% χαμηλότερα από τα παραπάνω άτομα που εμφανίζουν υψηλούς δείκτες). Τα παραπάνω εμφανίζονται και στα διαγράμματα που ακολουθούν.

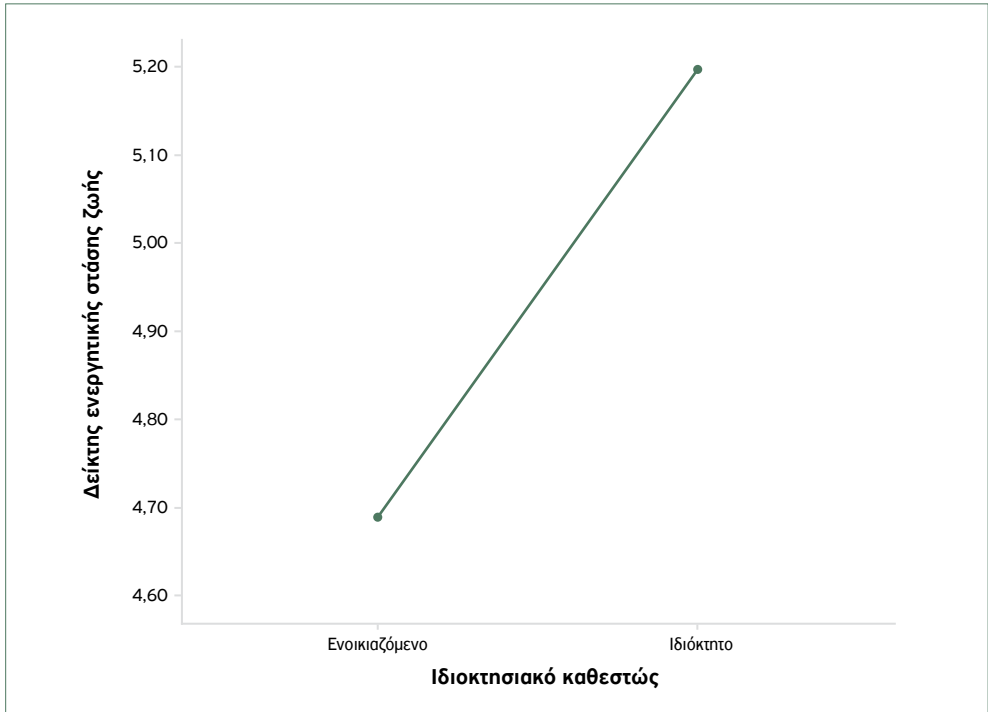
Διάγραμμα 14: Δείκτης ενεργητικής στάσης ζωής και ηλικία ερωτώμενων

Διάγραμμα 15: Δείκτης ενεργητικής στάσης ζωής και απασχόληση

Διάγραμμα 16: Δείκτης ενεργητικής στάσης ζωής και ιδιοκτησιακό καθεστώς

4. Αλληλεγγύη

Ο παράγοντας της αλληλεγγύης συσχετίζεται με το μηνιαίο καθαρό εισόδημα του νοικοκυριού και το επάγγελμα της μητέρας.

Οι τιμές του παράγοντα της αλληλεγγύης μειώνονται σημαντικά στα νοικοκυριά με τα υψηλότερα εισοδήματα αλλά και σε ερωτώμενους των οποίων η μητέρα απασχολούνταν σε επαγγέλματα της ομάδας Γ.

Πίνακας 15: Αποτελέσματα μοντέλου πολλαπλής παλινδρόμησης στον παράγοντα «αλληλεγγύη»

Παράμετροι & συγκρίσεις μοντέλου		B συντελεστής	p-value
Σταθερά		4,95	<0,001
Κλίμακα εισοδήματος ³⁸	Κλίμακα 1 vs Κλίμακα 5	0,36	<0,001
	Κλίμακα 2 vs Κλίμακα 5	0,37	<0,001
	Κλίμακα 3 vs Κλίμακα 5	0,33	<0,001
	Κλίμακα 4 vs Κλίμακα 5	0,29	<0,01
Επάγγελμα μητέρας	Ομάδα Α vs Ομάδα Γ	0,13	0,15
	Ομάδα Β vs Ομάδα Γ	-0,06	0,46
	Νοικοκυρές vs Ομάδα Γ	0,19	<0,01

Ειδικότερα, οι υψηλότερες τιμές αλληλεγγύης εντοπίζονται σε νοικοκυριά χαμηλών εισοδημάτων αλλά και σε ερωτώμενους των οποίων η μητέρα ήταν νοικοκυρά.

«Ε, βέβαια μου έρχονται παραδείγματα. Ας πούμε με τον αδελφό μου, που μιλάω για τα άπειρα που συμβαίνουν με τους μετανάστες και με τις μειονότητες και με τους ανθρώπους που έχουν αυτή τη διαφορετικότητα... Δεν θέλω να φάω, ντρέπομαι να ψωνίσω από το σουπερμάρκετ».

*(Γυναίκα, 59 χρονών, δασκάλα σε δημόσιο σχολείο) –
Ανήκει μόνο στη 2η κατηγορία με μητέρα νοικοκυρά*

«Και σε συνδυασμό με την άλλη αρετή που προσπαθώ να αναπτύξω από πολύ μικρή ηλικία, που είναι να κατανοώ, να προσπαθώ να κατανοήσω τους ανθρώπους και να διαβάσω όχι τη σκέψη αλλά το feeling των ανθρώπων γύρω μου, νομίζω ότι είναι πολύ σημαντικά στοιχεία στο να μπορέσεις –αν έχεις καλές προθέσεις– να βάλεις ένα πετραδάκι, να κάνεις μια μικρή αλλαγή. Γιατί, προφανώς, ένας πολιτικός μόνος του δεν μπορεί να κάνει τίποτα».

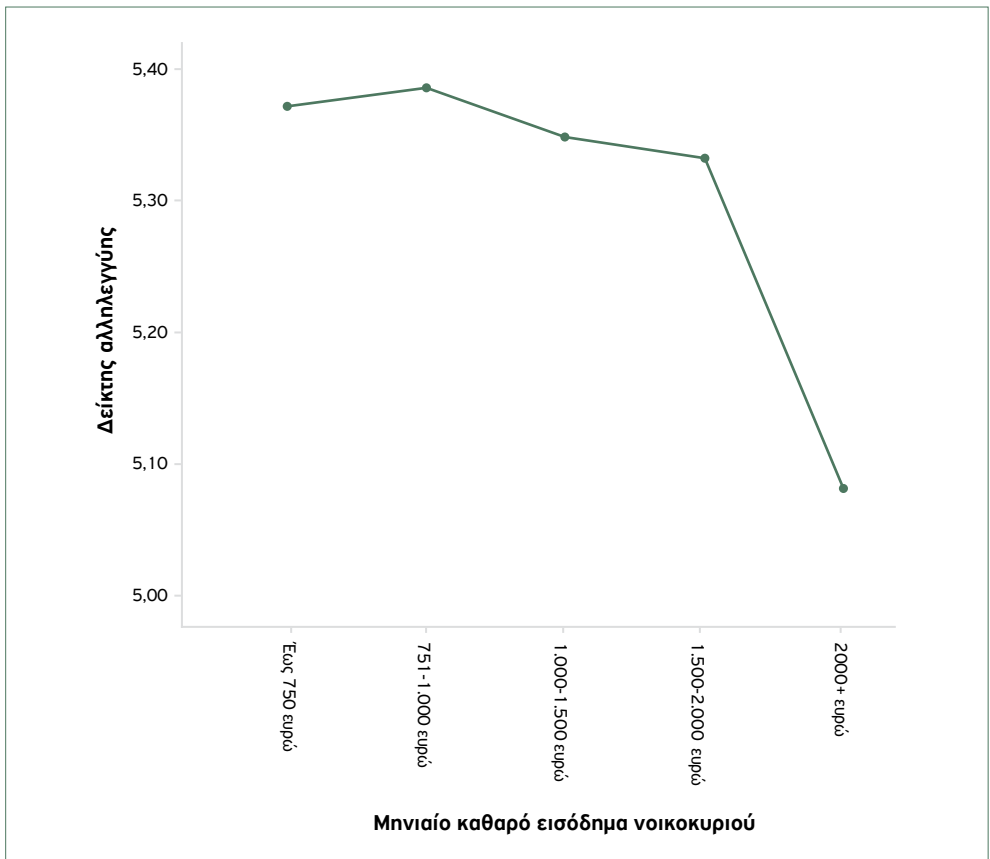
*(Ανδρας, 32 ετών, μουσικός-συνθέτης σε εταιρεία) –
Ανήκει μόνο στη 2η κατηγορία με μητέρα νοικοκυρά.*

38. Κλίμακα 1: έως 750 ευρώ, Κλίμακα 2: 751-1.000 ευρώ, Κλίμακα 3: 1.001-1.500 ευρώ, Κλίμακα 4: 1.501-2.000 ευρώ, Κλίμακα 5: 2.000+ ευρώ.

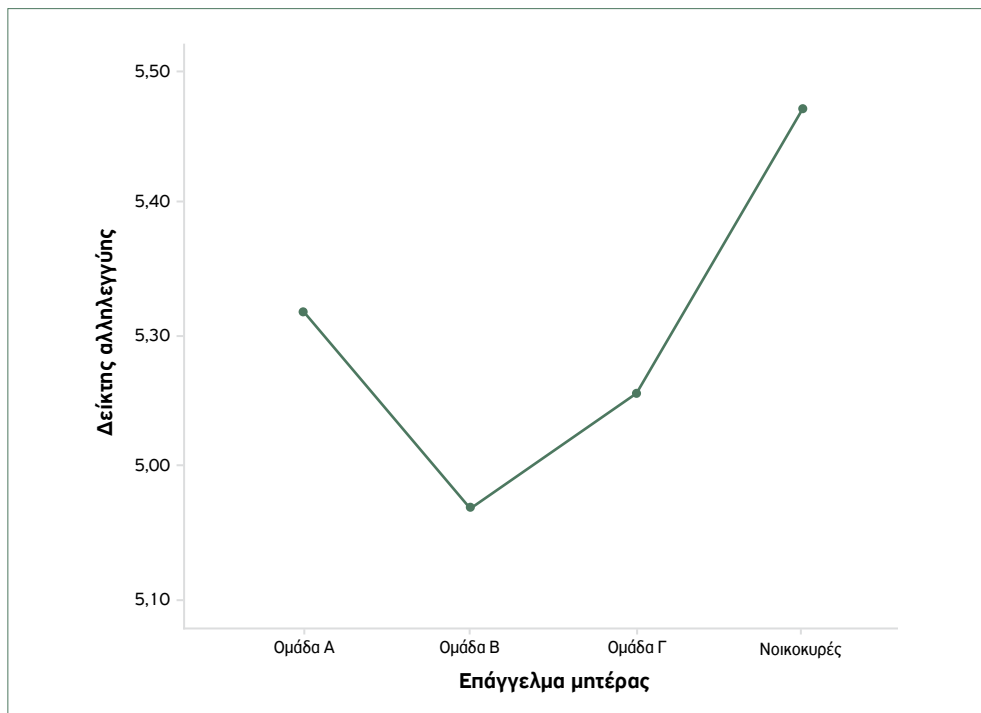
«Ε, αυτό ναι, ενδιαφέρομαι για τους άλλους ανθρώπους».

(Γυναίκα, 62 ετών, μοδίστρα σε επιχείρηση)

Διάγραμμα 17: Δείκτης αλληλεγγύης και εισόδημα

Διάγραμμα 18: Δείκτης αλληλεγγύης και επάγγελμα μπτέρας

Ειδικότερα, όπως φαίνεται και στα διαγράμματα που προηγούνται, ένα άτομο που κατοικεί σε χαμηλών εισοδημάτων νοικοκυριό και η μπτέρα του ήταν νοικοκυρά συγκεντρώνει 5,51 στον δείκτη αλληλεγγύης (3% υψηλότερα από τον γενικό μέσο όρο).

Αντίθετα, ένα άτομο που ανήκει στην υψηλότερη κλίμακα εισοδήματος, αλλά η μπτέρα του απασχολούνταν σε επαγγέλματα της ομάδας Γ έχει τιμή 4,95, ήτοι 7% κάτω από τον γενικό μέσο όρο και 10% χαμηλότερα από τα άτομα που συγκεντρώνουν την υψηλότερη τιμή στον δείκτη.

4

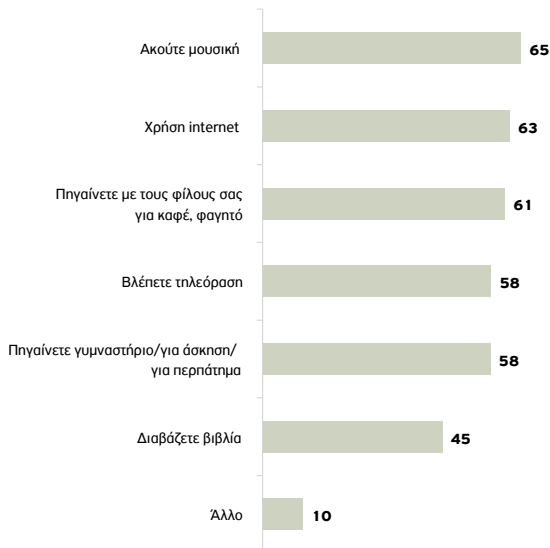
Βιοτικό ύφος και ευτυχία

Στη συνέχεια επιχειρήσαμε να συσχετίσουμε τη μέτρηση της ευτυχίας με ορισμένες διαστάσεις του βιοτικού ύφους των ατόμων του δείγματός μας.

Στον Πίνακα 16, που αφορά τις ενασχολήσεις των ατόμων στον ελεύθερό τους χρόνο με βάση την ηλικία τους, παρατηρούμε πως η ακρόαση μουσικής, η χρήση του διαδικτύου και η έξοδος στην εστίαση είναι κυρίως νεανικές δραστηριότητες, με τον δείκτη να πέφτει όσο οι ηλικίες γίνονται μεγαλύτερες, με μια μικρή εξαίρεση στη μουσική, καθώς οι άνθρωποι άνω των 65 ετών ακούν περισσότερο μουσική (61%) και από τους 55-64 ετών (47%) και από τους 45-54 ετών (60%). Αντίστροφα, η χρήση της τηλεόρασης αυξάνεται όσο ανεβαίνουν και οι ηλικίες, με τους νέους 17-34 ετών να δηλώνουν πως παρακολουθούν τηλεόραση κατά 41% και τους άνω των 65 ετών κατά 79%. Οι υπόλοιπες δραστηριότητες χωρίζονται ακανόνιστα στις προτιμήσεις των ηλικιακών ομάδων.

Πίνακας 16: Ενασχόληση στον ελεύθερο χρόνο ανά ηλικιακή ομάδα

Θα σας διαβάσω μερικές δραστηριότητες και θα ήθελα να μου πείτε με ποιες από αυτές συνηθίζετε να ασχολείστε στον ελεύθερό σας χρόνο την περίοδο αυτή. Πολλαπλές απαντήσεις δυνατές, λίστα απαντήσεων
Βάση: Σύνολο δείγματος

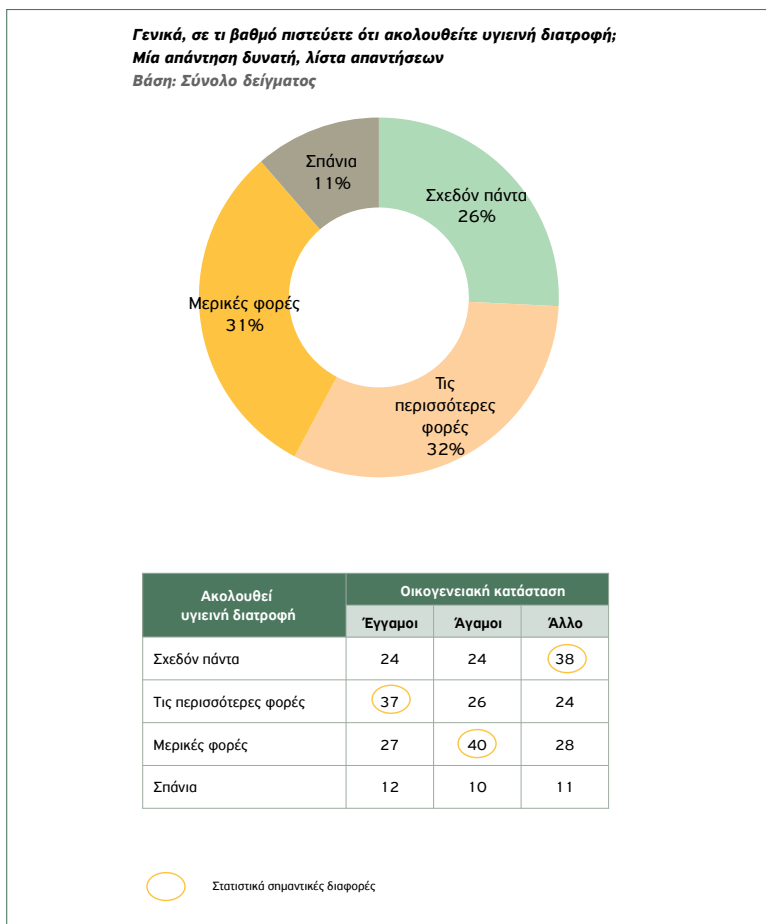

Ενασχόληση στον ελεύθερο χρόνο	Ηλικία				
	17-34	35-44	45-54	55-64	65+
Ακούτε μουσική	81	67	60	47	61
Χρήση internet	80	76	66	58	32
Πηγαίνετε με τους φίλους σας για καφέ, φαγητό	85	62	62	51	39
Βλέπετε τηλεόραση	41	56	53	64	79
Πηγαίνετε γυμναστήριο/για άσκηση/για περπάτημα	66	55	56	58	51
Διαβάζετε βιβλία	47	40	44	39	53
Άλλο	9	12	8	8	12

 Στατιστικά σημαντικές διαφορές

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Πίνακας 17: Αντίληψη για τη διατροφή με βάση την οικογενειακή κατάσταση

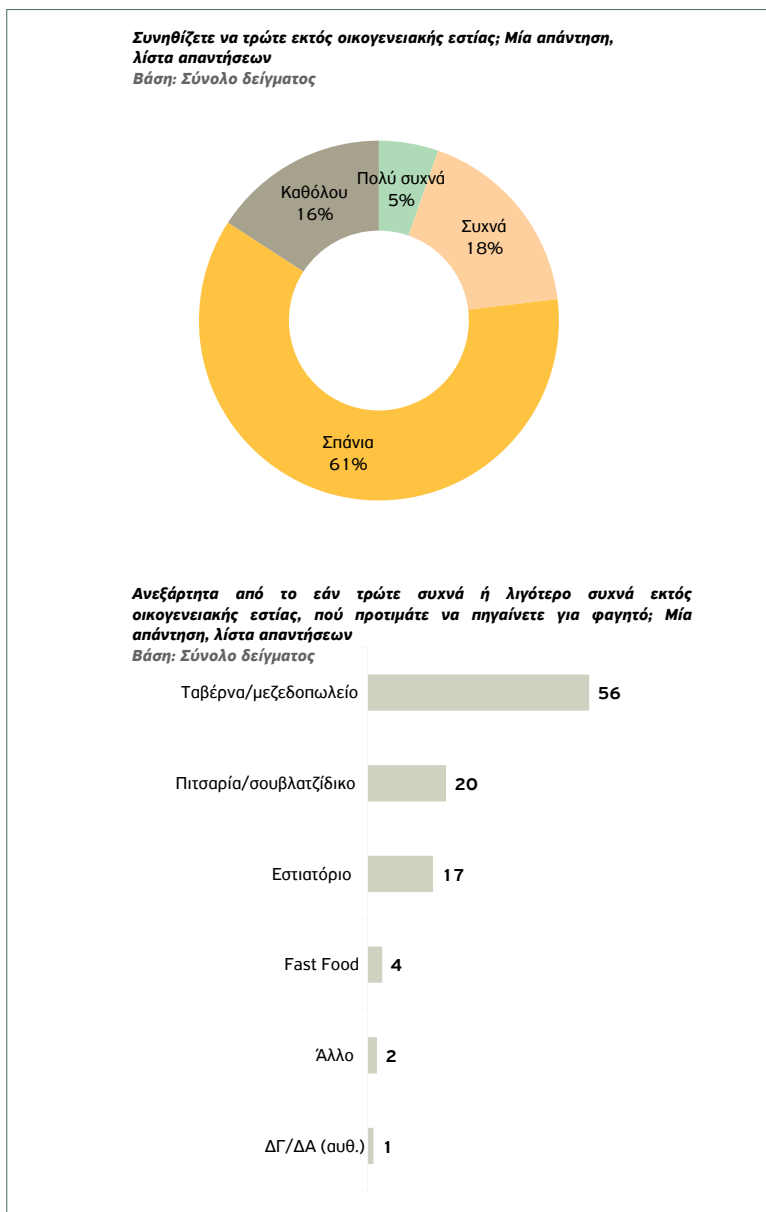

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Ο Πίνακας 17 αποτυπώνει τις απαντήσεις των ανθρώπων στην ερώτηση κατά πόσο τρέφονται υγιεινά ανάλογα με την οικογενειακή τους κατάσταση. Εκεί, παρατηρήθηκε πως όσοι βρίσκονται σε κατάσταση πλην της έγγαμης ή της άγαμης είναι αρκετά πιο προσεκτικοί με τη διατροφή τους, αφού απάντησαν πως σχεδόν πάντα τρώνε υγιεινά (38% έναντι 24% των υπολοίπων). Ότι τις περισσότερες φορές προσέχουν, χωρίς όμως πιστή τήρηση των κανόνων της υγιεινής διατροφής, φαίνεται να δηλώνουν κατά 37% οι παντρεμένοι, κατά 26% οι άγαμοι και κατά 24% όσοι βρίσκονται σε άλλη κατάσταση πλην της έγγαμης ή της άγαμης. Όπως φαίνεται, οι άγαμοι δεν νιώθουν ιδιαίτερη πίεση να προσέξουν τη διατροφή τους, καθώς το 40% της ομάδας αποκρίθηκε πως σπάνια προσέχει, με το αντίστοιχο ποσοστό των εγγάμων να ανέρχεται στο 27% και όσων βρίσκονται σε άλλη κατάσταση στο 28%. Τέλος, ελάχιστοι είναι αυτοί που δήλωσαν πως ποτέ δεν προσέχουν τη διατροφή τους, σημειώνοντας ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά (12%, 10% και 11% αντίστοιχα).

Στο Διάγραμμα 19, το οποίο αφορά τις συνήθειες φαγητού των Ελλήνων εκτός σπιτιού, παρατηρούμε πως η πλειονότητα των πολιτών (61%) δήλωσε πως σπάνια βγαίνει για φαγητό. Όταν το κάνει όμως, πάλι οι απόψεις ως προς το τι είδους μαγαζί προτιμούν συγκλίνουν σε μεγάλο βαθμό, με το 56% να επιλέγει ταβέρνα/μεζεδοπωλείο.

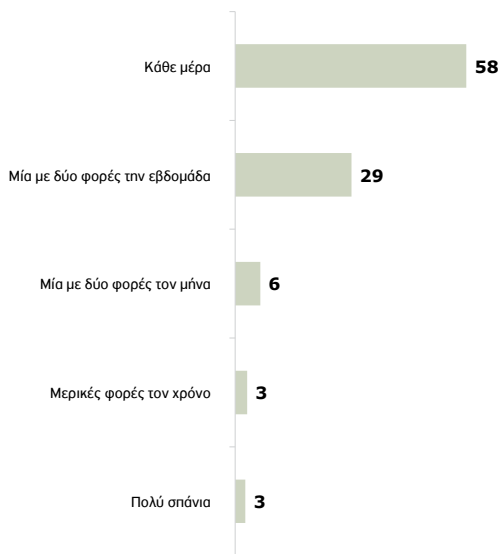
Διάγραμμα 19: Διατροφικές συνήθειες των Ελλήνων εκτός σπιτιού

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Πίνακας 18: Συχνότητα επικοινωνίας με φίλους ή συγγενείς

*Πόσο συχνά επικοινωνείτε (τηλεφωνικά ή από κοντά) με τους φίλους/συγγενείς σας;
Μία απάντηση, λίστα απαντήσεων Βάση: Σύνολο δείγματος*

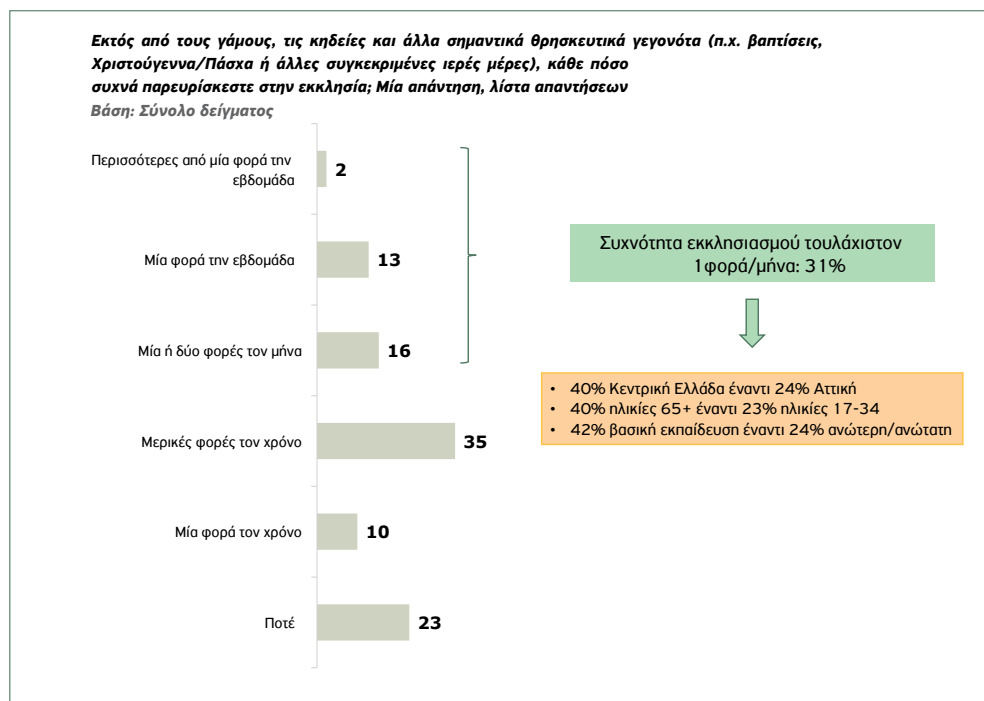
Συχνότητα επικοινωνίας με φίλους/συγγενείς	Φύλο		Οικογενειακή κατάσταση		
	Άνδρες	Γυναίκες	Έγγαμοι	Άγαμοι	Άλλο
Κάθε μέρα	52	65	52	71	54
Μία με δύο φορές την εβδομάδα	33	26	33	22	32
Μία με δύο φορές τον μήνα	7	6	7	4	8
Μερικές φορές τον χρόνο	5	1	4	1	4
Πολύ σπάνια	3	2	3	2	2

○ Στατιστικά σημαντικές διαφορές

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Αντίστοιχα, στην ερώτηση σχετικά με το πόσο συχνά επικοινωνούν οι Έλληνες με φίλους ή συγγενείς, φανερώνεται μια γενικότερη τάση επικοινωνίας του πληθυσμού, με το 58% να αποκρίνεται πως το κάνει κάθε μέρα. Συγκεκριμένα, το φύλο που επικοινωνεί καθημερινά περισσότερο με τους οικείους του είναι οι γυναίκες, με 65% έναντι 52% των αντρών, ενώ ανάλογα με την οικογενειακή κατάσταση, αυτοί που επικοινωνούν περισσότερο είναι οι άγαμοι, με 71% έναντι 52% των παντρεμένων και 54% όσων βρίσκονται σε άλλη κατάσταση.

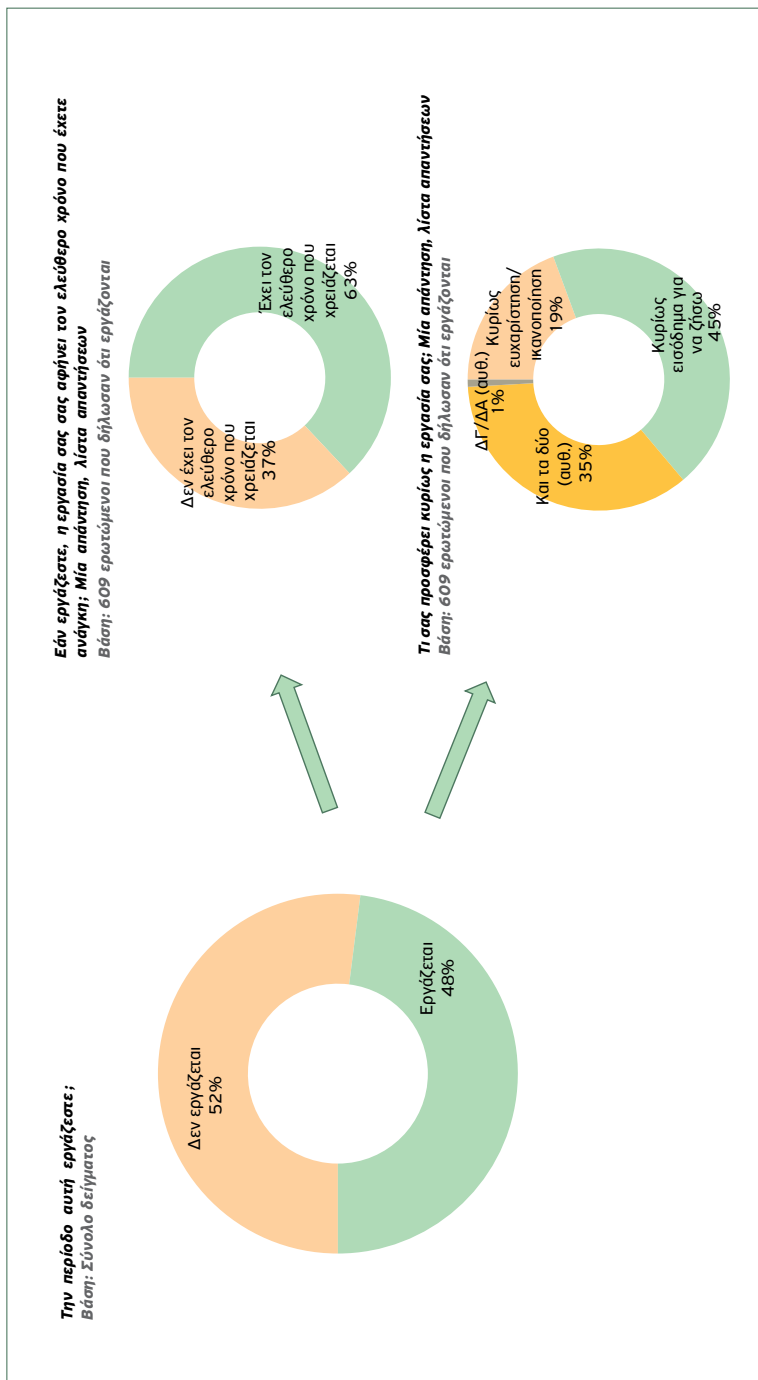
Διάγραμμα 20: Συχνότητα εκκλησιασμού

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Όσον αφορά τον εκκλησιασμό των Ελλήνων, το Διάγραμμα 20 παρουσιάζει ιδιαίτερω ενδιαφέροντα στοιχεία. Συγκεκριμένα, η ερώτηση ήταν: «Εκτός από τους γάμους, τις κηδείες και άλλα σημαντικά θρησκευτικά γεγονότα (π.χ. βαπτίσεις, Χριστούγεννα/Πάσχα ή άλλες συγκεκριμένες ιερές μέρες), κάθε πόσο συχνά παρευρίσκεστε στην εκκλησία;». Η απάντηση που έλαβαν συχνότερα οι ερευνητές ήταν «Μερικές φορές τον χρόνο» (35%). Ωστόσο, μεγάλα ποσοστά συγκέντρωσαν και οι απαντήσεις: «Ποτέ» (23%), «Μία ή δύο φορές τον μήνα» (16%) και «Μία φορά την εβδομάδα» (13%). Οι τελευταίες δύο απαντήσεις όμως θα συγκέντρωναν πολύ μεγαλύτερο ποσοστό αν είχαν αποκλειστεί ορισμένες κοινωνικές ομάδες. Αρχικά, σημαντική απόκλιση παρουσίασαν οι απαντήσεις των κατοίκων Κεντρικής Ελλάδας σε σχέση με αυτών της Αττικής, με τους πρώτους να πηγαίνουν στην εκκλησία τουλάχιστον μία φορά τον μήνα σε ποσοστό 40% και τους δεύτερους σε ποσοστό 24%. Διαφοροποίηση όσον αφορά τις απαντήσεις σε αυτή την ερώτηση καταγράφεται και σε σχέση με την ηλικία, καθώς οι άνθρωποι άνω των 65 ετών δήλωσαν κατά 40% ότι παρίστανται στην Εκκλησία συχνά, ενώ τα άτομα ηλικίας 17-34 ετών μόλις κατά 23%. Τέλος, ειδοποιό διαφορά για τη συχνότητα επίσκεψης στους ιερούς ναούς συνιστά και το επίπεδο της εκπαίδευσης, με τους πολίτες που έχουν βασική εκπαίδευση να δηλώνουν πως πηγαίνουν στην εκκλησία τουλάχιστον μία φορά το μήνα κατά 42%, ενώ με όσους που έχουν αποφοιτήσει από πανεπιστήμιο κατά 24%.

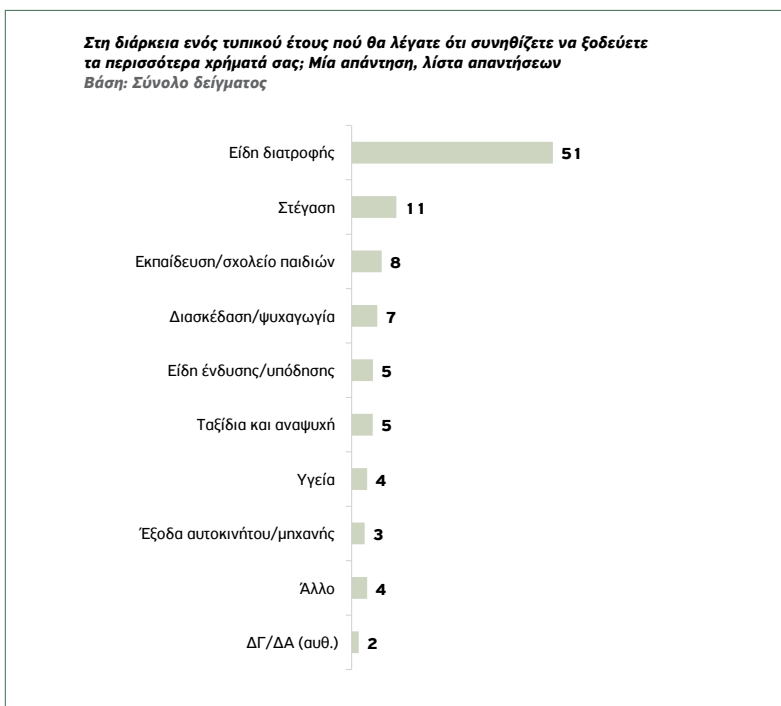
Διάγραμμα 21: Εργασία και προσφορά της

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

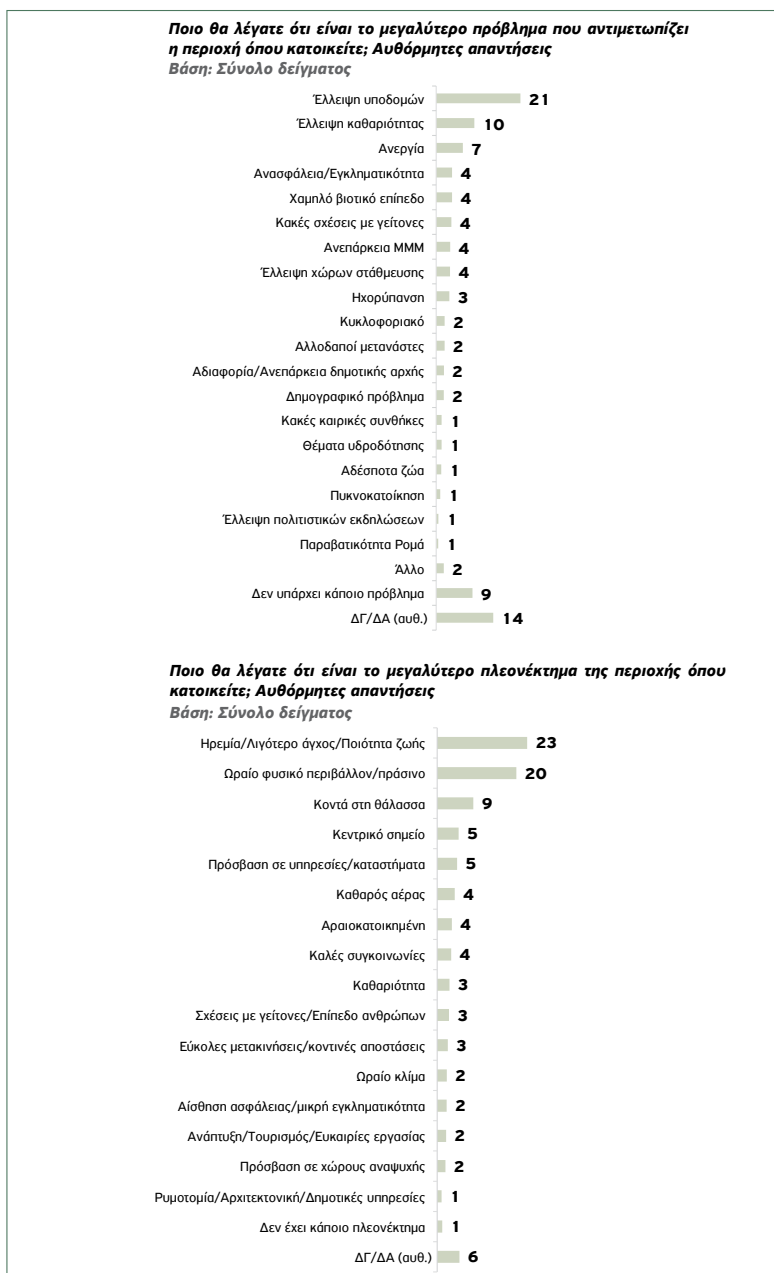
Το Διάγραμμα 21 παρουσιάζει στοιχεία σχετικά με την εργασία και την αντιλαμβανόμενη προσφορά της. Πιο συγκεκριμένα, στην ερώτηση: «Την περίοδο αυτή εργάζεστε;» το 52% του συνολικού δείγματος απάντησε πως δεν εργάζεται, ενώ θετικά απάντησε το 48%. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, πως πάνω από το μισό δείγμα αποτελείται από άνεργους τη δεδομένη χρονική στιγμή. Από το πλήθος των εργαζομένων τη δεδομένη στιγμή, το 63% δήλωσε πως έχει τον ελεύθερο χρόνο που χρειάζεται, ενώ το 37% πως δεν τον έχει. Ακόμα, από το πλήθος των εργαζομένων οι περισσότεροι απάντησαν πως η εργασία τους τους προσφέρει κυρίως μόνο το εισόδημα για να ζήσουν (45%), ενώ το 35% απάντησε πως τους προσφέρει και εισόδημα και ευχαρίστηση σε μία ισορροπία. Το 19% απάντησε πως τους προσφέρει μόνο ευχαρίστηση/ικανοποίηση και το 1% απάντησε πως δεν γνωρίζει/δεν απαντά.

Διάγραμμα 22: Συνήθειες όσον αφορά τα έξοδα

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Διάγραμμα 23: Προβλήματα και πλεονεκτήματα στην περιοχή κατοικίας

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Στην ανάλυση εξόδων (Διάγραμμα 22) παρατηρούμε πως στην ερώτηση «Στη διάρκεια ενός τυπικού έτους πού θα λέγατε ότι συνηθίζετε να ξοδεύετε τα περισσότερα χρήματά σας;» το συντριπτικό ποσοστό του 51%, δηλαδή περισσότεροι από τους μισούς ερωτώμενους, δήλωσαν πως ξοδεύουν το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων στα είδη διατροφής. Όλες οι υπόλοιπες κατηγορίες ακολουθούν με μεγάλη διαφορά. Αμέσως επόμενη στην κατάταξη είναι η στέγαση με ποσοστό 11%, η εκπαίδευση και το σχολείο των παιδιών με 8%, η διασκέδαση/ψυχαγωγία με 7%, τα είδη ένδυσης/υπόδησης και τα ταξίδια αναψυχής με 5%, η υγεία και «άλλο» με 4%, τα έξοδα αυτοκινήτου/μηχανής με 3%, ενώ δεν γνωρίζει/δεν απαντά το 2%.

Περνώντας σε άλλη κατηγορία, το Διάγραμμα 23 παρουσιάζει το πώς αντιλαμβάνονταν οι ερωτώμενοι τα προβλήματα ή τα πλεονεκτήματα της περιοχής κατοικίας τους. Στην ερώτηση: «Ποιο θα λέγατε ότι είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα στην περιοχή όπου κατοικείτε;» πρώτη θέση με ποσοστό 21% είχε το πρόβλημα της έλλειψης υποδομών και ακολουθούν με 10% η έλλειψη καθαριότητας, με 7% η ανεργία, με 4% η ανασφάλεια και εγκληματικότητα και με 4% το χαμηλό βιοτικό επίπεδο. Αξιοσημείωτο είναι ότι ένα ποσοστό 9% των ερωτηθέντων απάντησε πως δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα στην περιοχή όπου κατοικούν, ενώ ένα ποσοστό 14% επέλεξε την απάντηση «Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ». Η ανεπάρκεια των ΜΜΜ, η έλλειψη χώρων στάθμευσης και οι κακές σχέσεις με γείτονες κατέγραψαν το ίδιο ποσοστό (4%).

Στον αντίποδα, όταν ρωτήθηκαν για το μεγαλύτερο πλεονέκτημα της περιοχής στην οποία κατοικούν, οι περισσότεροι (23%) απάντησαν πως είναι η ηρεμία, το λιγότερο άγχος και η ποιότητα ζωής. Τη δεύτερη θέση με ποσοστό 20% καταλαμβάνει το ωραίο φυσικό περιβάλλον και το πράσινο. Ακόμη, ένα σημαντικό ποσοστό (9%) δήλωσε πως το μεγαλύτερο πλεονέκτημα είναι ότι η περιοχή κατοικίας είναι κοντά στην θάλασσα, ένα 5% ότι είναι σε κεντρικό σημείο και ακόμα ένα 5% ότι έχει πρόσβαση σε υπηρεσίες και καταστήματα. Μόνο ένα μικρό ποσοστό (1%) πιστεύει ότι η περιοχή όπου κατοικεί δεν έχει κανένα πλεονέκτημα, ενώ μόνο το 6% δήλωσε πως δεν γνωρίζει ή δεν απάντησε.

Συγκρίνοντας τις απαντήσεις για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα, παρατηρούμε ότι πολύ μεγαλύτερο ποσοστό δεν μπορεί να αναγνωρίσει ένα κυρίαρχο μειονέκτημα (9%) από ό,τι ένα κυρίαρχο πλεονέκτημα (1%) της περιοχής στην οποία κατοικεί. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, πως ακόμα και σε περιοχές όπου υπάρχει ηρεμία, λιγότερο άγχος και καλύτερη ποιότητα ζωής ή ωραίο φυσικό περιβάλλον υπάρχουν προβλήματα υποδομών, έλλειψη καθαριότητας και ανεπάρκεια θέσεων εργασίας.

Πίνακας 19: Προβλήματα και πλεονεκτήματα στην περιοχική κατοικίας
(ανά περιοχική κατοικίας)

Ποιο θα λέγατε ότι είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η περιοχική όπου κατοικείτε; Αυθόρμητες απαντήσεις
Βάση: Σύνολο δείγματος

Μεγαλύτερο πρόβλημα (Top 5)	Σύνολο	Περιοχική κατοικίας			
		Αττική	Β. Ελλάδα	Κ. Ελλάδα	Αιγαίο/Κρήτη
Έλλειψη υποδομών	21	17	23	25	24
Έλλειψη καθαριότητας/ Περιβαλλοντική υποβάθμιση	10	12	8	9	8
Ανεργία	7	1	12	9	4
Ανασφάλεια/ Εγκληματικότητα	4	9	1	1	4
Χαμηλό βιοτικό επίπεδο/ Οικονομικά προβλήματα	4	2	5	5	6

Ποιο θα λέγατε ότι είναι το μεγαλύτερο πλεονέκτημα της περιοχικής όπου κατοικείτε; Αυθόρμητες απαντήσεις
Βάση: Σύνολο δείγματος

Μεγαλύτερο πλεονέκτημα (Top 5)	Σύνολο	Περιοχική κατοικίας			
		Αττική	Β. Ελλάδα	Κ. Ελλάδα	Αιγαίο/Κρήτη
Ηρεμία/Λιγότερο άγχος/Ποιότητα ζωής	23	23	21	24	25
Ωραίο φυσικό περιβάλλον/ τοποθεσία/πράσινο	20	20	21	20	18
Κοντά στη θάλασσα	9	7	6	16	10
Κεντρικό σημείο	5	5	7	5	3
Εύκολη πρόσβαση σε υπηρεσίες/καταστήματα	5	7	6	2	6

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Συνεχίζοντας στο κομμάτι της κατοικίας, στον Πίνακα 19 εμφανίζονται τα προβλήματα και τα πλεονεκτήματα που εντοπίζουν οι ερωτώμενοι στην περιοχική κατοικίας τους ανά τόπο κατοικίας. Τα πέντε μεγαλύτερα προβλήματα, σύμφωνα με τις απαντήσεις (οι ερωτώμενοι έπρεπε να δηλώσουν μόνο ένα μειονέκτημα της περιοχής όπου διαμένουν), είναι: η έλλει-

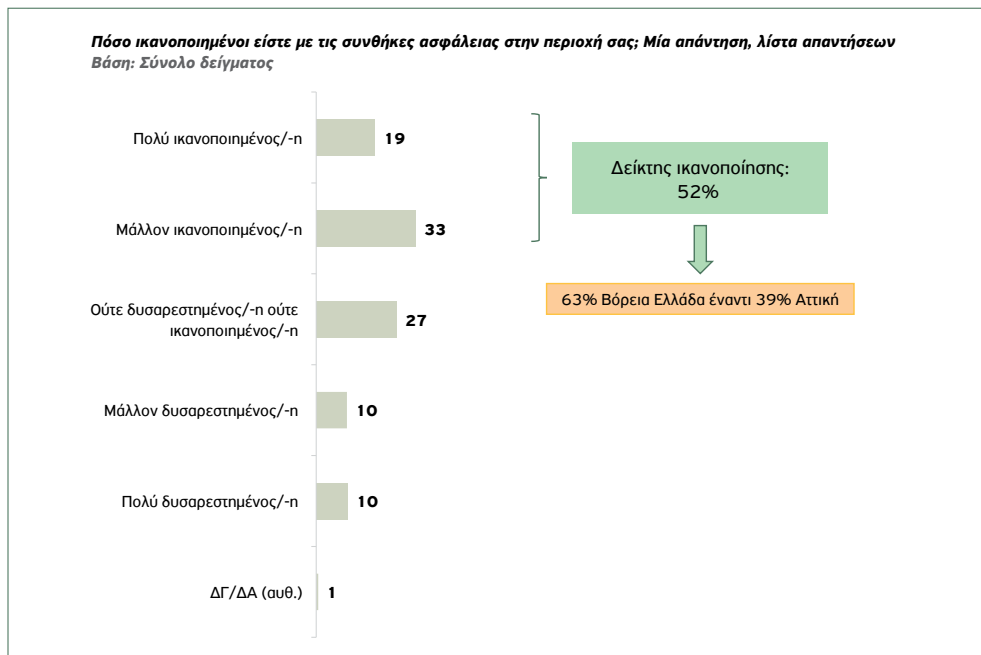
ψη υποδομών (21%), η έλλειψη καθαριότητας και η περιβαλλοντική υποβάθμιση (10%), η ανεργία (7%), η ανασφάλεια και η εγκληματικότητα (4%), και το χαμηλό βιοτικό επίπεδο (4%). Τα ποσοστά αυτά αλλάζουν ανάλογα με την περιοχική κατοικίας (Αττική, Βόρεια Ελλάδα, Κεντρική Ελλάδα, Αιγαίο/Κρήτη) και οι απαντήσεις των ερωτώμενων διαφοροποιούνται ανάλογα με τον τόπο διαμονής. Το νούμερο 1 πρόβλημα, το κυρίαρχο μειονέκτημα που εντόπισαν οι ερωτώμενοι σε όλες τις περιοχές είναι το πρόβλημα της έλλειψης υποδομών, ειδικά στην Κεντρική Ελλάδα (25%), στο Αιγαίο/Κρήτη (24%), στη Βόρεια Ελλάδα (23%) αλλά και στην Αττική (17%). Το δεύτερο σε σειρά μεγαλύτερο μειονέκτημα της περιοχής διαμονής για τους διαμένοντες σε Αττική, Αιγαίο/Κρήτη και Κεντρική Ελλάδα ήταν αυτό της έλλειψης καθαριότητας, με ποσοστό αρκετά υψηλό στην Αττική (12%), 9% στην Κεντρική Ελλάδα και 8% στο Αιγαίο/Κρήτη. Αντίθετα, στη Βόρεια Ελλάδα το δεύτερο μεγαλύτερο μειονέκτημα είναι η ανεργία με ποσοστό 12% και ακολουθεί η έλλειψη καθαριότητας με 8%. Στην Κεντρική Ελλάδα το πρόβλημα της ανεργίας είναι εξίσου ισχυρό με το πρόβλημα της έλλειψης καθαριότητας και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, αφού και τα δύο συγκεντρώνουν το ίδιο ποσοστό (9%). Το τρίτο μεγαλύτερο μειονέκτημα για τους ερωτηθέντες που διαμένουν στην Αττική ήταν η ανασφάλεια/εγκληματικότητα με ποσοστό 9%, πρόβλημα το οποίο στο Αιγαίο/Κρήτη συγκέντρωσε μόνο 4%, ενώ στη Βόρεια και την Κεντρική Ελλάδα το ίδιο μειονέκτημα συγκέντρωσε το πολύ χαμηλό ποσοστό του 1%. Συνεπώς, οι διαμένοντες στην Αττική νιώθουν σχετικά έντονα την ανασφάλεια/εγκληματικότητα σε σχέση με τους διαμένοντες στη Βόρεια και την Κεντρική Ελλάδα. Παρατηρούμε ακόμα πως, ενώ το μειονέκτημα της ανεργίας, όπως αναφέρθηκε και πριν, συγκέντρωσε υψηλά ποσοστά σε Βόρεια Ελλάδα (12%) και Κεντρική Ελλάδα (9%), στους διαμένοντες στην Αττική συγκέντρωσε μόνο το πολύ χαμηλό ποσοστό του 1%, και στις περιοχές της Κρήτης και του Αιγαίου του 4%. Αντίθετα, στην περιοχική της Κρήτης και του Αιγαίου έχει υψηλό ποσοστό (6%) το μειονέκτημα του χαμηλού βιοτικού επιπέδου και των οικονομικών προβλημάτων, και ακολουθούν η Κεντρική και η Βόρεια Ελλάδα με 5%, ενώ η Αττική βρίσκεται πολύ χαμηλότερα με ποσοστό 2%. Το μεγαλύτερο πρόβλημα έλλειψης υποδομών, σύμφωνα με τα στατιστικά, το αντιμετωπίζει η Κεντρική Ελλάδα (25%), το μεγαλύτερο πρόβλημα καθαριότητας η Αττική (12%), τη μεγαλύτερη ανεργία η Βόρεια Ελλάδα (12%), τη μεγαλύτερη ανασφάλεια και εγκληματικότητα η Αττική (9%) και το πιο χαμηλό βιοτικό επίπεδο με τα περισσότερα οικονομικά προβλήματα το Αιγαίο και η Κρήτη (6%). Στην ερώτηση: «Ποιο είναι το μεγαλύτερο πλεονέκτημα της περιοχής όπου κατοικείτε;» οι απαντήσεις των ερωτώμενων συγκλίνουν αρκετά ασχέτως περιοχής διαμονής. Τα πέντε μεγαλύτερα πλεονεκτήματα, σύμφωνα με τις απαντήσεις (οι ερωτώμενοι έπρεπε να απαντήσουν μόνο ένα πλεονέκτημα της περιοχής όπου διαμένουν), είναι: η ηρεμία, το λιγότερο άγχος και η ποιότητα ζωής με ποσοστό 23%, το ωραίο φυσικό περιβάλλον/τοποθεσία/πράσινο με 20%, η κοντινή απόσταση

από τη θάλασσα με 9%, το κεντρικό σημείο με 5% και η εύκολη πρόσβαση σε υπηρεσίες και καταστήματα με ποσοστό 5%. Οι περισσότεροι ερωτώμενοι με περιοχή διαμονής Κρήτη/Αιγαίο, Κεντρική Ελλάδα και Αττική απάντησαν πως το σημαντικότερο πλεονέκτημα της περιοχής κατοικίας είναι η ηρεμία, το λιγότερο άγχος και η ποιότητα ζωής, ενώ δεύτερο σε κατάταξη στις ίδιες περιοχές είναι το ωραίο φυσικό περιβάλλον/τοποθεσία/πράσινο. Στη Βόρεια Ελλάδα τις δύο πρώτες θέσεις κατέχει πάλι το πλεονέκτημα της ηρεμίας και του ωραίου φυσικού περιβάλλοντος, με το ίδιο ποσοστό (και τα δύο συγκέντρωσαν από 21%). Βέβαια, πρόβλημα φαίνεται να υπάρχει στην Κεντρική Ελλάδα, όπου τα ποσοστά δείχνουν ότι δεν υπάρχει εύκολη πρόσβαση σε υπηρεσίες και καταστήματα, αφού μόνο το 2% είπε πως αυτό είναι το πλεονέκτημα, και στην Κρήτη/Αιγαίο, όπου μόνο το 3% έθεσε ως πλεονέκτημα ότι βρίσκονται σε κεντρικό σημείο. Οπότε, στην Αττική παρατηρούμε, σύμφωνα με τις απαντήσεις των ερωτώμενων, πρόβλημα έλλειψης υποδομών, έλλειψη καθαριότητας, ανασφάλεια και εγκληματικότητα, συγχρόνως όμως και ηρεμία, ποιότητα ζωής, ωραίο φυσικό περιβάλλον και εύκολη πρόσβαση σε καταστήματα και υπηρεσίες. Για τη Βόρεια Ελλάδα παρατηρούμε έλλειψη υποδομών, ανεργία και έλλειψη καθαριότητας, αλλά και ηρεμία, ωραίο φυσικό περιβάλλον και κεντρικό σημείο. Για την Κεντρική Ελλάδα παρατηρούμε έλλειψη υποδομών, ανεργία και έλλειψη καθαριότητας, αλλά και ηρεμία, λιγότερο άγχος, ωραίο φυσικό περιβάλλον, εύκολη πρόσβαση σε θάλασσα. Τέλος, για τις περιοχές του Αιγαίου και της Κρήτης παρατηρούμε έλλειψη υποδομών, έλλειψη καθαριότητας και χαμηλό βιοτικό επίπεδο, αλλά ηρεμία, λιγότερο άγχος, ωραίο φυσικό περιβάλλον και εύκολη πρόσβαση σε θάλασσα.

Στο Διάγραμμα 24 παρατηρούμε και τα δεδομένα για την ικανοποίηση των ερωτώμενων από τις συνθήκες ασφάλειας στην περιοχή όπου διαμένουν. Συγκεκριμένα, στην ερώτηση «Πόσο ικανοποιημένοι είστε από τις συνθήκες ασφάλειας στην περιοχή σας;», οι περισσότεροι (33%) από τους ερωτηθέντες απάντησαν πως είναι μάλλον ικανοποιημένοι/ες. Αμέσως μετά, το 27% απάντησε πως δεν είναι ούτε δυσαρεστημένοι/ες ούτε ικανοποιημένοι/ες, το 19% πως είναι πολύ ικανοποιημένοι/ες, ένα 10% απάντησε πως είναι μάλλον δυσαρεστημένοι/ες και ακόμα ένα 10% πως είναι πολύ δυσαρεστημένοι/ες (1% απάντησαν ΔΓ/ΔΑ). Παρατηρούμε πως ο δείκτης ικανοποίησης που αθροίζει το ποσοστό των μάλλον ικανοποιημένων και των πολύ ικανοποιημένων αγγίζει το 52%, που σημαίνει ότι λίγοι παραπάνω από τους μισούς ερωτηθέντες του συνολικού πλήθους είναι ικανοποιημένοι με τις συνθήκες ασφάλειας στην περιοχή τους. Βέβαια, υπάρχει διαφοροποίηση ποσοστών ανάλογα με την περιοχή κατοικίας. Πιο συγκεκριμένα, από το 52% των ικανοποιημένων με τις συνθήκες ασφάλειας στην περιοχή τους, το 63% κατοικεί στη Βόρεια Ελλάδα, ενώ μόνο το 39% στην Αττική, γεγονός που αποδεικνύει ότι οι πολίτες που κατοικούν στη

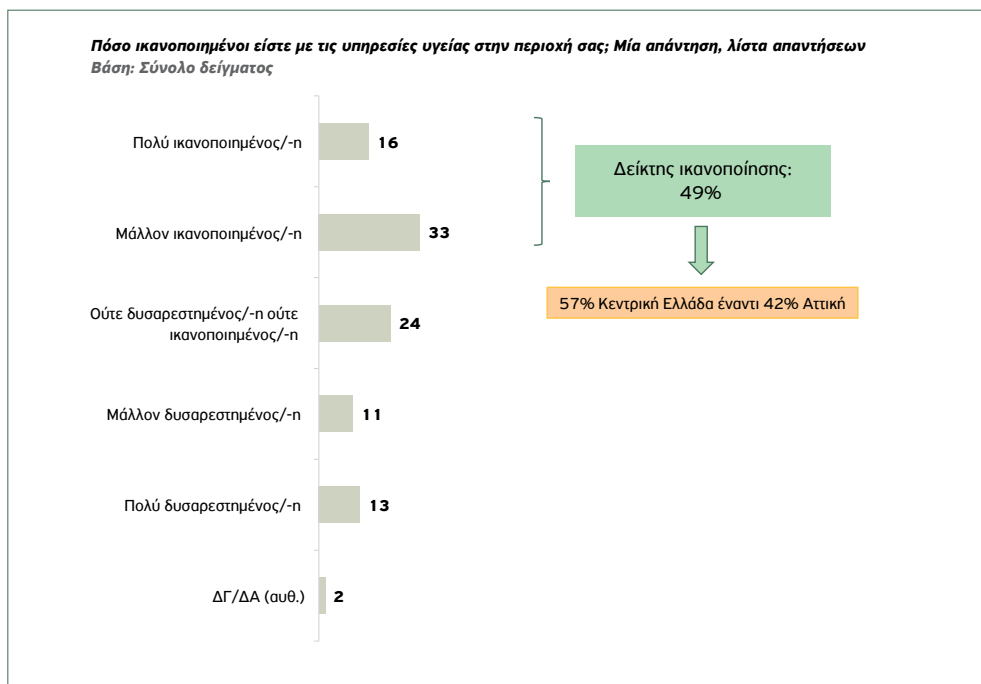
Βόρεια Ελλάδα είναι σε μεγαλύτερο βαθμό ικανοποιημένοι/ες με τις συνθήκες ασφάλειας από αυτούς που κατοικούν στην Αττική, αφού το ποσοστό είναι μεγαλύτερο στη Βόρεια Ελλάδα σε σύγκριση με αυτό της Αττικής κατά 23 ποσοστιαίες μονάδες.

Διάγραμμα 24: Ικανοποίηση από τις συνθήκες ασφάλειας στην περιοχική διαμονής

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

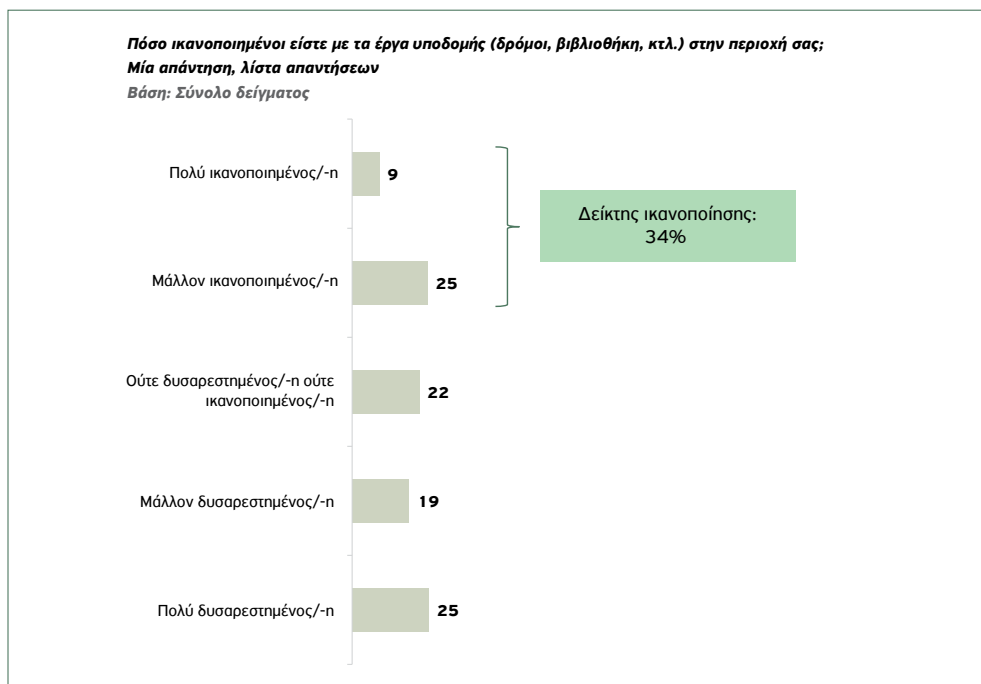
Διάγραμμα 25: Ικανοποίηση από τις υπηρεσίες υγείας στην περιοχή διαμονής

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Το Διάγραμμα 25 παρουσιάζει τα ποσοστά ικανοποίησης των ερωτώμενων από τις υπηρεσίες υγείας στην περιοχή διαμονής τους. Στην ερώτηση «Πόσο ικανοποιημένοι είστε με τις υπηρεσίες υγείας στην περιοχή σας;», το μεγαλύτερο ποσοστό (33%) απάντησε πως είναι μάλλον ικανοποιημένο, το 23% απάντησε πως δεν είναι ούτε δυσαρεστημένο ούτε ικανοποιημένο, το 16% πως είναι πολύ ικανοποιημένοι, το 13% πως είναι πολύ δυσαρεστημένο, ενώ το 11% πως είναι μάλλον δυσαρεστημένο (2% απάντησε ΔΓ/ΔΑ). Παρατηρούμε πως ο δείκτης ικανοποίησης (δηλαδή πολύ ικανοποιημένοι/ες και μάλλον ικανοποιημένοι/ες) ανέρχεται στο 49%. Βέβαια, και σε αυτή την περίπτωση, όπως και στο Διάγραμμα 24, υπάρχει διαφοροποίηση των ποσοστών ανάλογα με την περιοχική διαμονής. Πιο συγκεκριμένα, από το 49% των ικανοποιημένων από τις υπηρεσίες υγείας ερωτηθέντων, το 57% κατοικεί στην Κεντρική Ελλάδα και το 42% στην Αττική.

Διάγραμμα 26: Ικανοποίηση από τα έργα υποδομής στην περιοχική διαμονής

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Τέλος, το Διάγραμμα 26 αναφέρει τα ποσοστά ικανοποίησης των ερωτώμενων από τα έργα υποδομής στην περιοχική διαμονής τους. Στη ερώτηση «Πόσο ικανοποιημένοι είστε με τα έργα υποδομής (δρόμοι, βιβλιοθήκη κτλ.) στην περιοχική σας;» το 25% απάντησε πως είναι μάλλον ικανοποιημένος, αλλά ακόμα ένα 25% απάντησε πως είναι πολύ δυσαρεστημένος. Έπειτα, το 22% απάντησε πως δεν είναι ούτε ικανοποιημένο ούτε δυσαρεστημένο, το 19% μάλλον δυσαρεστημένο, ενώ μόνο το 9% δήλωσε πως είναι πολύ ικανοποιημένο. Ο δείκτης ικανοποίησης (πολύ ικανοποιημένοι/ες και μάλλον ικανοποιημένοι/ες) όσον αφορά τα έργα υποδομής φτάνει το 34%, δείχνοντας ότι παραπάνω από τους μισούς ερωτηθέντες δεν είναι ικανοποιημένοι από τα έργα υποδομής στην περιοχής τους.

Συνολικά και συγκριτικά, θα μπορούσαμε να πούμε πως το 52% είναι ικανοποιημένο από τις συνθήκες ασφάλειας, το 49% από τις υπηρεσίες υγείας και το 34% από τα έργα υποδομής στην περιοχική κατοικίας του. Επομένως, οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους δεν είναι ικανοποιημένοι από τα έργα υποδομής, και μάλιστα οι πολύ δυσαρεστημένοι από

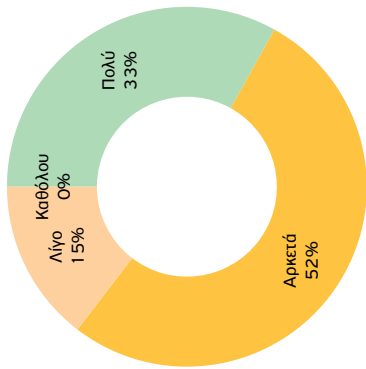
τα έργα υποδομής (25%) είναι πολύ περισσότεροι από αυτούς που είναι πολύ δυσαρεστημένοι από τις υπηρεσίες υγείας (13%) και τις συνθήκες ασφάλειας (10%).

Αναφορικά με τα δεδομένα υλοποίησης στόχων, αυτά συνοψίζονται στο Διάγραμμα 27. Πράγματι, τα αποτελέσματα από την ερώτηση που τέθηκε σε ερωτώμενους μικρότερους από 30 ετών: «Στην παρούσα στιγμή της ζωής σας σε ποιον βαθμό εκτιμάτε πως στη συνέχεια θα μπορέσετε να ικανοποιήσετε τις προσδοκίες σας;», το 52%, λίγο παραπάνω από τους μισούς, απάντησε «Αρκετά», το 33% «Πολύ», το 15% «Λίγο» και κανένας δεν απάντησε «Καθόλου». Πιο συγκεκριμένα, το 85% απάντησε ότι πιστεύει πως σε αρκετό και μεγάλο βαθμό («Πολύ») θα μπορέσει να ικανοποιήσει τις προσδοκίες του στο μέλλον. Η ίδια ερώτηση έγινε και σε άτομα μεταξύ 30-60 ετών, και τα αποτελέσματα παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, μόνο ένα 17% πιστεύει ότι μπορεί να υλοποιήσει της προσδοκίες και τους στόχους του σε μεγάλο βαθμό, ενώ «Λίγο» το 25% και «Αρκετά» το 44%. Μάλιστα, αυτοί που απάντησαν ότι δεν πιστεύουν πως μπορούν καθόλου να υλοποιήσουν τους στόχους και τις προσδοκίες τους είναι το 13%, ενώ στους ερωτηθέντες με ηλικία μικρότερη των 30 ετών δεν υπήρχε άτομο που πίστευε ότι δεν μπορεί να εκπληρώσει καθόλου τους στόχους του. Το ποσοστό όσων πίστευαν πως μπορούσαν «Αρκετά» και «Πολύ» να υλοποιήσουν τους στόχους τους στο μέλλον άγγιζε το 61%, δηλαδή 24 μονάδες κάτω από το αντίστοιχο εκείνων που βρίσκονταν σε ηλικία μικρότερη των 30 ετών, το οποίο ανερχόταν στο 85%. Όταν τέθηκε η ερώτηση: «Στη παρούσα στιγμή της ζωής σας, σε ποιο βαθμό εκτιμάτε πως υλοποιήσατε τα σχέδια που είχατε θέσει στη ζωή σας;» σε άτομα άνω των 60 ετών, το 55% απάντησε πως υλοποίησε σε αρκετά μεγάλο βαθμό τους στόχους της ζωής του, το 17% στον μεγαλύτερο βαθμό («Πολύ»), το 18% σε μικρότερο βαθμό («Λίγο») και το 10% «Καθόλου» (2% ΔΓ/ΔΑ). Το συνολικό ποσοστό αυτών που υλοποίησαν τους στόχους τους σε πολύ και σε αρκετά μεγάλο βαθμό αγγίζει το 72%. Παρατηρούμε λοιπόν πως τα άτομα μεταξύ 30-60 ετών πιστεύουν σε μικρότερο βαθμό πως μπορούν να ικανοποιήσουν σε μεγάλο ή αρκετά μεγάλο βαθμό τους στόχους ζωής.

Όσον αφορά την αντίληψη για τη δικαιοσύνη της κοινωνίας (Διάγραμμα 28), η συντριπτική πλειονότητα των ερωτηθέντων με ποσοστό 74% απάντησε πως η ελληνική κοινωνία είναι περισσότερο άδικη, μόνο το 20% απάντησε πως είναι περισσότερο δίκαιη, ενώ ένα 6% δήλωσε πως δεν γνωρίζει/δεν απαντά.

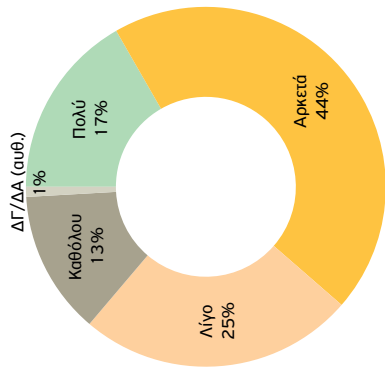
Διάγραμμα 27: Υλοποίηση στόχων/προσδοκιών

Στη παρούσα στιγμή της ζωής σας, σε ποιον βαθμό εκτιμάτε πως συνέχεια θα μπορούσατε να ικανοποιήσετε τις προσδοκίες σας; **Μία απάντηση, λίστα απαντήσεων**
 Βάση: 99 ερωτώμενοι που είναι μικρότεροι των 30 ετών

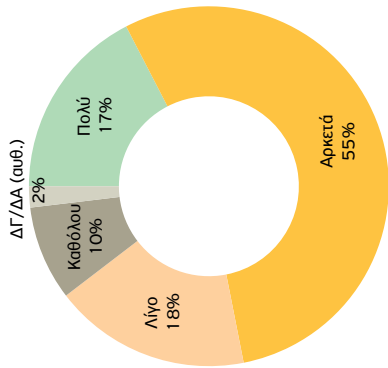
Πολύ + Αρκετά: 85%

Στη παρούσα στιγμή της ζωής σας, σε ποιον βαθμό εκτιμάτε πως βρέσκεστε σε μια φάση που υλοποιείτε τις προσδοκίες και τους στόχους που είχατε θέσει στη ζωή σας; **Μία απάντηση, λίστα απαντήσεων**
 Βάση: 698 ερωτώμενοι που είναι μεταξύ 30-60 ετών

Πολύ + Αρκετά: 61%

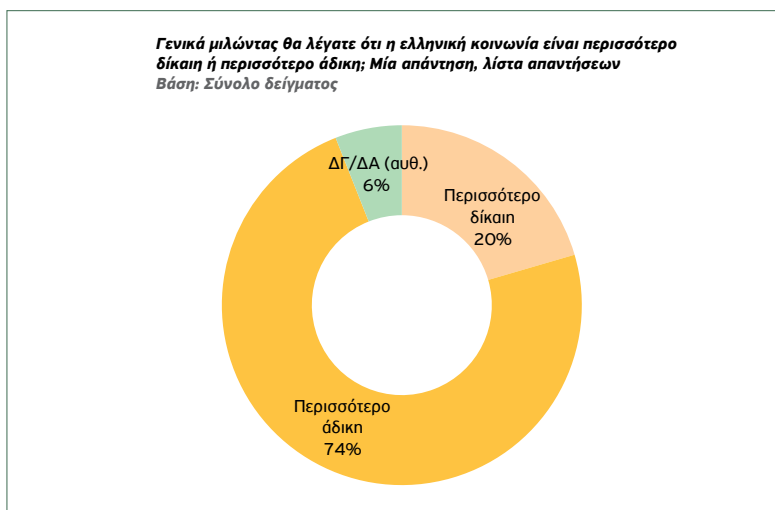
Στη παρούσα στιγμή της ζωής σας, σε ποιον βαθμό εκτιμάτε πως υλοποιήσατε τα σχέδια που είχατε θέσει στη ζωή σας; **Μία απάντηση, λίστα απαντήσεων**
 Βάση: 405 ερωτώμενοι που είναι άνω των 60 ετών

Πολύ + Αρκετά: 72%

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

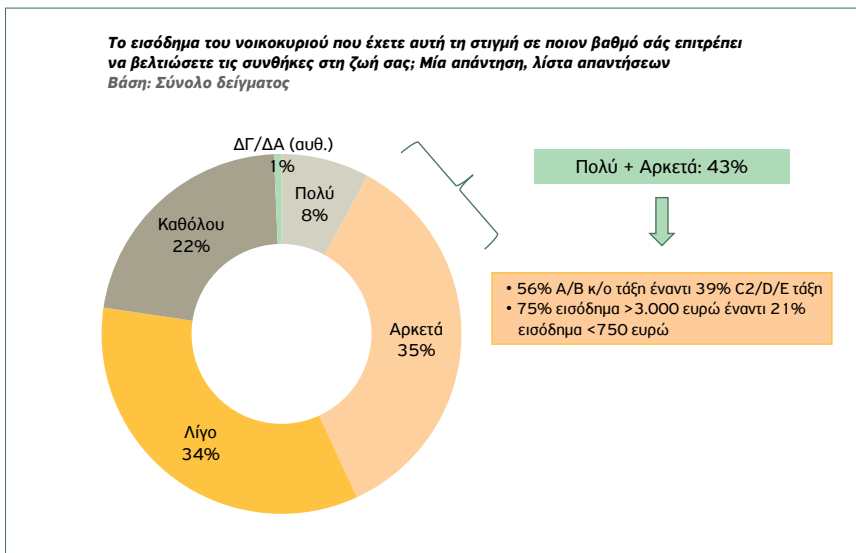
Διάγραμμα 28: Αντίληψη για τη δικαιοσύνη της κοινωνίας

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Όσον αφορά το εισόδημα του νοικοκυριού και τις συνθήκες ζωής του (Διάγραμμα 29), τα ποσοστά ανάμεσα σε αυτούς που απάντησαν «Αρκετά» και «Λίγο» είναι σχεδόν ίδια (35% και 34% αντίστοιχα). Ακολουθεί το ποσοστό του 22% όσων απάντησαν πως το εισόδημά τους δεν τους επιτρέπει καθόλου να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής τους, ενώ μόνο το 8% απάντησε πως το εισόδημά του επιτρέπει σε πολύ μεγάλο βαθμό να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής του. Από το 43% όσων απάντησαν ότι το εισόδημά τους τους επιτρέπει πολύ και αρκετά να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής τους, το 56% ανήκει στην Α/Β κοινωνικοοικονομική τάξη και τα επαγγέλματα που ασκεί είναι του αυτοαπασχολούμενου και του ελεύθερου επαγγελματία με αρκετούς υπαλλήλους, του διευθυντή ή του επιστήμονα, ενώ το 39% ανήκει στην C2/D/E κοινωνικοοικονομική τάξη και τα επαγγέλματα που ασκεί είναι του αγρότη με μικρή ιδιοκτησία γης, του ειδικευόμενου και ανειδίκευτου εργάτη, του υπαλλήλου γραφείου ή και του εξωτερικού υπαλλήλου. Τέλος, το εισόδημα των περισσότερων από όσους δήλωσαν ότι αυτό τους επιτρέπει πολύ και αρκετά να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής τους είναι μεγαλύτερο των 3.000 ευρώ (75%), ενώ εισόδημα μικρότερο των 750 ευρώ δήλωσε μόνο το 21%.

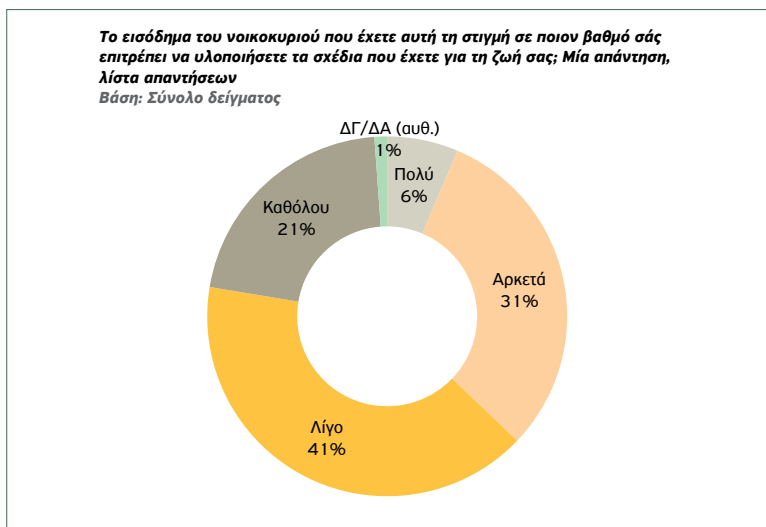
Διάγραμμα 29: Εισόδημα και συνθήκες ζωής νοικοκυριού

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

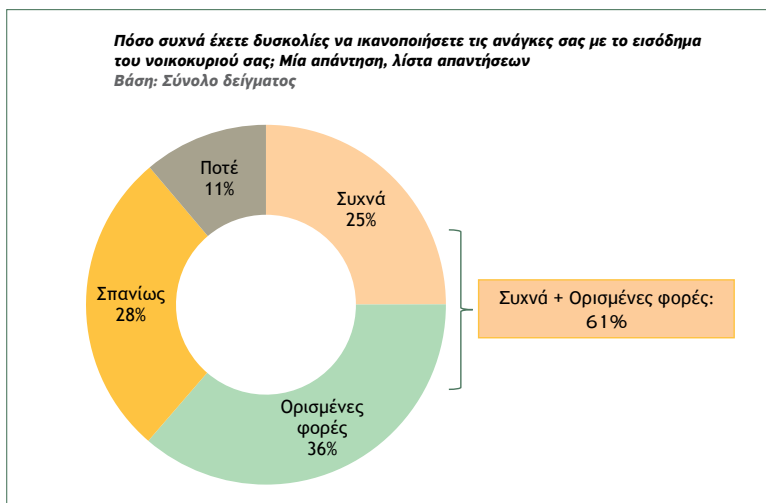
Αναφορικά με το εισόδημα του νοικοκυριού σε συνάρτηση με την υλοποίηση των σχεδίων ζωής (Διάγραμμα 30) το μεγαλύτερο ποσοστό (41%) απάντησε πως το εισόδημά του του επιτρέπει σε μικρό βαθμό («Λίγο») να υλοποιήσει τα σχέδια που έχει για τη ζωή του. Το 31% απάντησε πως το εισόδημά του του επιτρέπει σε αρκετά μεγάλο βαθμό («Αρκετά») να υλοποιήσει τα σχέδιά του, το 21% καθόλου και μόνο το 6% απάντησε πως το εισόδημά του επιτρέπει σε μεγάλο βαθμό («Πολύ») να υλοποιήσει όσα σχεδιάζει για τη ζωή. Αμέσως παρατηρούμε πως για το μεγαλύτερο ποσοστό το εισόδημά του είναι πολύ ή τελείως ανεπαρκές ώστε να βοηθήσει τα άτομα να εκπληρώσουν τους στόχους ζωής τους. Συγκεκριμένα, αυτοί που απάντησαν ότι δεν τους επιτρέπει καθόλου να υλοποιήσουν σχέδια ζωής ή τους επιτρέπει λίγο αγγίζουν το ποσοστό του 62%, που είναι πάνω από τους μισούς, έναντι του 37%, οι οποίοι δήλωσαν πως το εισόδημά τους τους επιτρέπει πολύ ή αρκετά να υλοποιήσουν τα σχέδια ζωής τους.

Διάγραμμα 30: Εισόδημα νοικοκυριού και δυνατότητα υλοποίησης σχεδίων

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Διάγραμμα 31: Δυσκολίες στην ικανοποίηση αναγκών

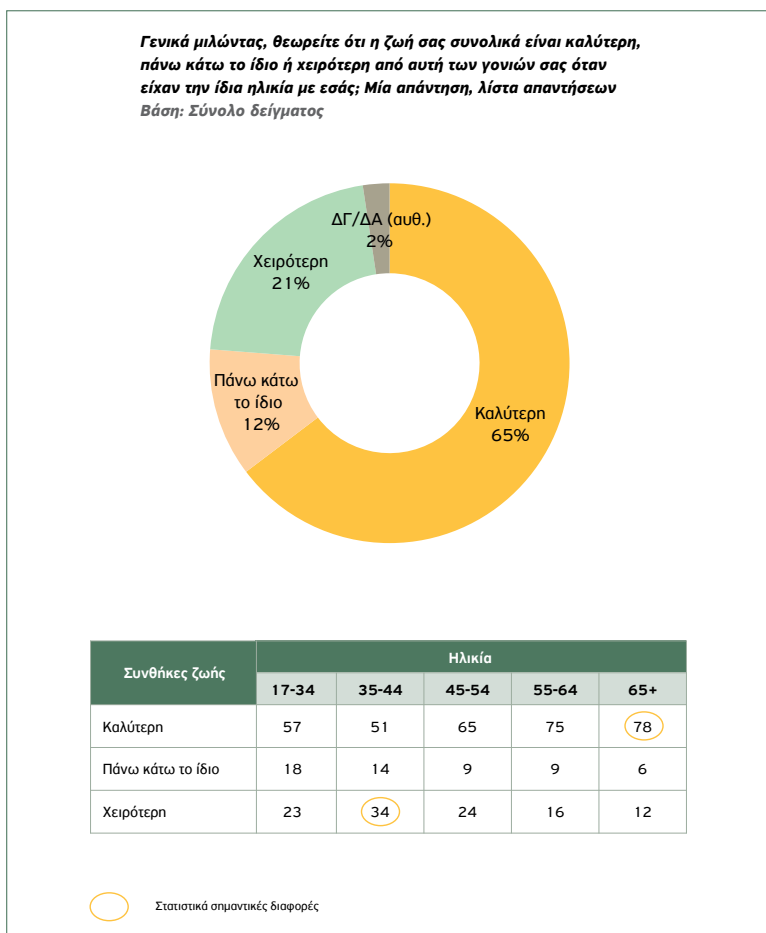

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Το Διάγραμμα 31 απεικονίζει τα δεδομένα για τις δυσκολίες που παρουσιάζονται όσον αφορά την ικανοποίηση αναγκών. Το 25% του δείγματος απάντησε πως έχει συχνά δυσκολίες να ικανοποιήσει τις ανάγκες του με το υφιστάμενο εισόδημα του νοικοκυριού και το 36% πως έχει δυσκολίες αλλά ορισμένες φορές. Το 28% απάντησε πως σπανίως έχει δυσκολίες στην κάλυψη των αναγκών του, ενώ μόνο το 11% δήλωσε πως δεν αντιμετωπίζει ποτέ δυσκολίες. Παρατηρούμε πως το 61%, δηλαδή πάνω από τους μισούς, έχει δυσκολίες συχνά και ορισμένες φορές να καλύψει τις απαραίτητες ανάγκες του με το εισόδημα του νοικοκυριού.

Όσον αφορά τη σύγκριση ποιότητας ζωής μεταξύ γενεών (Πίνακας 20), οι περισσότεροι/ες από τους μισούς ερωτώμενους (65%), ασχέτως ηλικιακής κατηγορίας, δήλωσαν πως η ζωή τους είναι καλύτερη από ό,τι των γονιών τους στην ίδια ηλικία, ενώ το 21% απάντησε πως είναι χειρότερη και το 12% πως είναι πάνω κάτω το ίδιο (2% ΔΓ/ΔΑ). Ανάλογα με την ηλικιακή ομάδα στην οποία κατατάσσονται οι ερωτώμενοι (17-34 ετών, 35-44 ετών, 45-54 ετών, 55-64 ετών, 65+ ετών), υπάρχουν διαφοροποιήσεις στα ποσοστά των απαντήσεων. Όμως, σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες οι περισσότεροι ερωτώμενοι απάντησαν πως η ζωή τους είναι καλύτερη σε σχέση με αυτή των γονιών τους, με πιο υψηλό ποσοστό αυτό των ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω, οι οποίοι σε ποσοστό 78% απάντησαν πως η ζωή τους είναι καλύτερη από αυτή των γονιών τους στην ίδια ηλικία. Ακολουθούν οι ερωτώμενοι ηλικίας 55-64 ετών, όπου το 75% απάντησε πως επίσης η ζωή του είναι καλύτερη σε σχέση με αυτή των γονιών του, ενώ, αντίθετα, το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών που απάντησαν ότι η ζωής τους είναι χειρότερη σε σχέση με των γονιών τους βρίσκεται στην ηλικιακή ομάδα 35-44 ετών, με ποσοστό 34% (στην ίδια ηλικιακή κατηγορία παρατηρείται το χαμηλότερο ποσοστό στην απάντηση ότι η ζωή τους είναι καλύτερη σε σχέση με αυτή των γονιών τους). Αντιθέτως, το πιο μικρό ποσοστό στην ίδια απάντηση είναι στην ηλικία άνω των 65+ ετών (12%).

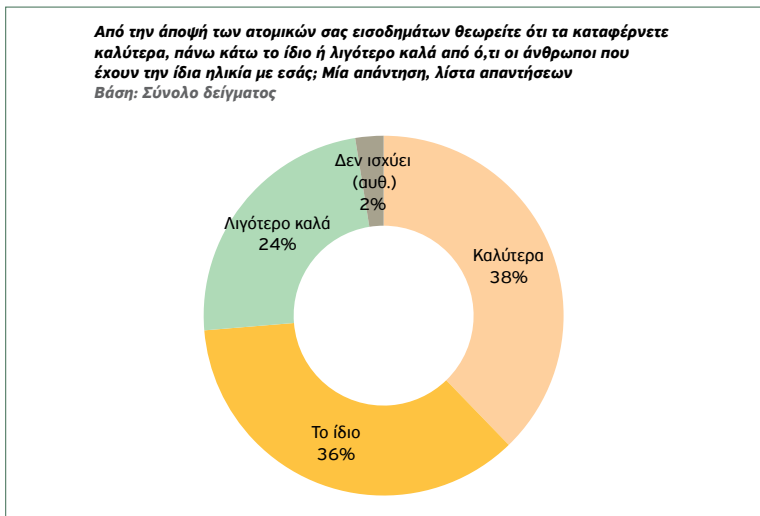
Πίνακας 20: Σύγκριση ποιότητας ζωής μεταξύ γενεών

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

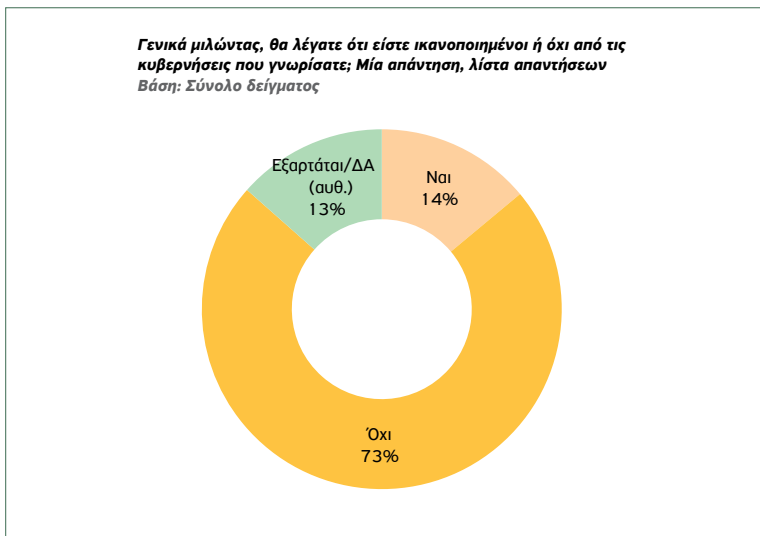
Η αντίληψη των ερωτώμενων για την κατάσταση του ατομικού τους εισοδήματος παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 32 ως εξής: Το 38% απάντησε ότι τα καταφέρνει καλύτερα σε σχέση με άλλους ανθρώπους στην ίδια ηλικία, ενώ σχεδόν ο ίδιος αριθμός, με ποσοστό 36%, απάντησε ότι τα καταφέρνει το ίδιο καλά. Τέλος, το 24% δήλωσε πως τα καταφέρνει λιγότερο καλά σε σχέση με άλλα άτομα στην ίδια ηλικία (2% ΔΓ/ΔΑ).

Διάγραμμα 32: Αντίληψη για το ατομικό εισόδημα

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Διάγραμμα 33: Ικανοποίηση από κυβερνήσεις

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Όταν πρόκειται για το θέμα της ικανοποίησης των ερωτώμενων από τις κυβερνήσεις (Διάγραμμα 33), η συντριπτική πλειονότητα, με ποσοστό 73%, απάντησε πως δεν είναι ικανοποιημένη από κυβερνήσεις που γνώρισε, ενώ μόνο το 14% δήλωσε ικανοποιημένο. Τέλος, το 13% δήλωσε πως αυτό εξαρτάται ή πως δεν μπορεί να απαντήσει.

Με έναν γενικό συμπερασματικό τρόπο σε επίπεδο γενικών τάσεων στο σύνολο του πληθυσμού παρατηρούμε πως:

- Αναφορικά με τις στάσεις ζωής των ερωτώμενων, συνολικά τείνουν πρωτίστως να θεωρούν ότι δείχνουν ενδιαφέρον για τον περίγυρό τους και αφοσιώνονται σε αυτό που κάνουν, έχοντας κατά βάση συγκεκριμένο σκοπό στη ζωή τους και βρίσκοντας νόημα σε αυτή.
- Ακολούθως, οι ερωτώμενοι έχουν γενικά ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν και νιώθουν γεμάτοι ενέργεια, κάτι που ίσως απορρέει και από το ότι θεωρούν πως η ζωή τους ανταμείβει για τις προσπάθειές τους.
- Παρ' όλα αυτά, ίσως και λόγω της παρατεταμένης έκτακτης υγειονομικής κατάστασης, οι ερωτώμενοι δεν αισθάνονται και τόσο ευχαριστημένοι από τη ζωή τους αυτή την περίοδο και, νιώθοντας να μην έχουν τον απόλυτο έλεγχο, δεν είναι και τόσο αισιόδοξοι για το μέλλον, θεωρώντας ότι κάνουν ή έχουν κάνει άλλα πράγματα από αυτά που θα ήθελαν.
- Από τις στάσεις των ερωτώμενων εξήχθη ο Δείκτης Ευτυχίας (με τιμές από 1=χαμηλότερο σκορ έως 6=υψηλότερο σκορ) με βάση τη μέθοδο του Oxford Happiness Questionnaire. Ο δείκτης αυτός στο σύνολό του είναι σχετικά υψηλός (4,43) και δείχνει βελτίωση σε άτομα ανώτερης/ανώτατης εκπαίδευσης, ελεύθερους επαγγελματίες/εργοδότες, άτομα ανώτερης κοινωνικοοικονομικής τάξης και άτομα με μεγάλα οικογενειακά εισοδήματα.
- Ο ελεύθερος χρόνος των ερωτώμενων αναλώνεται για τουλάχιστον 6 στους 10 από αυτούς σε ακρόαση μουσικής, χρήση του διαδικτύου και συνάντηση με φίλους για καφέ/φαγητό (8 στους 10 γι' αυτά τα τρία στις νεότερες ηλικίες). Υψηλά στις προτιμήσεις των ηλικιωμένων κυρίως ερωτώμενων είναι η παρακολούθηση τηλεόρασης (8 στους 10), ενώ η ανάγνωση βιβλίων είναι συνήθεια ελεύθερου χρόνου για τους μισούς σχεδόν ερωτώμενους.
- 1 στους 4 ερωτώμενους θεωρεί ότι ακολουθεί υγιεινή διατροφή και επίσης 1 στους 4 συνθηάζει να τρώει εκτός οικογενειακής εστίας, κυρίως σε ταβέρνες και μεζεδοπωλεία. Εξάλλου, οι μισοί ερωτώμενοι δηλώνουν ότι η κατανάλωση ειδών διατροφής αποτελεί την κύρια πηγή εξόδων για το νοικοκυριό τους.

- 6 στους 10 ερωτώμενους επικοινωνούν καθημερινά με φιλικά/συγγενικά πρόσωπα, ιδίως οι γυναίκες ερωτώμενοι και οι άγαμοι.
- Ο εκκλησιασμός γίνεται τουλάχιστον μία φορά το μήνα για περίπου 1 στους 3 ερωτώμενους, με τη συμμετοχή γι' αυτό το πλαίσιο συχνότητας να αυξάνεται σε περιοχές εκτός της Αττικής, στις μεγαλύτερες ηλικίες και σε άτομα βασικής εκπαίδευσης.
- Αναφορικά με την εργασία, οι 6 στους 10 ερωτώμενους που δηλώνουν εργαζόμενοι δηλώνουν παράλληλα ότι έχουν τον ελεύθερο χρόνο που χρειάζονται πέραν της εργασίας τους, ενώ 5 στους 10 εργαζομένους δηλώνουν ότι η εργασία τους είναι κυρίως μέσο βιοπορισμού.
- Οι ερωτώμενοι αναφέρουν αυθόρμητα ως κύρια προβλήματα της περιοχής στην οποία κατοικούν την έλλειψη υποδομών, την έλλειψη καθαριότητας και την ανεργία (χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κύριων γεωγραφικών περιοχών της Ελλάδας). Πάντως, 1 στους 10 δεν θεωρεί ότι έχει κάποιο σοβαρό πρόβλημα στην περιοχή στην οποία κατοικεί.
- Από την άλλη, τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματα της περιοχής κατοικίας που αναφέρονται αυθόρμητα (από περίπου 2 στους 10 ερωτώμενους) είναι κυρίως η αίσθηση καλής ποιότητας ζωής με ηρεμία και λίγο άγχος, το φυσικό περιβάλλον που προσφέρει επαφή με τη φύση και το πράσινο, καθώς και η ωραία θέα. Ακολουθεί το πλεονέκτημα της γειτνίασης με τη θάλασσα και, δευτερευόντως, η εύκολη πρόσβαση σε υπηρεσίες/καταστήματα.
- 1 στους 2 ερωτώμενους εκφράζει ικανοποίηση από τις συνθήκες ασφάλειας στην περιοχή κατοικίας του (δείκτης «Πολύ» και «Μάλλον ικανοποιημένος/η» 52%), ποσοστό που αυξάνεται για περιοχές της Βόρειας Ελλάδας και είναι πιο μειωμένο για τους κατοίκους της Αττικής.
- Αντίστοιχο είναι και το ποσοστό ικανοποίησης από τις υπηρεσίες υγείας στην περιοχή κατοικίας (δείκτης «Πολύ» και «Μάλλον ικανοποιημένος/η» 49%), με την Αττική να έχει και πάλι τον χαμηλότερο δείκτη.
- Τα έργα υποδομής φέρνουν τη μικρότερη ικανοποίηση στους ερωτώμενους, αφού μόλις 3 στους 10 (34%) απαντούν ότι είναι πολύ ή αρκετά ικανοποιημένοι από αυτά στην περιοχή τους.
- Η αισιοδοξία των ερωτώμενων για την υλοποίηση των προσδοκιών και των στόχων τους στη ζωή διαφοροποιείται ανάλογα με την ηλικία. Στις νεαρές ηλικίες (κάτω των 30 ετών) σχεδόν 9 στους 10 απαντά ότι είναι πολύ ή αρκετά πιθανό να μπορέσουν να ικανοποιήσουν τους στόχους/προσδοκίες στη μετέπειτα πορεία της ζωής τους.

- Καθώς όμως περνάμε στην ενδιάμεση περίοδο της ζωής ενός ατόμου (30-60 ετών), πλέον 6 στους 10 θεωρούν ότι έχουν καταφέρει να υλοποιήσουν/υλοποιούν προσδοκίες και στόχους, ενώ προς τη μεταγενέστερη φάση της ζωής (60+ ετών) οι ερωτώμενοι γίνονται λίγο πιο αισιόδοξοι ξανά, καθώς 7 στους 10 θεωρούν ότι τελικά κατάφεραν να υλοποιήσουν προσδοκίες και στόχους ζωής.
- Συγκρίνοντας πλευρές της ζωής με το χθες, 7 στους 10 ερωτώμενους θεωρούν τη ζωή περισσότερο άδικη τώρα, αν και αναγνωρίζουν ότι η ζωή είναι καλύτερη συγκρινόμενη με τις συνθήκες των γονιών τους. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η ικανοποίηση από τις κυβερνήσεις που έχουν περάσει με 7 στους 10 να δηλώνουν γενικά δυσαρεστημένοι από το έργο τους.
- Το εισόδημα του νοικοκυριού βοηθά 4 στους 10 να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους (πάνω από 6 στους 10 όταν πρόκειται για άτομα ανώτερης κοινωνικοοικονομικής τάξης και μεγάλων εισοδημάτων) και σχεδόν 4 στους 10 να υλοποιήσουν σχέδια ζωής.
- Παρ' όλα αυτά, 6 στους 10 αναφέρουν ότι έχουν αντιμετωπίσει δυσκολίες να τα βγάλουν πέρα με το παρόν οικογενειακό εισόδημα και 1 στους 4 ότι το προσωπικό του εισόδημα είναι χειρότερο από ό,τι σε άτομα της ηλικίας του γενικά.

Επιπλέον, έχοντας εντοπίσει προηγουμένως τις κύριες κοινωνικοοικονομικές συσχετίσεις με τον δείκτη ευτυχίας, επιχειρήσαμε στη συνέχεια να μελετήσουμε τις συσχετίσεις μεταξύ των απόψεων, των στάσεων και των πρακτικών των ερωτώμενων και του επαγγέλματος του πατρός και του πατρογονικού παππού τους, μεταβλητές που φάνηκαν δραστικές στο επίπεδο της μέτρησης της ευτυχίας. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε ο στατιστικός έλεγχος Chi-square προκειμένου να εντοπιστούν στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των κατηγορικών μεταβλητών. Οι έλεγχοι πραγματοποιήθηκαν σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha=5\%$ με τη χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS.

Έτσι, εντοπίστηκαν σημαντικές συσχετίσεις στις ακόλουθες περιπτώσεις:

- Επάγγελμα πατρός και γενική συνήθεια του ερωτώμενου να τρώει εκτός οικογενειακής εστίας. Οι ερωτώμενοι με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Α είχαν συχνότερες συνήθειες εξόδου από εκείνους της επαγγελματικής ομάδας Γ (38% συχνά και πολύ συχνά έναντι 19% αντίστοιχα, $p\text{-value}<0,001$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 1).
- Επάγγελμα πατρός και επικοινωνία με φίλους/συγγενείς. Οι ερωτώμενοι με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Α είχαν συχνότερες επαφές με φίλους και συγγενείς από εκείνους της ομάδας Γ (69% κάθε μέρα έναντι 56% αντίστοιχα, $p\text{-value}<0,01$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 2).
- Επάγγελμα πατρός και συχνότητα επίσκεψης σε εκκλησίες. Οι ερωτώμενοι με πατέρα

της επαγγελματικής ομάδας Γ είχαν συχνότερη επισκεψιμότητα στην εκκλησία από εκείνους της ομάδας Α (71% περισσότερες από μία φορές τον χρόνο έναντι 58% αντίστοιχα, $p\text{-value}<0,01$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 3).

- Επάγγελμα πατρός και εμπλοκή με την εργασία. Οι εργαζόμενοι ερωτώμενοι με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Α λαμβάνουν περισσότερη ευχαρίστηση και ικανοποίηση από την εργασία τους από εκείνους με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Γ (30% έναντι 16% αντίστοιχα, $p\text{-value}=0,02$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 4).
- Επάγγελμα πατρός και κύρια δαπάνη. Τα είδη διατροφής είναι η κύρια δαπάνη για τους ερωτώμενους με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Γ σε μεγαλύτερο βαθμό από εκείνους με πατέρα της ομάδας Α (54% έναντι 40% αντίστοιχα, $p\text{-value}<0,001$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 5).
- Επάγγελμα πατρός και ιδιοκτησιακό καθεστώς κατοικίας. Οι ερωτώμενοι με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Α κατοικούν σε υψηλότερο ποσοστό σε ενοικιαζόμενη κατοικία από εκείνους με πατέρα της ομάδας Γ (36% έναντι 26% αντίστοιχα, $p\text{-value}=0,01$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 6).
- Επάγγελμα πατρός και πρόβλημα περιοχής κατοικίας. Οι ερωτώμενοι με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Α αναφέρουν σε χαμηλότερο ποσοστό την έλλειψη υποδομών ως πρόβλημα της περιοχής τους από εκείνους με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Β (13% έναντι 26% αντίστοιχα, $p\text{-value}<0,01$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 7).
- Επάγγελμα πατρογονικού παππού και πρόβλημα περιοχής κατοικίας. Οι ερωτώμενοι με παππού της επαγγελματικής ομάδας Α αναφέρουν σε χαμηλότερο ποσοστό την έλλειψη υποδομών ως πρόβλημα της περιοχής τους από εκείνους με παππού της ομάδας Γ (11% έναντι 23% αντίστοιχα). Επίσης, οι ερωτώμενοι με παππού της επαγγελματικής ομάδας Α αναφέρουν σε υψηλότερο ποσοστό την απουσία κάποιου προβλήματος στην περιοχή τους από εκείνους με παππού της ομάδας Γ (26% έναντι 8% αντίστοιχα, $p\text{-value}<0,001$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 8).
- Επάγγελμα πατρός και επαρκές εισόδημα νοικοκυριού για βελτίωση των συνθηκών ζωής. Οι ερωτώμενοι με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Α αναφέρουν σε υψηλότερο ποσοστό επάρκεια εισοδήματος από εκείνους με πατέρα της ομάδας Γ (49% πολύ και αρκετά έναντι 40% αντίστοιχα, $p\text{-value}<0,01$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 9).
- Επάγγελμα πατρός και επαρκές εισόδημα νοικοκυριού για υλοποίηση σχεδίων. Οι ερωτώμενοι με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Α αναφέρουν σε υψηλότερο ποσοστό επάρκεια εισοδήματος από εκείνους με πατέρα της ομάδας Γ (44% πολύ και αρκετά έναντι 33% αντίστοιχα, $p\text{-value}<0,001$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 10).

- Επάγγελμα πατρός και δυσκολίες ικανοποίησης αναγκών. Οι ερωτώμενοι με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Α αναφέρουν σε χαμηλότερο ποσοστό δυσκολίες κάλυψης αναγκών με βάση το εισόδημα από εκείνους με πατέρα της ομάδας Γ (45% συχνά και ορισμένες φορές έναντι 67% αντίστοιχα, $p\text{-value} < 0,001$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 11).
- Επάγγελμα πατρός και σύγκριση ζωής με γονείς. Οι ερωτώμενοι με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Α αναφέρουν σε χαμηλότερο ποσοστό ότι η ζωή τους είναι καλύτερη από εκείνη των γονιών τους σε σύγκριση με εκείνους με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Γ (51% έναντι 70% αντίστοιχα, $p\text{-value} < 0,001$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 12).
- Επάγγελμα πατρός και σύγκριση ζωής με τρίτους. Οι ερωτώμενοι με πατέρα της επαγγελματικής ομάδας Α αναφέρουν σε υψηλότερο ποσοστό ότι η ζωή τους είναι καλύτερη από εκείνη τρίτων σε σύγκριση με εκείνους με πατέρα της ομάδας Γ (46% έναντι 36% αντίστοιχα, $p\text{-value} < 0,001$) (βλ. Παράρτημα 4, Πίνακας 13).

Κοντολογίς, όλα δείχνουν πως τα προνόμια πάνε στα προνόμια σε μια σχεδόν σωρευτική προοπτική. Στο τελικά συμπεράσματα που ακολουθούν επιχειρούμε μια ερμηνευτική προσέγγιση της σχέσης μεταξύ της λογικής, της δομής και της λειτουργίας αυτής της διαδικασίας σώρευσης και των δομικών αποτελεσμάτων της στο επίπεδο της αίσθησης της ευτυχίας.

Συμπεράσματα

«Το να αποζητάς την ευτυχία σ' αυτή τη ζωή,
είναι η πραγματική έννοια της ανταρσίας»

Ερρίκος Ίψεν

1. Περί ευτυχίας: Επιστροφή στη σχέση μεταξύ προσδοκιών και ελπίδων και στο ζήτημα της νομιμότητας της ύπαρξης

Χωρίς να έχουμε ως στόχο να εφεύρουμε νέους δείκτες μέτρησης της ευτυχίας, και στο πλαίσιο των τεχνικών ορίων που τέθηκαν στην εθνικής εμβέλειας έρευνά μας, επιχειρήσαμε να συγκροτήσουμε ένα σύστημα δομικών παραγόντων που συμβάλλουν στη δημιουργία της υποκειμενικής αίσθησης της ευτυχίας των πολιτών.

Συνοψίζοντας τις κύριες κοινωνικοοικονομικές συσχετίσεις με τον δείκτη ευτυχίας, ο οποίος είναι σχετικά υψηλός (4,43), και τους παράγοντες που εντοπίστηκαν πως τον προσδιορίζουν, θα πρέπει να επιμείνουμε σε τέσσερις βασικές:

- Όσο αυξάνονται τα εισοδήματα αυξάνονται οι τιμές του δείκτη ευτυχίας.

- Οι ελεύθεροι επαγγελματίες (εργοδότες/αυτοαπασχολούμενοι) εμφανίζουν σημαντικά υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας.
- Επαγγέλματα πατρός της ομάδας Β (υπάλληλοι γραφείου, πωλητές κ.ά.) εμφανίζουν τις υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας.
- Επαγγέλματα πατρογονικού παππού της ομάδας Α (επιστημονικά, διοικητικά κ.ά.) εμφανίζουν τις υψηλότερες τιμές στον δείκτη ευτυχίας.

Επιμέρους παρατηρήσεις που προκύπτουν από τις συνιστώσες του δείκτη ευτυχίας:

- Η κλίμακα εισοδήματος εμφανίζεται σε 3 από τις 4 (εσωτερική αίσθηση ελέγχου της ζωής, αίσθηση πληρότητας στο παρόν και στο παρελθόν, ενεργητική στάση στη ζωή και αλληλεγγύη) συνιστώσες του δείκτη ευτυχίας. Πιο συγκεκριμένα, όσο αυξάνονται τα εισοδήματα ενισχύεται η εσωτερική αίσθηση ελέγχου των ερωτώμενων αλλά και η αίσθηση πληρότητας τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν. Από την άλλη μεριά, τα άτομα που ανήκουν στην υψηλή κλίμακα εισοδημάτων εμφανίζουν τις χαμηλότερες τιμές στον δείκτη αλληλεγγύης, που αποτελεί επίσης μία από τις συνιστώσες της ευτυχίας.
- Οι ελεύθεροι επαγγελματίες, συγκρινόμενοι με τον μη ενεργό πληθυσμό, εμφανίζουν σημαντικά υψηλότερες τιμές στη συνιστώσα του εσωτερικού ελέγχου της ζωής τους αλλά και –μαζί με τους μισθωτούς– στον δείκτη ενεργητικής στάσης ζωής.
- Άτομα των οποίων ο πατέρας εξασκούσε επαγγέλματα της ομάδας Β (υπάλληλοι γραφείου, πωλητές κ.ο.κ.) εκφράζουν σε υψηλότερο βαθμό την εσωτερική αίσθηση ελέγχου της ζωής τους αλλά και πληρότητας συγκριτικά με άλλες ομάδες ερωτώμενων.

Επιπλέον, κατά περίπτωση εντοπίστηκε ότι:

- Η εκπαίδευση των ερωτώμενων σχετίζεται με την αίσθηση πληρότητας που έχουν στο παρελθόν και στο παρόν, με τα άτομα κατώτερης εκπαίδευσης να έχουν σημαντικότερα χαμηλότερες τιμές στον εν λόγω δείκτη, από όσους έχουν ολοκληρώσει τη μέση ή την ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης.
- Η ηλικία των ερωτώμενων σχετίζεται με την έννοια της πληρότητας, καθώς η ηλικιακή ομάδα άνω των 65 ετών εμφανίζει σημαντικά χαμηλότερες τιμές, ιδιαίτερα συγκρινόμενη με τις ηλικίες 35-54 ετών. Επιπλέον, οι ηλικίες 45 ετών και άνω εμφανίζουν σημαντικά υψηλότερο δείκτη ενεργητικής στάσης ζωής από τις νεότερες ηλικίες.
- Η κατοίκηση σε ιδιόκτητη κατοικία δείχνει να διευκολύνει την ενεργητική στάση ζωής.
- Η μητέρα-νοικοκυρά δείχνει να συσχετίζεται με εντονότερα στοιχεία αλληλεγγύης στο παιδί της.

Σχετικά με τις γενικές πρακτικές, στάσεις και απόψεις των πολιτών σχετικά με τη ζωή τους, συνοψίζοντας εντοπίστηκε ότι:

- Ο ελεύθερος χρόνος των ερωτώμενων αναλώνεται για τουλάχιστον 6 στους 10 από αυτούς σε ακρόαση μουσικής, χρήση του διαδικτύου και συνάντηση με φίλους για καφέ/φαγητό (8 στους 10 γι' αυτά τα τρία στις νεότερες ηλικίες). Υψηλά στις προτιμήσεις των ηλικιωμένων κυρίως ερωτώμενων είναι η παρακολούθηση τηλεόρασης (8 στους 10), ενώ η ανάγνωση βιβλίων είναι συνήθεια ελεύθερου χρόνου για τους μισούς σχεδόν ερωτώμενους.
- 1 στους 4 ερωτώμενους θεωρεί ότι ακολουθεί υγιεινή διατροφή και επίσης 1 στους 4 συνθηρίζει να τρώει εκτός οικογενειακής εστίας, κυρίως σε ταβέρνες και μεζεδοπωλεία. Εξάλλου, οι μισοί ερωτώμενοι δηλώνουν ότι η κατανάλωση ειδών διατροφής αποτελεί την κύρια πηγή εξόδων για το νοικοκυριό τους.
- 6 στους 10 ερωτώμενους επικοινωνούν καθημερινά με φιλικά/συγγενικά πρόσωπα, ιδίως οι γυναίκες και οι άγαμοι.
- Ο εκκλησιασμός γίνεται τουλάχιστον μία φορά τον μήνα για περίπου 1 στους 3 ερωτώμενους, με τη συμμετοχή γι' αυτό το πλαίσιο συχνότητας να αυξάνεται σε περιοχές εκτός της Αττικής, στις μεγαλύτερες ηλικίες και σε άτομα βασικής εκπαίδευσης.
- Αναφορικά με την εργασία, οι 6 στους 10 ερωτώμενους που δηλώνουν εργαζόμενοι δηλώνουν παράλληλα ότι έχουν τον ελεύθερο χρόνο που χρειάζονται πέραν της εργασίας τους, ενώ 5 στους 10 εργαζομένους δηλώνουν ότι η εργασία τους είναι κυρίως μέσο βιοπορισμού.
- Οι ερωτώμενοι αναφέρουν αυθόρμητα ως κύρια προβλήματα της περιοχής όπου κατοικούν την έλλειψη υποδομών, την έλλειψη καθαριότητας και την ανεργία (χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κύριων γεωγραφικών περιοχών της Ελλάδας). Πάντως, 1 στους 10 δεν θεωρεί ότι έχει κάποιο σοβαρό πρόβλημα στην περιοχή όπου κατοικεί.
- Από την άλλη, τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματα της περιοχής κατοικίας που αναφέρονται αυθόρμητα (από περίπου 2 στους 10 ερωτώμενους) είναι κυρίως η αίσθηση καλής ποιότητας ζωής με ηρεμία και λίγο άγχος, το φυσικό περιβάλλον που προσφέρει επαφή με τη φύση και το πράσινο, καθώς και η ωραία θέα. Ακολουθεί το πλεονέκτημα της γεινιάσης με τη θάλασσα και, δευτερευόντως, η εύκολη πρόσβαση σε υπηρεσίες/καταστήματα.
- 1 στους 2 ερωτώμενους εκφράζει ικανοποίηση από τις συνθήκες ασφάλειας στην περιοχή του (δείκτης «Πολύ» και «Μάλλον ικανοποιημένος/η» 52%), ποσοστό που αυξάνεται για περιοχές της Βόρειας Ελλάδας και είναι πιο μειωμένο για τους κατοίκους της Αττικής.

- Αντίστοιχο είναι και το ποσοστό ικανοποίησης από τις υπηρεσίες υγείας στην περιοχική κατοικίας (δείκτης «Πολύ» και «Μάλλον ικανοποιημένος/η» 49%), με την Αττική να έχει και πάλι τον χαμηλότερο δείκτη.
- Τα έργα υποδομής φέρνουν τη μικρότερη ικανοποίηση στους ερωτώμενους, αφού μόλις 3 στους 10 (34%) απαντούν ότι είναι πολύ ή αρκετά ικανοποιημένοι από αυτά στην περιοχή τους.
- Η αισιοδοξία των ερωτώμενων για την υλοποίηση των προσδοκιών και των στόχων τους στη ζωή διαφοροποιείται ανάλογα με την ηλικία. Στις νεαρές ηλικίες (κάτω των 30 ετών) σχεδόν 9 στους 10 απαντά ότι είναι πολύ ή αρκετά πιθανό να μπορέσουν να ικανοποιήσουν στόχους/προσδοκίες στη μετέπειτα πορεία της ζωής τους.
- Καθώς όμως περνάμε στην ενδιάμεση περίοδο της ζωής ενός ατόμου (30 με 60 ετών), πλέον 6 στους 10 θεωρούν ότι έχουν καταφέρει να υλοποιήσουν/υλοποιούν προσδοκίες και στόχους, ενώ προς τη μεταγενέστερη φάση της ζωής (60+ ετών) οι ερωτώμενοι γίνονται λίγο πιο αισιόδοξοι ξανά, καθώς 7 στους 10 θεωρούν ότι τελικά κατάφεραν να υλοποιήσουν προσδοκίες και στόχους ζωής.
- Συγκρίνοντας πλευρές της ζωής με το χτες, 7 στους 10 ερωτώμενους θεωρούν τη ζωή περισσότερο άδικη τώρα, αν και αναγνωρίζουν ότι η ζωή είναι καλύτερη συγκρινόμενη με τις συνθήκες των γονιών τους. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η ικανοποίηση από τις κυβερνήσεις που έχουν περάσει, με 7 στους 10 να δηλώνουν γενικά δυσαρεστημένοι από το έργο τους.
- Το εισόδημα του νοικοκυριού βοηθά 4 στους 10 να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους (πάνω από 6 στους 10 όταν πρόκειται για άτομα ανώτερης κοινωνικοοικονομικής τάξης και μεγάλων εισοδημάτων) και σχεδόν 4 στους 10 να υλοποιήσουν σχέδια ζωής.
- Παρ' όλα αυτά, 6 στους 10 αναφέρουν ότι έχουν αντιμετωπίσει δυσκολίες να τα βγάλουν πέρα με το παρόν οικογενειακό εισόδημα και 1 στους 4 ότι το προσωπικό του εισόδημα είναι χειρότερο από ό,τι σε άτομα της ηλικίας του γενικά.

Όλα τείνουν να μας δείξουν, επιβεβαιώνοντας πολλές συναφείς έρευνες³⁹, ότι η ένταξη στις βασικές μορφές της κοινωνικής ζωής, η ισχυρή αυτονομία της πρακτικής ζωής, η αίσθηση μιας βαθιά θεμελιωμένης διανεμητικής δικαιοσύνης και η ενεργός και αλληλέγγυα συμμετοχή στα κοινά αποτελούν, τηρούμενων των αναλογίων που εμφανίζονται στη μορφή και στο περιεχόμενο ανά κοινωνική κατηγορία, τους βασικούς παράγοντες που

39. Για μια συνοπτική παρουσίαση ερευνών που καταλήγουν σε συναφή συμπεράσματα βλ. Anand (2019) και Anand, Krishnakumar and Tran (2011). Υπό μία άλλη ερευνητική και μεθοδολογική οπτική βεβαιώθηκαν αυτά τα γενικά συμπεράσματα και στο Παναγιωτόπουλος (2021γ).

συμβάλλουν στην ευτυχία και στην ευζωία καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής των κοινωνικών υποκειμένων.

Ωστόσο, αν αυτά τα τελευταία συμπεράσματα τα συνδυάσουμε με όσα απορρέουν από τις συσχετίσεις αυτών των στάσεων, των πρακτικών και των απόψεων των πολιτών με τους παράγοντες που αντικειμενοποιήσαμε πως σχετίζονται με την αίσθηση ευτυχίας των πολιτών και, παράλληλα, αν θυμηθούμε πως «ο καθαρά στατικός υπολογισμός των παραλλαγών στην ένταση της σχέσης ανάμεσα στον τάδε δείκτη και στην τάδε ή στη δείνα πρακτική δεν μας νομιμοποιεί να παρακάμψουμε τον καθαυτό κοινωνιολογικό υπολογισμό των αποτελεσμάτων που εκφράζονται στη στατιστική σχέση και στην αποκάλυψη των οποίων μπορεί να συμβάλει η στατιστική ανάλυση όταν προσανατολίζεται προς την αναζήτηση της δικής της νοτιότητας» (Bourdieu, 2001),⁴⁰ τότε οδηγούμαστε σε δύο πολύ θεμελιώδη γεγονότα, τα οποία αποκρύπτονται κάτω από τις στατιστικές συσχετίσεις και πάνε την έννοια της ευτυχίας πέρα από αυτό το «ύψιστο, αυταπόδεικτο αγαθό, για την ανακάλυψη του οποίου οι θετικοί ψυχολόγοι, οι οικονομολόγοι και άλλοι επιστήμονες και εμπειρογνώμονες της ευτυχίας επαίρονται συχνά» (Cabanas και Illouz, 2020: 280).⁴¹

Πράγματι, έχοντας επιβεβαιώσει, από τη μια μεριά, πως η αίσθηση της ευτυχίας και τα στοιχεία που τη συνιστούν αυξάνουν όσο αυξάνεται ο όγκος του κατεχόμενου και κληρονομημένου κεφαλαίου (οικονομικού, πολιτισμικού και κοινωνικού) των κοινωνικών δρώντων –και όσο η κοινωνική τους τροχιά είναι ανοδική ή παραμένει σταθερή στις υψηλές κοι-

40. Πράγματι, «μόνο αν υποβληθούμε σε μία εργασία η οποία, λαμβάνοντας ως αντικείμενο την ίδια αυτή σχέση, διερευνά την κοινωνιολογική σημασία της και όχι τη στατιστική σημασιοδότησή της, μπορούμε να αντικαταστήσουμε τη σχέση ανάμεσα σε μία δήθεν σταθερή μεταβλητή και σε διαφορετικές πρακτικές με μία σειρά διαφορετικών αποτελεσμάτων, σταθερών σχέσεων κοινωνιολογικά κατανοητών, που εκδηλώνονται και ταυτόχρονα συγκαλύπτονται στις στατιστικές σχέσεις ανάμεσα στον ίδιο δείκτη και σε διαφορετικές πρακτικές. Η επιστημονική εργασία, χάρη στη ρήξη με τις ψευδοπροφάνειες της άμεσης κατανόησης (στις οποίες κομίζουν ανέλιψη ενίσχυση οι ψευδείς εκλεπτύνσεις της στατιστικής ανάλυσης – έχω κατά νου, για παράδειγμα, την path analysis), αγωνίζεται να υποκαταστήσει η σχέση ανάμεσα στην τάδε ή στη δείνα "εξαρτημένη" μεταβλητή και στις μεταβλητές οι οποίες, όπως το μορφωτικό επίπεδο ή η κοινωνική καταγωγή, δεν είναι τίποτε άλλο παρά κοινωνικές έννοιες, και η "εξηγητική αρετή" των οποίων έγκειται στις συνήθειες της κοινής γνώσης του κοινωνικού κόσμου, με "μία ακριβή σχέση επαρκώς ορισμένων εννοιών", ορθολογική αρχή των αποτελεσμάτων τα οποία καταγράφει παρόλα αυτά η στατιστική σχέση» (Bourdieu, 2001: 64-65).

41. Είναι, πράγματι, αναγκαίο, όταν εμπλεκόμαστε στο πεδίο μελέτης της ευτυχίας, δεδομένου πως οι κοινωνικές επιστήμες σήμερα χαρακτηρίζονται από μεγάλο βαθμό ετερονομίας, βαθμός που διαφοροποιείται ανάλογα με την ιστορική παράδοση κάθε εθνικού πεδίου, και συνεπώς ετεροπροσδιορίζονται από ιδεολογικές και οικονομικές επιρροές (βλ. Bourdieu, 2007), να λαμβάνουμε υπόψη το γεγονός ότι η ευτυχία αποτελεί ένα ισχυρό εργαλείο στα χέρια των οργανισμών και των θεσμών για τη διαμόρφωση πιο υπάκουων εργαζομένων, στρατιωτών και πολιτών. Η υπακοή στις μέρες μας παίρνει τη μορφή της κατεργασίας και της μεγιστοποίησης του εαυτού» (Bourdieu, 2007: 281).

ωνικές θέσεις– και γνωρίζοντας, από την άλλη μεριά, τον τασικό νόμο των ανθρώπινων συμπεριφορών που κάνει την υποκειμενική προσδοκία οφέλους να τείνει να συντονίζεται με την αντικειμενική πιθανότητα οφέλους, δηλαδή πως οι βουλήσεις προσαρμόζονται στις δυνατότητες (Bourdieu, 1979), και, τέλος, πως οι προσδοκίες και οι ευκαιρίες στον κοινωνικό κόσμο είναι άνισα κατανομημένες και ότι αυτή η άνιση κατανομή αντιστοιχεί στην άνιση κατανομή του κεφαλαίου στα διαφορετικά είδη του, μπορούμε να συμπεράνουμε πως η κατανομή της έλλειψης ή της πλήρωσης της αίσθησης της ευτυχίας συνδέεται με την αντίστοιχη δυνατότητα των κοινωνικών υποκειμένων να ελέγξουν το μέλλον τους, δηλαδή κατ’ αρχάς το παρόν τους. Παρατηρώντας τις στάσεις, τις απόψεις και τις πρακτικές που στηρίζουν και στηρίζονται από τους παράγοντες που φαίνονται να συνδέονται με την ευτυχία, μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα πως πέραν ενός κατωφλιού αντικειμενικών ευκαιριών –το οποίο συνδέεται με τη σειρά του με ένα κατώφλι ασφάλειας και ένα κατώφλι προβλεψιμότητας, που ορίζονται και τα δύο από το σύνολο των δυνατοτήτων και των ασφαλειών που προσφέρουν τα κατεχόμενα κεφάλαια του κάθε κοινωνικού δρώντος–, το οποίο επιτρέπει μια συνεκτική στόχευση του μέλλοντος, την παράσταση ενός μέλλοντος δοσμένου μέσα στο παρόν⁴², με δυο λόγια, την εμπλοκή στο παιχνίδι της ζωής, την παραγωγή του χρόνου της ζωής, τον χρόνο μιας ζωής που «ζει», και τελικά τον χρόνο «μιας ζωής με δικαιολόγηση»⁴³, η αίσθηση της ευτυχίας δεν μπορεί να βιωθεί.

Με άλλα λόγια, θέτοντας το ερώτημα των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών που καθιστούν δυνατή την πρόσβαση στην εμπειρία της ευτυχίας, όλα τείνουν να μας δείξουν πως η αίσθηση μιας ευτυχισμένης ζωής –*ανεξάρτητα από τους διαφορετικούς τρόπους μέσω των οποίων βιώνεται, καθώς σχετίζονται με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες δυνατότητάς τους, και ανεξάρτητα από τις μορφές με τις οποίες επενδύεται υπό την επήρεια οικονομικών και πολιτισμικών συνθηκών* (Cabanas και Illouz, 2020)– φαίνεται να συνδέεται, κυρίως, με την επένδυση των ατόμων στο ελεусόμενο μέλλον των *κοινωνικών παιχνιδιών* στα οποία εμπλέκονται στη ζωή τους, επένδυση «η οποία προϋποθέτει ένα μίνιμουμ ευκαιριών στο παιχνίδι, δηλαδή εξουσίας πάνω στο παιχνίδι, πάνω στο παρόν του παιχνιδιού» (Bourdieu, 2015: 402).⁴⁴

42. Μέσα και σε αυτή την προοπτική θα μπορούσαμε να δούμε σχετικές θέσεις του Sen (1999).

43. Βλ. Bourdieu (2015: 397-440, 400), καθώς και σχετικές αναπτύξεις στο Παναγιωτόπουλος και Schultheis (2015).

44. Με άλλα λόγια, «η παροχή των ελάχιστων εξασφαλίσεων σε σχέση με το παρόν και το ελεусόμενο μέλλον, που είναι εγγεγραμμένες στο γεγονός ότι κάποιος έχει μια μόνιμη δουλειά, και οι συνδεδεμένες με αυτήν ασφάλειες είναι στην ουσία αυτό που προσδίδει στους δρώντες που τις κατέχουν τις αναγκαίες διαθέσεις για να αντιμετωπίσουν ενεργητικά το ελεусόμενο μέλλον είτε μπαίνοντας στο παιχνίδι με φιλοδοξίες εν πολλοίς προσαρμοσμένες στις ευκαιρίες τους, είτε ακόμα επιχειρώντας να το ελέγξουν, σε ατομική, μέσω ενός πλάνου

Είναι σαφές πως επιχειρούμε να συνδέσουμε την ανθρώπινη ευτυχία με ένα ανθρωπολογικό δεδομένο το οποίο οι συνθήξεις της κοινής όσο και της λόγιας σκέψης μάς ωθούν να εξοβελίσουμε στην τάξη της μεταφυσικής, δηλαδή «την ενδεχομενικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και κυρίως την τελικότητάς της» (Bourdieu, 2015: 430), ενώ αφορά, τελικά, το ζήτημα «της νομιμότητας της ύπαρξης, του δικαιώματος ενός ατόμου να αισθάνεται δικαιολογημένο να υπάρχει έτσι όπως υπάρχει» (Bourdieu, 2015: 427), και συνεπώς ανήκει στην εσχατολογική και κοινωνιολογική σφαίρα ζητημάτων.

Πράγματι, όταν οι άνθρωποι επενδύουν σε ένα κοινωνικό παιχνίδι, όταν εμπλέκονται ενεργά –ανάλογα με τα κεφάλαιά τους και τις δυνατότητες που αυτά προσφέρουν και στο μέτρο που οι διαθέσεις τους αναγνωρίζουν τις λιγότερο ή περισσότερο αντικειμενικές ευκαιρίες που τους προσφέρονται– μέσα στον ρυθμό της κοινωνικής ζωής, όταν αναγνωρίζεται από τους υπόλοιπους συμμετέχοντες στα παιχνίδια αυτό η επένδυση αυτή, τότε ο άνθρωπος εισπράττει από τον κοινωνικό κόσμο αυτό που κανένας άλλος δεν μπορεί να του δώσει, «μια δικαιολογία ύπαρξης» μέσα και μέσω αυτής της ευτυχίας της δράσης. «Μέσω των κοινωνικών παιχνιδιών που προτείνει, ο κοινωνικός κόσμος προσφέρει κάτι περισσότερο και διαφορετικό από τα προφανή διακυβεύματα· το κυνήγι, μας υπενθυμίζει ο Pascal, μετρά εξίσου, αν όχι περισσότερο, από το θήραμα, και υπάρχει μια ευτυχία της δράσης που υπερβαίνει τα εξόφθαλα οφέλη (μισθό, τιμή, ανταμοιβή) και η οποία συνίσταται στο γεγονός ότι βγαίνουμε από την αδιαφορία (ή από την κατάθλιψη, είμαστε απασχολημένοι, προβάλλουμε τον εαυτό μας προς κάποιους σκοπούς και αισθανόμαστε προικισμένοι, αντικειμενικά, δηλαδή υποκειμενικά, με μια κοινωνική αποστολή. Το να είναι κάποιος αντικείμενο αναμονής, αιτημάτων, να είναι φορτωμένος υποχρεώσεις και δεσμεύσεις δεν σημαίνει μόνο να αποσπάται από τη μοναξιά ή την ασημαντότητα, σημαίνει να βιώνει με τον πιο συνεχή και συγκεκριμένο τρόπο την αίσθηση ότι μετράει για τους άλλους, ότι είναι σημαντικός γι' αυτούς, άρα και καθ' εαυτόν, και να βρίσκει σε αυτό το κατά κάποιον τρόπο μόνιμο δημοψήφισμα που είναι αδιάκοπες μαρτυρίες ενδιαφέροντος –αιτήματα, προσδοκίες, προσκλήσεις– μια συνεχή δικαιολόγηση της ύπαρξής του» (Bourdieu, 2015: 432).

Και δεν θα μπορούσαμε να τελειώσουμε αλλιώς, αν δεν σημειώναμε πως αυτό που φαίνεται να παραγνωρίζουν οι διάφοροι κυρίως «κωράρχες» όλων εκείνων των εργασιακών αντιλήψεων σχετικά με την αναγκαιότητα της «δομικής ανεργίας», τη «μερική απασχόληση», την «ευελιξία» κτλ., δηλαδή πως η εργασία πέρα από τους απαραίτητους υλικούς όρους της ύπαρξης παρέχει τελικά στους ανθρώπους και τη ζωτικής σημασίας ψευδαί-

ζωής, ή σε συλλογική κλίμακα, μέσω ενός ρεφορμιστικού ή επαναστατικού σχεδίου, βαθιά διαφορετικού από ένα ξέσπασμα χιλιαστικής εκπαίδευσης» (Bourdieu, 2015: 405).

σθηση της λειτουργίας, της αποστολής που οι ίδιοι οφείλουν να έχουν, με άλλα λόγια τούς προσφέρει τις βάσεις για τη θεμελίωση της αναγκαίας και της ζωτικής ματαιοδοξίας που έχουν ως άνθρωποι, όπως θα έλεγε ο Pascal, αναγκαία συνθήκη για να παραχθεί και η αίσθηση της ευτυχίας. Οι αλλαγές που έχουν μετασχηματίσει εδώ και δεκαετίες πια τον εργασιακό κόσμο γέννησαν και γεννούν όλο και περισσότερες εντάσεις και ματαιώσεις, καθώς η εμπειρία της έλλειψης μέλλοντος γίνεται μια εμπειρία ολοένα περισσότερο κοινή και διαδεδομένη. Με την εργασιακή ανασφάλεια δεν διακυβεύεται μόνο το μέλλον κάθε ύπαρξης· διακυβεύεται και το μέλλον του παρόντος. Εκτός από την εργασία και τα μέσα που αυτή προσφέρει, οι άνεργοι χάνουν τη βάση για τη στράτευσή τους στο παιχνίδι της ζωής, τη θεμελιακή αυτή επένδυση που δημιουργεί τον ανθρώπινο χρόνο, τον «γεμάτο» χρόνο, τον χρόνο «για κάτι» και «του κάτι», τον χρόνο τον γεμάτο δράση, άρα και νόημα. Η εργασία δεν παρέχει μόνο τη δυνατότητα ύπαρξης, παρέχει επίσης, στη σημερινή κοινωνικοσυμβολική σφαίρα, τον ίδιο τον λόγο ύπαρξης. Αρκεί να συλλογιστούμε, σε αντίθεση με ό,τι παρατηρήσαμε στην περίπτωση της καθημερινότητας των ανέργων, τη συμβολική λειτουργία των περιγραφών εκείνων των ατόμων που δρουν και εργάζονται σε σφαίρες έντονων προτροπών και προ(σ)κλήσεων (όλα τα «πνίγομαι» που είναι ταυτόχρονα και «σώζομαι») ή, για να επανέλθουμε στην εμπειρία των ανέργων, εκείνων που καταφεύγουν στα τυχερά παιχνίδια και στις υπηρεσίες των σύγχρονων μοιρολόγων και χρησμολυτών για να ακυρώσουν, για λίγο, τον ακυρωμένο χρόνο μιας «άνευ αιτίας και λόγου» ζωής που αναζητεί τον λόγο, ή ακόμη εκείνων των νέων ανθρώπων που αναζητούν σε πράξεις βίας τον «θόρυβο και την αναταραχή», αυτή την αναγκαία, «συνεχή και ατέλειωτη», αναταραχή χάρη στην οποία θα μπορούσαν να γίνουν αντιληπτοί, να ιδωθούν και να αναγνωριστούν από τους δίπλα, έστω και χάρη σ' όλα αυτά τα «τίποτε», που είναι τουλάχιστον κάτι περισσότερο από το απόλυτο και πραγματικό τίποτε, για να καταρρίψουμε το αξίωμα της δράσης με «μηδενική προθεσιακότητα», για να κατανοήσουμε πως η ίδια η δυνατότητα συγκρότησης ενός στοχοθετημένου χρόνου αρκεί για να αποτελέσει πηγή ευτυχίας, ικανοποίησης και προσωπικής δικαίωσης (Παναγιωτόπουλος, 2005: 332).

Τέλος, αν γνωρίζουμε, από τη μια μεριά, πως σήμερα, ακόμη, είναι το Κράτος που διαθέτει την εξουσία εγκαθίδρυσης των περισσότερων κοινωνικών παιχνιδιών, διορισμού των συμμετεχόντων σε αυτά, πιστοποίησης της επάρκειάς τους να ενταχθούν σε αυτά, και συνεπώς μπορεί να επικυρώσει πιστοποιητικά νόμιμης ύπαρξης, άρα να διαμορφώσει όρους δυνατότητας ατομικής και συλλογικής ευτυχίας, και, από την άλλη μεριά, πως κυριαρχεί η άποψη ότι κάθε προσπάθεια εξουδετέρωσης ή μείωσης των ανισοτήτων ενδέχεται να αποβεί σε βάρος της ελευθερίας, δηλαδή η άποψη της αναγκαιότητας κυριαρχίας του πνεύματος του νεοφιλελευθερισμού σύμφωνα με το οποίο το Κοινωνικό Κράτος αποτελεί

εχθρό προς εξολόθρευση,⁴⁵ τότε τα αποτελέσματα της έρευνάς μας επιτρέπουν να συμφωνήσουμε με το βασικό πρόταγμα του ερευνητικού μας προγράμματος εντός του οποίου εγγράφεται και η παρούσα μελέτη, δηλαδή πως στη στενή αυτή οικονομιστική προσέγγιση είναι ανάγκη να αντιτάξουμε μια μορφή οικονομίας η οποία θα συνυπολογίζει όλα τα κέρδη, υλικά και συμβολικά, που συνδέονται με την απασχόληση και την εργασία καθώς και όλα τα αντίστοιχα κόστη που συνδέονται με την ανεργία.⁴⁶ μια μορφή οικονομίας που θα εμπεριέχει μια νέου τύπου κοινωνική προστασία, η οποία θα επιτρέπει την κοινωνική συνοχή και δεν θα τη στοχεύει απλώς για να νομιμοποιηθούν οι διεργασίες απορρύθμισής της.⁴⁷ Μόνο έτσι θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε πως, όπως σημειώνει ο Bourdieu (1993), η «τρέχουσα τιμή» της ανεργίας και του αποκλεισμού προσμετράται επιπλέον σε οδύνη και βία, που μπορούν να στραφούν τόσο ενάντια στους άλλους (διάφορες μορφές κακοποίησης) όσο και ενάντια στον ίδιο μας τον εαυτό (με τη μορφή του αλκοολισμού, των ναρκωτικών, της κατάθλιψης κτλ.). Μόνο αν στους «εθνικούς λογαριασμούς συμπεριλαμβανόταν επίσης η παράμετρος παρουσία ή απουσία της ευτυχίας των πολιτών θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε και να εξηγήσουμε ορισμένα λάθη των προϋπολογισμών» (Bourdieu, 1993: 116), και μόνο τότε θα μπορούσαμε, χωρίς να υιοθετήσουμε την αφοριστική και άλογη ολική καταγγελία της αγοράς, να συμβάλουμε στον περιορισμό των επιδράσεων της γενικευμένης διάχυσης των ερμηνευτικών σχημάτων της κυρίαρχης οικονομι(στι)κής ιδεολογίας. Μια τέτοια όμως κατασκευή ενός άλλου συστήματος ανάλυσης και ερμηνείας προϋποθέτει την πλήρωση μιας σειράς κοινωνικών όρων, μεταξύ των οποίων σημαντικοί παραμένουν η διευκόλυνση της καθολικής πρόσβασης στην εκπαίδευση, σε συνδυασμό με μια μεταρρύθμιση με στόχο την καθολικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία θα επιτρέψει μια καλύτερη υποδοχή του επιστημονικού Λόγου, και η ανάπτυξη ενός διευρυμένου και δημοκρατικού Κοινωνικού Κράτους σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, το οποίο θα επιχειρεί να μετουσιώνει τις αρχές των αγώνων που διέπουν τις σημερινές κοινωνίες που απειλούνται συνεχώς από τον εγωισμό, τον ανταγωνισμό και την ανομία⁴⁸ σε μορφές συμφερόντων ευρύτατης συλλογικής τάξης, ικανών να συμβάλουν στην πλήρωση των όρων δυνατότητας

45. Βλ. Παναγιωτόπουλος (2003). Για την υπεράσπιση της αντίθετης αντίληψης την οποία εδώ υποστηρίζουμε και η οποία αναγνωρίζει στο Κράτος το δικαίωμα και την υποχρέωση να παίξει έναν πιο διευρυμένο ρόλο σε όλες τις σφαίρες της συλλογικής ζωής, βλ. Durkheim (1950a).

46. Βλ. Bourdieu (1993).

47. Βλ. Castel (1995: 747-769).

48. «Ο μόνος τρόπος για να προλάβουμε αυτόν το συλλογικό ιδιοκεντρισμό και τις συνέπειες που συνεπάγεται για το άτομο είναι ένα ειδικό όργανο να αναλάβει την υποχρέωση να εκπροσωπήσει στις ιδιαίτερες κοινότητες τη συλλογική κοινότητα, τα δικαιώματά της και τις υποχρεώσεις της. Και αυτά τα δικαιώματα και αυτές οι υποχρεώσεις θα συναρρούνται με αυτά του ατόμου. Έτσι λοιπόν, η ουσιαστική λειτουργία του Κράτους συνίσταται στο να απελευθερώσει τις ατομικές προσωπικότητες» (Durkheim, 1950b).

διαμόρφωσης μιας «κοινωνίας συγγενών», όπως την ονομάζει, σε μια ντυρκεμική προοπτική, ο R. Castel, αναγκαία προϋπόθεση για την ύπαρξη μιας ευτυχισμένης κοινότητας, δηλαδή ενός τύπου κοινωνικού σχηματισμού στους κόλπους του οποίου κανείς δεν θα αποκλείεται, διότι θα διαθέτει τα απαραίτητα δικαιώματα και δυνατότητες για να διατηρεί με όλους «σχέσεις αλληλεξάρτησης και όχι μόνο εξάρτησης» (Castel, 2003: 90).

2. Για μια οικονομία της ευτυχίας: Ένας αιρετικός και ανατρεπτικός λόγος για τους συνδικαλιστικούς και κοινωνικούς αγώνες

Η παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων μας και η ανάλυσή τους, που συνθέτουν την παρούσα μελέτη, οδηγούν στην επέκταση των συμπερασμάτων με τις οποίες έκλεισε η προηγούμενη μελέτη μας⁴⁹ και αφορούσαν τη φύση του επιστημονικού, κοινωνικού και πολιτικού διακυβέματος που αποτελεί το συνολικό ερευνητικό πρόγραμμα για την *οικονομία της ευτυχίας* που υλοποιεί το ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Ό,τι προηγείται καθιστά σαφές πως η σημερινή κυρίαρχη οικονομική θεώρηση σχετικά με την ευτυχία, δηλαδή η απόλυτη και μοναδική συνάρτησή της με καθαρά οικονομικά σχήματα και οικονομετρικά μεγέθη, ο ΔΝΤ τρόπος-θεώρησης-του-κόσμου, συνιστά μια βαθιά ανιστορική θεώρηση, αγνοεί, δίχως να έχει συνείδηση της άγνοιάς του, τις κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις δυνατότητας των οικονομικών υποκειμένων, των διαθέσεων, των πρακτικών και των στάσεων τους⁵⁰. Και η παρούσα έρευνα επιβεβαιώνει την αναγκαιότητα της αποδόμησης των τριών βασικών αξιωμάτων της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας πάνω στην οποία επιχειρεί να βασισταί η στενά υπολογιστική και ατομικιστική θεώρηση των κοινωνικών πραγμάτων, δηλαδή, όπως δείξαμε αναλυτικότερα αλλού⁵¹, πως κάθε άτομο διαθέτει συστήματα προτίμησης τα οποία είναι εξωγενή, διαταγμένα και σταθερά, πως κάθε ατομική συμπεριφορά εμφορείται από μια εργαλειακή ορθολογικότητα (του τύπου «αυτός ή αυτό τι θα μου προσφέρει, σε τι θα μου χρησιμεύσει;») και, τέλος, πως τα οικονομικά άτομα είναι αυτόνομα και δεν διαθέτουν τίποτα άλλο παρά υπολογιστικές ικανότητες αλληλεπιδρώντας μόνο μέσω ιδιοτελών συναλλαγών. Όλα μας δείχνουν και στα πορίσματα

49. Βλ. Παναγιωτόπουλος (σε συνεργασία με τον F. Lebaron και την G. Perosa) (2021α).

50. Βλ. αναλυτικά τις προϋποθέσεις της φαντασιακής ανθρωπολογίας στην οποία επιχειρεί να θεμελιωθεί αυτή η θεώρηση στο Παναγιωτόπουλος (σε συνεργασία με την Α. Καρατζά και τη Λ. Παπαβασιλείου) (2020α).

51. Βλ. Παναγιωτόπουλος (σε συνεργασία με την Α. Καρατζά και τη Λ. Παπαβασιλείου) (2020α).

της παρούσας έρευνάς μας πως αυτή η ανθρωπολογική φιλοσοφία παραβλέπει πως αρχή της ιστορικής δράσης, των ανθρώπινων πρακτικών, δεν είναι ένα υποκείμενο το οποίο αντικρίζει τα *πράγματα της κοινωνίας* (στην περίπτωση μας τα «αγαθά της ευτυχίας» και την ίδια την «ευτυχία») και την ίδια κοινωνία ως «εξωτερικότητα». Η αρχή αυτή δεν βρίσκεται ούτε στη συνείδηση ούτε στα πράγματα, αλλά μέσα στη σχέση μεταξύ των δύο καταστάσεων του κοινωνικού, δηλαδή της αντικειμενοποιημένης ιστορίας, με τη μορφή των θεσμών π.χ., και της ενσωματωμένης ιστορίας, με τη μορφή συστημάτων μόνιμων διαθέσεων, των έξεων. Η κινητήρια δύναμη της κοινωνικής δράσης δεν βρίσκεται στον συμβολικό ή στον υλικό σκοπό, όπως το θέλει ο αφελής φιναλισμός, ούτε μέσα στους εξαναγκασμούς του «περιβάλλοντος», όπως πιστεύει ο μηχανιστικός ντετερμινισμός ενός δογματικού κοινωνιολογισμού, αλλά μέσα στη σχέση μεταξύ του συστήματος διαθέσεων, των έξεων, των κοινωνικών υποκειμένων, των κοινωνικά καθορισμένων ατόμων, των κοινωνικών φορέων και των κοινωνικών χώρων μέσα στους οποίους δρουν τα άτομα, των κοινωνικών πεδίων. Οι διαθέσεις των κοινωνικών φορέων δεν αποτελούν αυτόνομη οντότητα, αλλά βρίσκονται πάντα ενσωματωμένες στο αμοιβαίο σύστημα εξάρτησης που τις συνδέει με μια δεδομένη πρακτική συλλογική σφαίρα, με ένα δεδομένο κοινωνικό πεδίο· οι διαθέσεις αυτές αποκτιούνται και διατηρούνται όχι μέσω μιας εργασίας οροεξάρτησης διανοητικής τάξης, ούτε απαραίτητα μέσω μιας αναστοχαστικής συνείδησης, όπως θεωρεί ο καθαρός ιντελεκτουαλισμός, αλλά εντός και μέσω της συμμετοχής σε συλλογικές πρακτικές και διαδικασίες, μέσω της εσωτερίκευσης του νοήματος των διαφόρων κοινωνικών παιχνιδιών. Η «σκέψη» κάθε κοινωνικού υποκειμένου έχει τους ίδιους περιορισμούς με την κατάσταση του, δηλαδή η κατάστασή του τον περιορίζει, κατά κάποιο τρόπο, διττά: μέσω των υλικών περιορισμών που επιβάλλει στην πρακτική του και μέσω των περιορισμών που επιβάλλει στη σκέψη του, και άρα στην πρακτική του, κάνοντάς το να δέχεται, ακόμα και να αγαπά, αυτούς τους περιορισμούς. Με άλλα λόγια, οι διαθέσεις που είναι μόνιμα εγχαραγμένες, λόγω των δυνατοτήτων και της έλλειψης δυνατοτήτων, των ελευθεριών και των αναγκαιοτήτων, των διευκολύνσεων και των απαγορεύσεων, στις αντικειμενικές συνθήκες γεννούν διαθέσεις αντικειμενικά συμβατές με αυτές τις διαθέσεις και, κατά κάποιον τρόπο, προσαρμοσμένες εκ των προτέρων στις απαιτήσεις τους. Ως εκ τούτου, οι διαθέσεις αντανακλούν πραγματικές συχνότητες, δηλαδή τάσεις και ροπές, και οδηγούν τα κοινωνικά υποκείμενα να διατηρούν μια πολύ αδύναμη σχέση εμπλοκής και πίστης με τα απίθανα γεγονότα, με τα γεγονότα μικρότερης συχνότητας και, άρα, από πρακτικής άποψης, τα θεωρούν αμελητέα. Κατ' επέκταση, οι στρατηγικές και οι παραστάσεις κάθε κοινωνικού δρώντος, προϊόν του συστήματος διαθέσεων και προδιαθέσεων που αποτελεί την έξη του, την πρακτική αίσθηση ως αίσθηση παιχνιδιού, δεν μπορούν να εννοηθούν παρά μόνο μέσα στην πραξιακή διαδικασία, και ειδικότερα σε σχέση με τα διάφορα κοινωνικά παιχνίδια μέσα στα οποία

τα κοινωνικά υποκείμενα δρουν ορίζοντάς τα και οριζόμενα ταυτοχρόνως από την ίδια την εργασία ορισμού που επιτελούν. Συνοπτικά, τα κοινωνικά παιχνίδια, με την έννοια της συμμετοχής ενός συνόλου φορέων σε μια κανονικοποιημένη δραστηριότητα, η οποία, χωρίς να είναι απαραίτητα προϊόν υποταγής σε κανόνες, «υπακούει σε κανονικότητες» που προσφέρονται από τα διάφορα κοινωνικά πεδία, δεν μπορούν να αποκτήσουν υποκειμενικό νόημα παρά μόνο αν βρουν υποκείμενα κοινωνικά προδιατεθειμένα να («τρέξουν» για να) τα «παίξουν», να αναγνωρίσουν τους συμφυείς νόμους και τα διακυβεύματά τους, να αποδεχτούν τα προαπαιτούμενά τους.

Συνεπώς, σύμφωνα με αυτή τη λογική, δεν μπορεί κανείς να εξηγήσει τις πρακτικές και τις παραστάσεις των ατόμων, λ.χ., για την ευτυχία, παρά μόνο αν συσχετίσει τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες συγκροτήθηκαν τα συστήματα διαθέσεων και προδιαθέσεων που τις γέννησαν με τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες ενεργοποιούνται. Έτσι, λ.χ., αν οι συμπεριφορές και η αίσθηση της ευτυχίας δεν είναι τελείως ανεξάρτητες από τα εισοδήματα, είναι γιατί τα άτομα διαθέτουν έξεις, δηλαδή συστήματα διαθέσεων και προδιαθέσεων τα οποία είναι σταθερά και, *grosso modo*, προσαρμοσμένα στις συνθήκες στις οποίες ενεργοποιούνται και σε σχέση με τις οποίες ενεργοποιούνται, γεννώντας έλλογες προσδοκίες και ελεγχμένες από τον συλλογικό έλεγχο των ομάδων, στο εσωτερικό των οποίων ενεργοποιούν τις αποφάσεις και τις στοχεύσεις τους – ομάδες, βέβαια, που οι ίδιες υποβάλλονται σε δομικούς εξωτερικούς και ενσωματωμένους καταναγκασμούς⁵².

Αν ό,τι προηγείται ισχύει, εξ αντικειμένου, και η παρούσα εργασία θέτει τελικά το μείζον ζήτημα της αλήθειας επί του κοινωνικού κόσμου, με αφορμή το ζήτημα που διαπραγματεύομαστε. Και πρέπει να εξαγάγουμε τα απαραίτητα συμπεράσματα και ως προς την πολιτική ανάδειξη και διαχείριση του συγκεκριμένου ζητήματος, δηλαδή μιας *διευρυμένης αντίληψης της ατομικής και συλλογικής ευτυχίας, η οποία θα επανεντάσσει το κοινωνικό, το συμβολικό, μέσα στον πυρήνα των κοινωνικών συναλλαγών*.

Ας θέσουμε το ζήτημα με τρόπο ρητό. Ποια μπορεί να είναι η κοινωνική χρήση αυτών των ερευνητικών αποτελεσμάτων;

Από τη μια μεριά, έχουμε τόσο το γεγονός πως, όπως κάθε επιστημονική θεωρία, ως ένα πρόγραμμα αντίληψης της οποίας οι λέξεις είναι πάντα και περιγραφικές και προδιαγραφικές

52. Για να το διατυπώσουμε με όρους περισσότερο οικονομικούς, θα μπορούσαμε να πούμε πως, αν οι φορείς εμφανίζονται ορθολογικοί και αν μπορούμε να κατασκευάσουμε, όπως τα μαθηματικά μοντέλα που χρησιμοποιούνται, μοντέλα κατά βάση ορθολογικά –και αυτό να μην είναι τελείως άτοπο–, αυτό συμβαίνει γιατί «οι λειτουργικότερες των αγορών», όπως έλεγε ο Sen (βλ. Sen and Williams 1982), είναι βαθιά διαμορφωμένες ταυτόχρονα σε ατομικό αλλά και σε συλλογικό επίπεδο από τις δυνάμεις στις αγορές και στα πεδία εντός των οποίων η κάθε αγορά δρα.

κές, είναι προορισμένη να δημιουργεί ένα «αποτέλεσμα θεωρίας», όπως έλεγε ο Bourdieu, έτσι και στην περίπτωση της εξέτασης της ευτυχίας των πολιτών και της επεξεργασίας μιας οικονομίας της ευτυχίας, η *θεωρία* αυτή, όπως συχνά συμβαίνει στις κοινωνικές επιστήμες, αποκτά μια εντελώς ιδιόζουσα μορφή και λειτουργία, μεταστοιχειώνοντας ό,τι ήταν άρρητο, απωθημένο ή και αγνοημένο σε έναν λόγο συνεκτικό και εμπειρικά επιβεβαιωμένο, όσο και το γεγονός πως κάθε προσπάθεια αποσαφήνισης και διάχυσης των αρχών μιας οικονομίας της ευτυχίας συμβάλλει ώστε να ενισχυθεί η πιθανότητα αυτού του στόχου να υλοποιηθεί⁵³, πείθοντας αυτούς που έχουν συμφέρον για την επικράτηση αυτών των αρχών να προετοιμαστούν και να την υποδεχτούν ή, αντίθετα, δίνοντας σε αυτούς που έχουν συμφέρον για την ακύρωση των πιθανοτήτων κυριαρχίας των αρχών αυτών τη γνώση της δυνατότητας να κάνουν δυσχερέστερη ή και να ακυρώσουν την ανάδειξή της.

Από την άλλη μεριά, αν γνωρίζουμε, όπως έχει καταδείξει ο Bourdieu (2001), πως υπάρχουν ταυτόχρονα αντικειμενικές ταξινομήσεις και ταξινομητικές δράσεις οι οποίες, όντας στενά συνδεδεμένες με τις αντικειμενικές θέσεις μέσα στις ταξινομήσεις, έχουν παρ' όλα αυτά σχετική αυτονομία σε σχέση με αυτές τις θέσεις, η κοινωνική επιστήμη που εξετάζει πώς κατανέμεται η ευτυχία, ποια στοιχεία τη συνιστούν, ποια είναι η *τάξις* της ευτυχίας βρίσκεται μπροστά σε μια εναλλακτική επιλογή: να αντιπαραθέσει την αντικειμενική της ταξινόμηση στις διάφορες αντικειμενικές ταξινομήσεις που αγωνίζονται για τη νόμιμη αναπαράσταση της ευτυχίας, και άρα να υιοθετήσει τη στάση του αντικειμενισμού, είτε να περιγράψει τις πιο ισχυρές σε ανταγωνισμό ταξινομήσεις ως τα στοιχεία που (θα) συγκροτή(ήσ)ουν την πραγματικότητα, και άρα να επαναβεβαιώσει το γεγονός πως, όπως κάθε κυρίαρχη αναπαράσταση του κοινωνικού κόσμου, έτσι και αυτή για την ατομική και συλλογική ευτυχία αποτελεί μέρος της πραγματικότητας. Αν γνωρίζουμε, λοιπόν, πως κάθε αγώνας των ταξινομήσεων αποτελεί μέρος της αντικειμενικής πραγματικότητας των ταξινομήσεων, παρόλο που διαθέτει μια σχετική αυτονομία σε σχέση με τις ταξινομήσεις, πως διακύβευμα αυτού του αγώνα αποτελεί η παραγωγή και η επιβολή του νόμιμου τρόπου παράστασης του κοινωνικού κόσμου και του τρόπου παράστασης του κοινωνικού κόσμου που είναι ικανός να αποκτήσει κύρος, συμβολική εξουσία –εφόσον βέβαια διαθέτει μια αντικειμενική θεμελίωση, πράγμα που δεν σημαίνει καθόλου ότι όλα είναι δεδομένα μέσα στις αντικειμενικές

53. Και αυτό το αποτέλεσμα θεωρίας, το οποίο είναι δυνατόν να επιφέρουν στην ίδια την πραγματικότητα κοινωνικά υποκείμενα δρώντες και συλλογικοί φορείς ικανοί να διαχύσουν και να καθιερώσουν μια νέα αρχή διαίρεσης στη θεώρηση περί ευτυχίας των ανθρώπων είναι ιδιαίτερα ισχυρό στην περίπτωσή μας και κυρίως νόμιμο, καθώς, όπως επιχειρήσαμε να καταδείξουμε στις μέχρι τώρα σχετικές εργασίες μας, η αντικειμενοποίηση της κατάστασης της ευτυχίας των Ελλήνων πολιτών που επιχειρήσαμε είναι θεμελιωμένη στην πραγματικότητα και οι κατηγορίες που χρησιμοποιήσαμε σε επίπεδο θεωρητικής σκέψης για να διαιρέσουμε το αντικείμενο μας στις «αρθρώσεις» του αντιστοιχούν σε πραγματικές διαιρέσεις.

συνθήκες– και ταυτόχρονα να αυτοεπιβεβαιωθεί, φτάνοντας να μπορεί να αποκτήσει τη δύναμη του δίκαιου και του Δικαίου, του νόμου, παράγοντας πρακτικές συνέπειες (Bourdieu, 1999α: 183-194), τότε δημοσιεύοντας τα πορίσματά μας τίθενται μείζονος σημασίας ερωτήματα⁵⁴: Πώς η επιστημονική αλήθεια αυτών των πορισμάτων μπορεί να αντιπαλέψει τη μερική αλήθεια του σημερινού κυρίαρχου οικονομικού λόγου, η οποία, ωστόσο, διαθέτει μεγάλη κοινωνική δύναμη τέτοια που της έχει επιτρέψει να επιβληθεί καθολικά, να επιτύχει το *minimum consensus*, δηλαδή να γίνει κυρίαρχη ιδεολογία; Πώς και με ποια μέσα η επιστημονική αλήθεια αυτών των συμπερασμάτων μπορεί να αγωνιστεί ενάντια σε αυτή τη μερική αλήθεια η οποία έχει καταφέρει να αναγνωριστεί ως καθολική, ακριβώς γιατί πέτυχε να καταστήσει παραγνωρίσιμη την ιδιαιτερότητα των θεμελιών της ή, αλλιώς, ενάντια σε μια αλήθεια που θεμελιώνεται πάνω στη λογική που αναγνωρίζει ως κριτήριο της αλήθειας τη συναινετική επικύρωση; Και αν δεν εισέλθουν συνειδητά και ενεργά σε αυτόν τον αγώνα όσοι παράγουν αυτή την επιστημονική αλήθεια, αν σιωπήσουν και περιοριστούν μόνο στη δημοσίευσή της, η επιλογή αυτή δεν (θα) αποτελεί, εξ αντικειμένου, ένα είδος παθητικής αναγνώρισης της νομιμότητας της μερικής αλήθειας της οποίας τα θεμέλια επιχειρήσαν να αποδομήσουν; Αλλά και αν αποφασίσουν να τοποθετηθούν ανταγωνιστικά απέναντι στην αλήθεια που επικυρώνεται μέσω της συναίνεσης, χρησιμοποιώντας την αλήθεια αυτών των πορισμάτων που επικυρώνεται στις αντικειμενικές αποδείξεις, δεν οφείλουν να έχουν απόλυτη συνείδηση πως στη συγκεκριμένη περίπτωση απέναντι στην κυρίαρχη κοινωνική παράσταση της ευτυχίας, η επιστημονική αλήθεια είναι πολύ άοπλη, πολύ ανοχύρωτη και αδύναμη, καθώς έχει να αντιπαλέψει μια συναινετική αλήθεια, η οποία καθιερωμένη με «επιστημονικά» σχήματα και γραφειοκρατικές πράξεις θέσμισης, έχει αποκτήσει μια εξουσία αμιγώς επιτελεστική;

Η συνειδητοποίηση των ισχνών πιθανοτήτων που έχει η επιστημονική αλήθεια των πορισμάτων μας να αναγνωριστεί καθολικά δίνει χώρο στην *πολιτική δράση*, συνδικαλιστική και ευρύτερα κοινωνική, προκειμένου, εξοπλισμένη με τις αναλύσεις των σχετικών εργασιών μας, να επιχειρήσει να παραγάγει και να επιβάλει παραστάσεις για την οικονομία της ευτυχίας, οι οποίες να είναι ικανές να επενεργήσουν στον κοινωνικό κόσμο επενεργώντας στην παράσταση που σχηματίζουν γι' αυτόν οι κοινωνικοί δρώντες.

54. Η αναγνώριση της αναγκαιότητας τέτοιου τύπου ερωτημάτων αποκλείονται συχνά από την εθνική επιστημονική κοινότητά μας καθώς αυτή κυριαρχείται από φορείς που δεν διαθέτουν αγωνιστικές διαθέσεις, και όπου κυριαρχεί ένας διάχυτος θετικισμός, ο οποίος οδηγεί με τη σειρά του πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες να αποδέχονται και να πιστεύουν ότι το ζήτημα της αλήθειας πάνω στην αλήθεια ενός αντικειμένου λύνεται εξ ορισμού. Βλ. Παναγιωτόπουλος (2020β και 2020γ).

Γνωρίζοντας «πως η αντιστοιχία ανάμεσα στις αντικειμενικές διαιρέσεις και τα ταξινομικά σχήματα, ανάμεσα στις αντικειμενικές δομές και τις νοητικές δομές είναι το υπόβαθρο μιας εξ υπαρχής προσχώρησης στην κατεστημένη τάξη» (Bourdieu, 1999a: 190), οι συγκεκριμένοι αγώνες που η πολιτική αυτή δράση πρέπει να προωθήσει οφείλουν να αρχίσουν με την καταγγελία της οικονομίας της δυστυχίας αναδεικνύοντας, με τη χρήση των επιστημονικών δεδομένων, τη θεμελίωση αυτής της καταγγελίας, γεγονός που συνεπάγεται μια γνωστική ανατροπή, μια μετατροπή κοσμοθεώρησης. Μάλιστα, εξοπλισμένοι με τον αιρετικό λόγο της επικυρωμένης με αποδείξεις αλήθειας με στόχο τη ρήξη με την κατεστημένη τάξη και με τις διαθέσεις και παραστάσεις που αυτή δημιουργεί σε δρώντες διαπλασμένους σύμφωνα με τις δομές της, αυτοί οι πολιτικοί αγώνες έχουν την ευκαιρία σήμερα να συναντούν μια αντικειμενική κρίση ικανή να διαρρήξει την άμεση αρμονία μεταξύ των ενσωματωμένων δομών και των αντικειμενικών δομών από τις οποίες αυτές παράγονται, ενισχύοντας έτσι τη δυνατότητα να αλλάξει κανείς τον κοινωνικό χώρο παραγωγής της παράστασης για την ευτυχία, αλλάζοντας την παράσταση αυτής της έννοιας και αυτού του κόσμου⁵⁵.

Ωστόσο, οι αγώνες αυτοί οφείλουν να γνωρίζουν πως οι ποικίλες χρήσεις⁵⁶ του αιρετικού λόγου που θα χρησιμοποιήσουν, του κατάλληλα αναδιατυπωμένου επιστημονικού λόγου για τις ανάγκες του αγωνιστικού πολιτικού λόγου, προκειμένου να καταλυθεί η προσχώρηση στον κόσμο του σημερινού κυρίαρχου κοινού νου αναφορικά με την «ευτυχία των ανθρώπων», οφείλουν, επίσης, να παραγάγουν έναν «*νέο κοινό νου*», αποκρυσταλλωμένο στα *πράγματα* και στα *μυαλά*, να εισαγάγουν σ' αυτόν, προβεβλημένες με τη νομιμότητα που τους παρέχουν η δημόσια εκδήλωση και η συλλογική αναγνώριση, τις μέχρι τώρα σιωπη-

55. Σε καταστάσεις κρίσης, όπως αυτή που βιώνουμε στην ελληνική κοινωνία εδώ και δέκα χρόνια, παράγονται καταστάσεις που μπορούν να υποδεχτούν «μια παρά-δοξη πρόβλεψη, παράδοξες, έκτακτες καταστάσεις που ζητούν έναν έκτακτο λόγο, έναν λόγο που να είναι σε θέση αφενός να ανυψώσει τις πρακτικές αρχές του ήθους σε επίπεδο ρητών αρχών, οι οποίες παράγουν (σχεδόν) συστηματικές απαντήσεις» και αφετέρου «να εκφράσει όλα όσα ανήκουστα, ανείπωτα ενδέχεται να έχει η κατάσταση που δημιουργήθηκε από την κρίση» (Bourdieu, 1999a: 184). Βλ. επίσης Παναγιωτόπουλος και Schultheis (2015) και Παναγιωτόπουλος (2021β).

56. Δεν πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός πως οι αγώνες αυτοί οφείλουν να καταβάλουν μια ιδιαίτερη συλλογική εργασία επεξεργασίας και επινόησης ειδικών δραματοποιημένων και πολυμορφικών διεργασιών εκφώνησης που απαιτούνται στον συγκεκριμένο χώρο αγώνων για να πέσουν σε ανυποληψία τα φάσματα της οικονομιστικής δόξας, να καταπατηθούν οι λογοκρισίες, θεσμοθετημένες ή ενσωματωμένες, που απαγορεύουν την επιστροφή του απωθημένου της πραγματικής τραγικότητας της ανθρώπινης ύπαρξης, για να ονομαστεί το ανονόμαστο μιας διευρυμένης θεώρησης της ανθρώπινης ευτυχίας, να δοθεί σε προ-λεκτικές και προ-στοχαστικές διαθέσεις και σε εμπειρίες ανείπωτες και μη πρόδηλες μια αρχή αντικειμενοποίησης μέσα σε λέξεις οι οποίες είναι ικανές να καταστήσουν αυτές τις διαθέσεις και εμπειρίες συνηθισμένες και ταυτόχρονα καθολικές, άρα λογικές και κοινωνικά καθιερωμένες, βλ. Bourdieu (1999a).

ρές ή απωθημένες εμπειρίες και τις πρακτικές πολιτών που υποστηρίζουν μια βιώσιμη και ευτυχέστερη συλλογική ζωή η οποία δεν μπορεί να εξαχθεί από «τη λογιστική θεώρηση (άλλοτε θα λέγαμε «μπακαλίστικη») την οποία η νέα (νεοφιλελεύθερη) πίστη παρουσιάζει ως την υπέρτατη μορφή της ολοκλήρωσης της ανθρωπότητας» (Bourdieu, 1998: 141).⁵⁷

57. Βλ. επίσης Sen (2000: 931-952) και Nussbaum and Sen (1993).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα 1

Ερωτήσεις Δείκτη Ευτυχίας

Αρχικά θα ήθελα να σας διαβάσω ορισμένες προτάσεις σχετικά με την ευτυχία και να μου πείτε πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με καθεμία από αυτές με τη βοήθεια μιας κλίμακας ως εξής:

(1 = Διαφωνώ απολύτως, 2 = Διαφωνώ αρκετά, 3= Κάπως διαφωνώ, 4= Κάπως συμφωνώ, 5 = Συμφωνώ αρκετά, 6 = Συμφωνώ απολύτως)

1. Δεν αισθάνομαι ευχαριστημένος/-η από τη ζωή μου αυτή την περίοδο. [R]	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Ενδιαφέρομαι πολύ για τους άλλους ανθρώπους.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. Αισθάνομαι ότι η ζωή με ανταμείβει για τις προσπάθειές μου.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4. Δεν είμαι αισιόδοξος/-η για το μέλλον. [R]	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. Είμαι πάντα αφοσιωμένος/η σε ό,τι κάνω.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6. Υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσα σε αυτό που θα ήθελα να κάνω και σε αυτό που έχω κάνει ή κάνω. [R]	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7. Αισθάνομαι ότι ελέγχω απόλυτα τη ζωή μου.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8. Δεν έχω κάποιο συγκεκριμένο σκοπό και νόημα στη ζωή μου. [R]	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9. Αισθάνομαι ότι έχω πολλή ενέργεια.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10. Δεν έχω ευχάριστες αναμνήσεις από το παρελθόν. [R]	☐	☐	☐	☐	☐	☐

[R] Προτάσεις στις οποίες η κλίμακα αντιστράφηκε στη φάση της στατιστικής ανάλυσης.

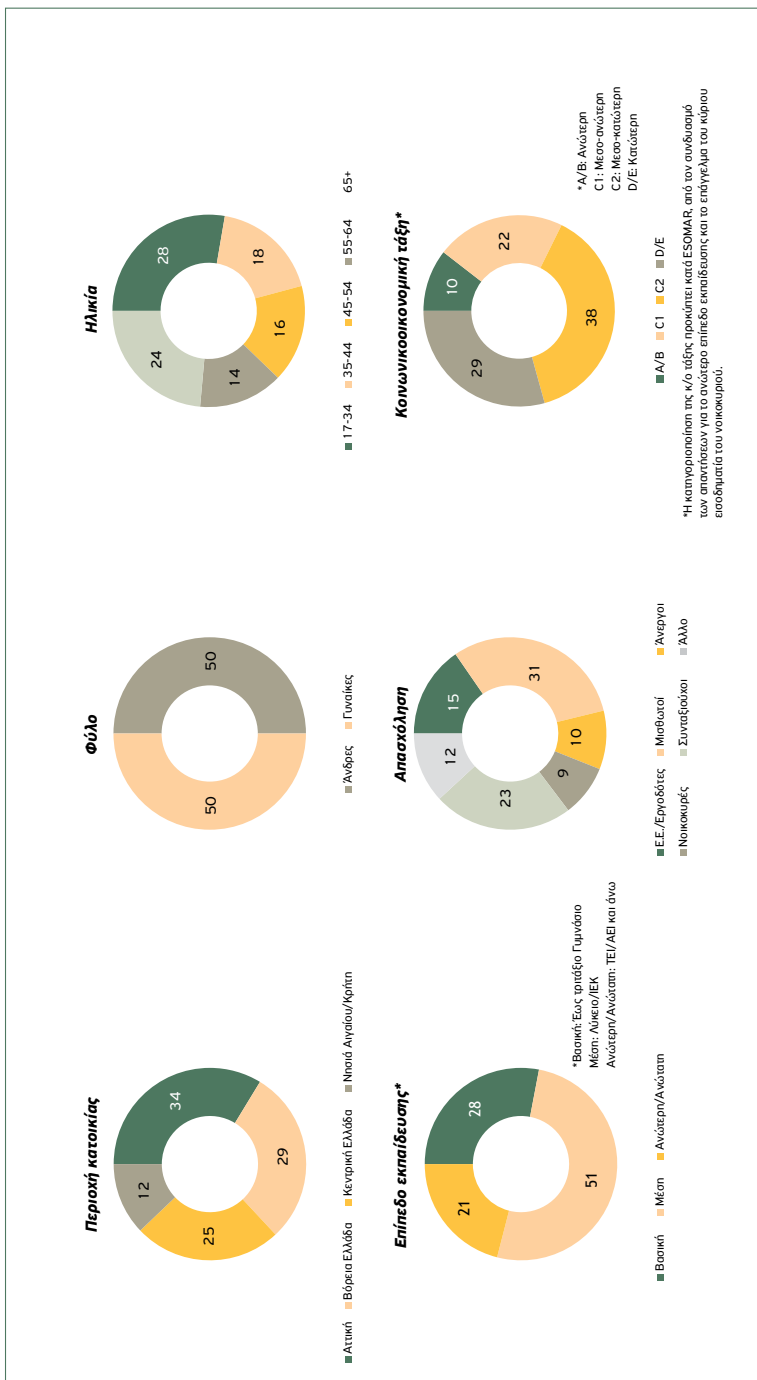
Παράρτημα 2

Κοινωνικοδημογραφικές ερωτήσεις

1. Περιοχή κατοικίας ερωτώμενου
2. Φύλο ερωτώμενου
3. Ηλικία ερωτώμενου
4. Επίπεδο εκπαίδευσης ερωτώμενου
5. Μέγεθος νοικοκυριού
6. Οικογενειακή κατάσταση
7. Ύπαρξη παιδιών στο νοικοκυριό και πλήθος αυτών
8. Θέση ερωτώμενου στην απασχόληση
9. Ιδιοκτησιακό καθεστώς κατοικίας
10. Διαμονή στον ίδιο τόπο στην παιδική ηλικία
11. Κοινωνικοοικονομική τάξη*
12. Μηνιαίο καθαρό εισόδημα νοικοκυριού
13. Επίπεδο εκπαίδευσης πατέρα
14. Επίπεδο εκπαίδευσης μητέρας
15. Επίπεδο εκπαίδευσης πατρογονικού παππού
16. Επίπεδο εκπαίδευσης μητρογονικού παππού
17. Ταξινόμηση επαγγέλματος πατέρα
18. Ταξινόμηση επαγγέλματος μητέρας
19. Ταξινόμηση επαγγέλματος πατρογονικού παππού
20. Ταξινόμηση επαγγέλματος μητρογονικού παππού

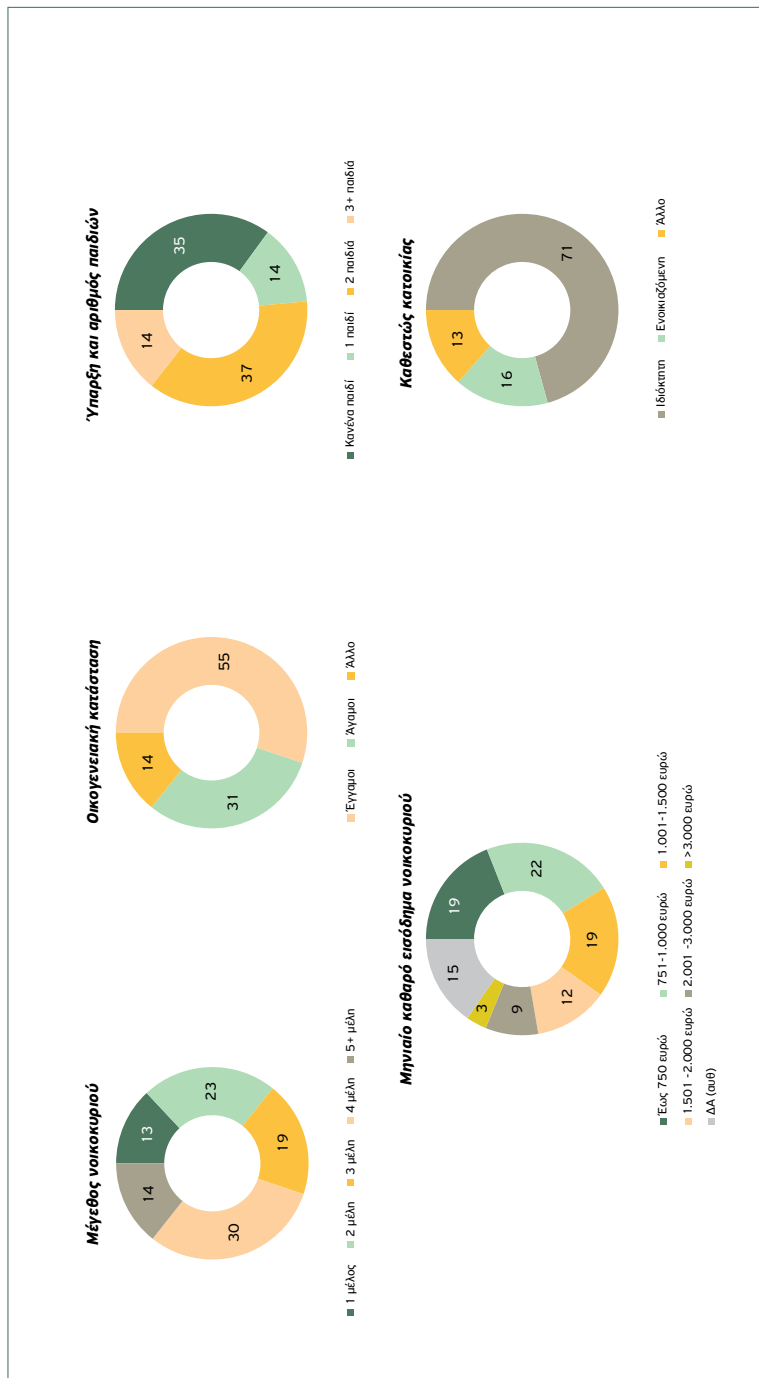
* Κατά ESOMAR (Παράρτημα 3) με βάση το επάγγελμα και την εκπαίδευση του κύριου εισοδηματία του νοικοκυριού.

Διάγραμμα 1: Δημογραφικά στοιχεία δείγματος (I)

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Διάγραμμα 2: Δημογραφικά στοιχεία δείγματος (II)

Πηγή: Metron Analysis, Έρευνα μέτρησης Δεικτών Ευτυχίας (2021)

Παράρτημα 3

Κοινωνικοοικονομική τάξη κατά ESOMAR

Επάγγελμα κύριου εισοδηματία	Εκπαίδευση κύριου εισοδηματία				
	Σχεδόν καθόλου	Κατώτερη	Μέση	Ανώτερη	Ανώτατη
Αυτοαπασχολούμενοι					
Αγρότης (έως 50 στρέμματα)	E	D	D	C2	C2
Αγρότης (50+ στρέμματα)	D	C2	C2	C1	C1
Ελεύθ. επαγγελματίες (Χ. ΥΠ.)	D	C2	C2	C1	C1
Ελεύθ. επαγγελματίες (1-2 ΥΠ.)	D	C2	C1	C1	C1
Ελεύθ. επαγγελματίες (3-5 ΥΠ.)	C2	C2	C1	C1	A/B
Ελεύθ. επαγγελματίες (6-10 ΥΠ.)	C2	C2	C1	C1	A/B
Ελεύθ. επαγγελματίες (11-49 ΥΠ.)	-	C1	C1	A/B	A/B
Ελεύθ. επαγγελματίες (50+ ΥΠ.)	-	C1	A/B	A/B	A/B
Επιστήμονες / ειδικοί	-	-	-	-	A/B
Άρνηση / ΔΑ	E	D	D	C2	C1
Υπάλληλοι (γραφική εργασία)					
Επιστήμονες / ειδικοί	-	-	-	-	A/B
Γεν. διευθυντές (έως 5 ΥΠ.)	-	C2	C1	C1	A/B
Γεν. διευθυντές (6-10 ΥΠ.)	-	C1	C1	A/B	A/B
Γεν. διευθυντές (11+ ΥΠ.)	-	C1	C1	A/B	A/B
Προϊστάμενοι (έως 5 ΥΠ.)	-	C2	C2	C1	C1
Προϊστάμενοι (6+ ΥΠ.)	-	C2	C2	C1	A/B
Υπάλληλοι γραφείου	D	D	C2	C2	C1
Υπάλληλοι (εκτός γραφείου)	D	D	C2	C2	C1
Υπάλληλοι – χειρωνακτική εργασία					
Ειδικευμένοι	D	D	C2	C2	C1
Ανειδίκευτοι	E	D	D	C2	C2
Νοικοκυρές / εισοδηματίες	E	D	D	C2	C1
Φοιτητές / σπουδαστές	-	D	C2	C2	C1

Παράρτημα 4

Πίνακας 1 (p-value<0,001)

		Επάγγελμα πατέρα			
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο
Συνηθίζετε να τρώτε εκτός οικογενειακής εστίας;	Καθόλου	8,2%	9,3%	20,5%	16,0%
	Σπάνια	53,6%	69,4%	60,7%	61,4%
	Συχνά	28,9%	16,1%	14,3%	17,1%
	Πολύ συχνά	9,3%	4,8%	4,2%	5,2%
	ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)		0,4%	0,3%	0,3%
Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 2 (p-value<0,01)

		Επάγγελμα πατέρα			
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο
Πόσο συχνά επικοινωνείτε (τηλεφωνικά ή από κοντά) με τους φίλους/ συγγενείς σας;	Κάθε μέρα	69,4%	58,3%	55,5%	58,4%
	Μία με δύο φορές την εβδομάδα	21,2%	33,6%	30,9%	29,9%
	Μία με δύο φορές τον μήνα	4,7%	3,6%	7,3%	6,1%
	Μερικές φορές τον χρόνο	0,5%	2,4%	3,7%	2,9%
	Πολύ σπάνια	4,1%	2,0%	2,4%	2,6%
	ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)			0,3%	0,2%
Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 3 (p-value<0,01)

		Επάγγελμα πατέρα			
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο
Εκτός από τους γάμους, τις κηδείες και άλλα σημαντικά θρησκευτικά γεγονότα (π.χ. βαπτίσεις, Χριστούγεννα/ Πάσχα ή άλλες συγκεκριμένες ιερές μέρες), κάθε πόσο συχνά παρευρίσκεστε στην εκκλησία;	Ποτέ	27,6%	26,0%	20,4%	22,8%
	Μία φορά τον χρόνο	14,1%	12,6%	8,4%	10,3%
	Μερικές φορές τον χρόνο	33,9%	30,9%	37,4%	35,4%
	Μία ή δύο φορές τον μήνα	10,9%	19,1%	16,2%	15,9%
	Μία φορά την εβδομάδα	8,9%	10,2%	14,9%	12,9%
	Περισσότερες από μία φορά την εβδομάδα	4,2%	0,8%	2,4%	2,3%
	ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)	0,5%	0,4%	0,4%	0,4%
Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 4 (p-value=0,02)

		Επάγγελμα πατέρα			
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο
Τι σας προσφέρει κυρίως η εργασία σας;	Κυρίως ευχαρίστηση/ ικανοποίηση	30,3%	20,8%	15,7%	19,5%
	Κυρίως εισόδημα για να ζήσω	33,3%	45,8%	45,9%	43,6%
	Και τα δύο (αυθ.)	36,4%	33,3%	36,9%	36,0%
	ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)			1,5%	0,9%
Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 5 (p-value<0,001)

		Επάγγελμα πατέρα			
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο
Στη διάρκεια ενός τυπικού έτους πού θα λέγατε ότι συνηθίζετε να ξοδεύετε τα περισσότερα χρήματά σας;	Είδη διατροφής	40,1%	49,6%	53,9%	50,7%
	Είδη ένδυσης/ υπόδησης	5,7%	4,4%	6,0%	5,6%
	Στέγαση	11,5%	12,5%	10,8%	11,3%
	Υγεία	0,5%	2,4%	5,2%	3,8%
	Διασκέδαση/ ψυχαγωγία	10,9%	11,3%	3,4%	6,3%
	Ταξίδια και αναψυχή	8,3%	6,5%	3,9%	5,2%
	Εκπαίδευση/ σχολείο παιδιών	7,3%	8,1%	7,4%	7,6%
	Έξοδα αυτοκινήτου/ μηχανής	8,3%	2,0%	2,7%	3,5%
	Άλλο τι;	3,1%	1,2%	5,3%	4,1%
	ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)	4,2%	2,0%	1,3%	1,9%
Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 6 (p-value=0,01)

		Επάγγελμα πατέρα			
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο
Ας μιλήσουμε τώρα για την κατοικία και την περιοχή κατοικίας σας. Το σπίτι όπου κατοικείτε είναι:	Δικό σας	63,7%	68,4%	74,0%	71,1%
	Ενοικιαζόμενο	36,3%	31,6%	26,0%	28,9%
Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 7 (p-value<0,01)

		Επάγγελμα πατέρα				
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο	
Ποιο θα λέγατε ότι είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η περιοχή όπου κατοικείτε;	Έλλειψη υποδομών	12,9%	25,9%	21,3%	20,9%	
	Έλλειψη καθαριότητας/ Περιβαλλοντική υποβάθμιση	8,2%	8,1%	10,5%	9,6%	
	Ανεργία	7,2%	5,3%	7,7%	7,1%	
	Ανασφάλεια/ Εγκληματικότητα	6,2%	3,2%	4,1%	4,2%	
	Κακές σχέσεις με γείτονες	3,6%	3,6%	4,2%	4,0%	
	Χαμηλό βιοτικό επίπεδο/Οικονομικά προβλήματα	6,2%	1,6%	4,1%	3,9%	
	Ανεπάρκεια ΜΜΜ	3,1%	3,6%	3,9%	3,7%	
	Έλλειψη χώρων στάθμευσης	5,7%	6,1%	2,1%	3,6%	
	Ηχορύπανση	5,2%	2,8%	2,7%	3,1%	
	Άλλο	17,0%	15,4%	16,3%	16,2%	
	Δεν υπάρχει κάποιο πρόβλημα	12,4%	9,7%	8,4%	9,4%	
	ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)	12,4%	14,6%	14,7%	14,3%	
	Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 8 (p-value<0,001)

		Επάγγελμα πατρογονικού παππού				
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο	
Ποιο θα λέγατε ότι είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η περιοχή όπου κατοικείτε;	Έλλειψη υποδομών	11,3%	21,2%	23,1%	22,1%	
	Έλλειψη καθαριότητας/ Περιβαλλοντική υποβάθμιση	8,1%	15,2%	8,3%	9,0%	
	Ανεργία		4,0%	8,7%	7,6%	
	Χαμηλό βιοτικό επίπεδο/Οικονομικά προβλήματα	1,6%	2,0%	4,8%	4,3%	
	Ανασφάλεια/ Εγκληματικότητα	4,8%	3,0%	4,2%	4,1%	
	Ανεπάρκεια ΜΜΜ	9,7%	2,0%	3,9%	4,1%	
	Κακές σχέσεις με γείτονες	1,6%	10,1%	2,8%	3,5%	
	Έλλειψη χώρων στάθμευσης	6,5%	8,1%	2,3%	3,2%	
	Άλλο	16,1%	15,2%	18,6%	18,1%	
	Δεν υπάρχει κάποιο πρόβλημα	25,8%	13,1%	8,2%	9,8%	
	ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)	14,5%	6,1%	15,2%	14,2%	
	Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 9 (p-value<0,01)

		Επάγγελμα πατέρα			
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο
Το εισόδημα του νοικοκυριού που έχετε αυτή τη στιγμή σε ποιον βαθμό σας επιτρέπει να βελτιώσετε τις συνθήκες στη ζωή σας;	Πολύ	11,4%	8,9%	6,7%	8,0%
	Αρκετά	37,3%	37,8%	33,7%	35,2%
	Λίγο	36,8%	36,2%	32,4%	34,0%
	Καθόλου	14,5%	16,3%	26,8%	22,5%
	ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)		0,8%	0,3%	0,3%
Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 10 (p-value<0,001)

		Επάγγελμα πατέρα			
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο
Το εισόδημα του νοικοκυριού που έχετε αυτή τη στιγμή, σε ποιον βαθμό σας επιτρέπει να υλοποιήσετε τα σχέδια που έχετε για τη ζωή σας;	Πολύ	6,7%	7,3%	5,8%	6,2%
	Αρκετά	36,8%	34,4%	27,2%	30,4%
	Λίγο	38,3%	47,0%	39,1%	40,7%
	Καθόλου	17,6%	11,3%	26,5%	21,8%
	ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)	0,5%		1,4%	1,0%
Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 11 (p-value<0,001)

		Επάγγελμα πατέρα			
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο
Πόσο συχνά έχετε δυσκολίες να ικανοποιήσετε τις ανάγκες σας με το εισόδημα του νοικοκυριού σας;	Συχνά	16,1%	20,2%	29,5%	25,3%
	Ορισμένες φορές	29,0%	40,5%	37,8%	36,9%
	Σπανίως	34,2%	29,1%	24,0%	26,8%
	Ποτέ	20,7%	9,3%	8,6%	10,8%
	ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)		0,8%	0,1%	0,3%
Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 12 (p-value<0,001)

		Επάγγελμα πατέρα			
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο
Γενικά μιλώντας, θεωρείτε ότι η ζωή σας συνολικά είναι καλύτερη, πάνω κάτω το ίδιο ή χειρότερη από αυτή των γονιών σας όταν είχαν την ίδια ηλικία με εσάς;	Καλύτερη	50,5%	63,2%	69,8%	65,1%
	Πάνω κάτω το ίδιο	21,1%	15,0%	7,7%	11,5%
	Χειρότερη	27,8%	19,8%	19,9%	21,2%
	ΔΓ/ΔΑ (αυθ.)	0,5%	2,0%	2,5%	2,1%
Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Πίνακας 13 (p-value<0,001)

		Επάγγελμα πατέρα			
		Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ	Σύνολο
Από την άποψη των ατομικών σας εισοδημάτων θεωρείτε ότι τα καταφέρνετε καλύτερα, πάνω κάτω το ίδιο ή λιγότερο καλά από ό,τι οι άνθρωποι που έχουν την ίδια ηλικία με εσάς;	Καλύτερα	46,4%	36,4%	35,6%	37,6%
	Το ίδιο	39,6%	40,1%	34,2%	36,4%
	Λιγότερο καλά	13,5%	19,4%	28,1%	23,8%
	Δεν ισχύει (αυθ.)	0,5%	4,0%	2,1%	2,3%
Σύνολο		100%	100%	100%	100%

Βιβλιογραφία

- Anand, P., Krishnakumar, J. and Tran, N.B. (2011). "Measuring welfare: Latent variable models for happiness and capabilities in the presence of unobservable heterogeneity", *Journal of Public Economics*, 95(3), pp. 205-215.
- Berg, B.L. (1995). *Qualitative Research for the Social Sciences*, Allyn and Bacon.
- Bourdieu, P. (1974). "Avenir de classes et causalité du propable", *Revue française de sociologie*, XV-1, pp. 3-42.
- Bourdieu, P. (1979). *Le sens pratique*, Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (dir.) (1993). *La misère du monde*, Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. (2003). "La fabrique de l'habitus économique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 150, pp. 79-90.
- Castel, R. (1995). *Les métamorphoses de la question sociale*, Paris: Gallimard.
- Castel, R. (2003). *L'insécurité sociale: Qu'est-ce-qu'être protégé?*, Paris: Seuil.
- Durkheim, É. (1950a). "L'État et la solidarité", dans *Leçons de sociologie*, Paris: PUF.
- Durkheim, É. (1950b). "Morale civique", dans *Leçons de sociologie*, Paris: PUF.

- Flick, U. (1998). *An Introduction to Qualitative Research*, Sage Publications.
- Garfinkel, O.H. (1984). *Studies in Ethnomethodology*, Polity Press.
- Goffman, E. (1973). *La mise en scène de la vie quotidienne. La présentation de soi*, Paris: Minit.
- Marc, E. et Picard, D. (1989). *L'interaction sociale*, Paris: PUF.
- Nussbaum, M. and Sen, A. (1993) (eds). *The Quality of Life*, Oxford: Clarendon Press.
- Rubin, H.J. and Rubin, I.S. (1995). *Qualitative Interviewing. The Art of Hearing Data*, Sage Publications.
- Schatzman, L. and Strauss, A. (1968). "Social class and modes of communication", in Bourdieu, P., Chamboredon, J.-C. and Passeron, J.C. (eds), *Le métier de sociologue, Préalables épistémologiques, Textes de Sciences Sociales*, 1.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*, Oxford: Oxford University Press.
- Sen, A. (2000). "The discipline of cost-benefit analysis", *The Journal of Legal Studies*, 29(S2).
- Sen, A. and Williams, B. (1982) (eds). *Utilitarianism and Beyond*, Cambridge University Press.
- Shaffir, W.B. and Stebbins, R.A. (1991). *Experiencing Fieldwork: An Inside View of Qualitative Research*, Sage Publications.
- Simmel, B.G. (1981). *Sociologie et epistemologie*, PUF.
- Straus, A. (1987). *Qualitative Analysis in Social Sciences*, Cambridge University Press.
- Strauss, A. and Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage Publications.
- Weber, M. (1965). *Essais sur la theorie de la science*, Plon.
- Anand, P. (2019). *Ερμηνεύοντας την ευτυχία: Η τέχνη της ευημερίας και η ανάπτυξή της*, Αθήνα: Κέδρος.
- Bourdieu, P. (1998). *Αντιπίθεση πυρών («Λόγοι Δράσης»)*, εισαγ. Ν. Παναγιωτόπουλος, μτφρ. Κ. Διαμαντάκου, Αθήνα: Πατάκης.
- Bourdieu, P. (1999α). *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, εισαγ. Ν. Παναγιωτόπουλος, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη, Αθήνα: Καρδαμίτσα.

- Bourdieu, P. (1999β). *Νόστιμον Ήμαρ*, Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Bourdieu, P. (2001), *Η Διάκριση*, εισαγ. Ν. Παναγιωτόπουλος, Αθήνα: Πατάκης,
- Bourdieu, P. (2007), *Επιστήμη της επιστήμης και αναστοχασμός*, Αθήνα: Πατάκης.
- Bourdieu, P. (2015). *Πασκαλικοί διαλογισμοί*, Αθήνα: Πατάκης.
- Cabanas, E. και Illouz, E. (2020). *Ευτυχιοκρατία: Πώς η βιομηχανία της ευτυχίας κυβερνά τη ζωή μας*, μτφρ. Β. Πέτσα, Αθήνα: Πόλις.
- De Montlibert, C. (1996). *Εισαγωγή στην κοινωνιολογική συλλογιστική*, Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Easterlin, R.A. (1974). "Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence", in David, P.A and Reder, M.W (eds), *Nations and Households in Economic Growth: Essay in Honor of Moses Abramovitz*, Academic Press, pp. 89-125.
- Goffman, E. (1996). *Συναντήσεις: Δύο μελέτες στην κοινωνιολογία της αλληλεπίδρασης*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Λυδάκη, Ά. (2001). *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (1989). «Η θεωρία της πρακτικής του Pierre Bourdieu», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 72, ΕΚΚΕ.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (επιμ.) (2003). *Μια ρεαλιστική ουτοπία: Πρακτικά της Διάσκεψης «Για ένα Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Κίνημα» 3-4-5 Μαΐου 2001*, Αθήνα: Πατάκης.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2005). *Η οδύνη των ανέργων*, Αθήνα: Πολύτροπον.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (διεύθ.) (2008). *Η απομάγευση του κόσμου*, Πολύτροπον – ΕΚΚΕ – ΙΝΕ ΓΣΕΕ.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2013). *Η βία της ανεργίας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. και Schultheis, F. (διεύθ.) (2015). *Η οικονομία της αθλιότητας: Ελλάδα 2010-2015*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (σε συνεργασία με την Α. Καρατζά και τη Λ. Παπαβασιλείου) (2020α). *Οικονομική ανάπτυξη και ευτυχία των πολιτών: Ανθρώπινη ανάπτυξη και η θέση της Ελλάδας στον διεθνή χώρο: Ενδιάμεση Έκθεση*, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2020β). *Κοινωνιολογικοί λόγοι δράσης*, επιμ. Α. Καρατζά και Λ. Παπαβασιλείου, Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2020γ). *Περί αυτονομίας: Για την ελληνική κοινωνιολογία*, Αθήνα: Καρδαμίτσα.

- Παναγιωτόπουλος, Ν. (σε συνεργασία με τον F. Lebaron και την G. Perosa) (2021α). *Η Ελλάδα δέκα χρόνια μετά: Η ευδαιμονία στην Ελλάδα το 2020 μέσα από τις διεθνείς στατιστικές εκθέσεις*, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2021β). *Οι αφανείς: Κοινωνιολογία των λαϊκών τάξεων στην Ελλάδα*, Αθήνα: Πεδίο.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (διεύθ.) (2021γ). *Οι πολίτες μιλούν για την Ελλάδα*, Αθήνα: Πεδίο.
- Παπαγαρουφάλη, Ε. (2002). «Η συνέντευξη ως σωματική επικοινωνία των συνομιλητών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107, ΕΚΚΕ.
- Russel, Β. (2004). *Η κατάκτηση της ευτυχίας*, Αθήνα: Αρσενίδα.
- Weber, Μ. (1994). “Σχετικά με ορισμένες κατηγορίες της κατανοούσας κοινωνιολογίας”, στο Κουζέλης, Γ. και Ψυχοπαίδης, Κ. (επιμ.), *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Αθήνα: Νήσος.

